

Flocel Sabaté

L'espai i el temps del feudalisme

[A stampa in *El temps i l'espai del feudalisme*, a cura di F. Sabaté - J. Farré, Lleida 2004 © dell'autore - Distribuito in formato digitale da "Reti Medievali"]

En preguntar, tant a l'aula com al carrer, quins són els conceptes més intimament relacionats amb l'edat mitjana, sempre el més assenyalat és el feudalisme. Es percep, comunament, una clara imbricació entre edat mitjana i feudalisme. Tanmateix, ni els dos termes anaven aparellats en origen ni està clar que tohom qui empra aquests vocables hi interpreti uns mateixos continguts. La justificació d'una trobada sobre feudalisme, per tant, es desprèn d'un recorregut sobre l'evolució conceptual del terme, amb les seves implicacions cronològiques i geogràfiques.

El problema conceptual

A partir de mitjan dels segles XI i XII diferents contrades europees es van familiaritzant amb les concessions "*ad fevum*", la pràctica de "*donare a feo*", l'exigència en complir "*servicio feudi*", l'establiment d'un "*iure feudi*", el discerniment, entre d'altres, de "*feu franc, fevum presbyterale o fevum sacerdotale*", la redacció de "*libri feudorum*", la imposició de "*servitium et homenesc de fevodalibus*", la definició del "*tenes feudum*", la classificació d'homes i dones com a "*omnes feudales*" o, en definitiva, la valoració de què les coses siguin en feu o en alou. D'una i altra manera i amb diverses pràctiques i matisacions regionals, el concepte arrela en el període medieval i s'instal·la en els usos i pràctiques socioeconòmiques dels segles posteriors a l'edat mitjana.

Aquesta convivència amb el terme i el seu específic i variat incrustament en la memòria i percepció populars no mena a la conceptualització del terme fins a dates tardanes. Com ha resumit Robert Boutruche¹, més enllà dels temptejos renaixentistes, cal arribar a l'Anglaterra del segle XVII per a trobar a Henry Spelman plantejant el feudalisme com una estructura social i política, segons exposa, ja el 1626, en publicar el primer volum del seu conegut "*Glossarium archaiologicum*"². S'obté així una visió de conjunt del vocable sobre el qual continuaran treballant els diferents tractadistes que, des de la filosofia o des del dret, s'escarressaran per estudiar i qüestionar la societat al segle XVIII. A les primers dècades d'aquesta centúria el comte de Boulainvilliers havia valorat positivament "*la Feudalitat*", arran del seu caire contractual mutu - "*té la convenció per principi i per segell la fe recíproca de les parts*" -, perquè "*obliga els reis al nostre parer, com ens obliga vers ells*"³, concordança que permet fins i tot minimitzar el perill d'ús de la força que li és inherent. La mateixa definició, ja dóna a entendre la diversitat que encabeix, aplegant valoracions positives i també negatives. Així ho denota Montesquieu en cercar la "*teoria de les lleis feudals*", les quals, segons ell, són "*unes lleis que han procurat béns i mals infinits*". Les lleis feudals són ordenaments "*que en donar a moltes persones diversos tipus de senyoria sobre la mateixa cosa o sobre les mateixes persones, han afeblit el pes sencer de la senyoria; que han posat diversos límits als imperis massa extensos; que han imposat la regla amb una inclinació a l'anarquia i l'anarquia amb una tendència a l'ordre i a l'harmonia*"⁴. La globalitat encabida dins d'aquesta visió del feudalisme ha permès a la historiografia saludar Montesquieu com "*el primer, al segle XVIII, que utilitzà la paraula "feudalisme" per a designar un sistema social*"⁵.

¹ Robert BOUTRUCHE, *Seigneurie et féodalité*, Editions Montaigne, Paris, 1968, p. 12-13.

² Henry SPELMAN, *Glossarium archaiologicum*, Tho. Braddyll, London, 1687.

³ "...toutefois ce n'est pas encore notre meilleur titre; car celui de la Féodalité, qui a la convention pour principe, et pour sceau la foi réciproque des Parties, oblige les Rois à notre égard, comme il nous oblige envers eux; à la seule différence de la force qui est de leur côté. Mais qu'il serit dangereux pour eux de faire valoir cette maxime; puisque l'on ne leur donneroit jammais que ce qu'on ne pouroit pas leur refuser!" (M. LE COMTE DE BOULAINVILLIERS, *Histoire de l'ancien gouvernement de la France avec XIX lettres historiques sur les parlements ou états généraux*, La Haye, 1727, tom I, p. 156-157) (www.gallica.bnf.fr/Fonds_Textes).

⁴ MONTESQUIEU, *De esprit des lois*, livre XXX, chapitre I (www.uqac.quebec.ca/zone30/Classiques_des_sciences_sociales/livres/montesquieu/de_esprit_des_lois/partie6).

⁵ Salvador GINER, *Historia del pensamiento social*, Editorial Ariel, Barcelona, 1999, p. 135.

En el context coetani, semblava clar que el conjunt de pràctiques polítiques i de relacions socials i laborals encabits dins del terme semblaven destinats a desaparèixer rera el pas inexorable d'aquella Raó que, com a filla del temps i amiga íntima de l'experiència i la tolerància, havia de recórrer inexorablement Europa, en companyia de l'agricultura i el comerç, segons vaticinava Voltaire⁶, qui alhora redactava memorials per abolir la servitud pròpia del sistema⁷. Amb els canvis, també hauria de desaparèixer el “*govern feudal*”, que Rousseau definia com un “*sistema absurd com cap altre, contrari als principis del dret natural i a tota bona política*”, segons deduïa de pràctiques com les guerres privades i els combats particulars⁸.

No és d'estranyar, doncs, que en l'efervescència revolucionària de la primavera i l'estiu de 1793⁹ s'abordés “*l'abolició del feudalisme*”. Com que “*l'Assemblea Nacional destrueix totalment el règim feudal*”, segons especifica l'article primer del decret aprovat l'onze d'agost, el seu contingut compendia què s'entenia per feudalisme: la servitud personal que perllonga una condició de servent incompatible amb la capacitat per a ser propietari, heretar o casar-se lliurement, sense pagar les diverses taxes; els drets exclusius de cacera o de colomers; els exercicis judicials senyorials simbolitzades amb les forques aixecades; els diversos drets útils, censos i porcions de collita - “*champart*” - pagats pel pagès al senyor; la inalienabilitat de les rendes; el delme aportat a l'Església - que l'Assamblea Nacional respecta provisionalment -; els privilegis pecuniaris i exactius, tant de caire personal, corporatiu com territorial; les limitacions per raó d'estament; la venda d'oficis públics; el reconeixement de l'Església com a poder estamental i vinculat, fiscalment i executivament amb Roma¹⁰. Està clar, doncs, que, en emprar el terme feudalisme, s'ha volgut definir un model de societat, aquell on el sobirà pot cedir l'exercici i els drets sobre jurisdicció i rendes, on les fórmules censals i exactives perfilen una permanent vinculació entre camperols i senyors, a la que encara es poden afegir dependències personals, i on les definicions individuals tant a nivell exactiu com judicial depenen de la ubicació estamental i de la diversitat derivada de la concessió de privilegis regionals i personals. És un *règim feudal* propi de tota la societat, en la corresponent posició de cada integrant, i per això ja durant el període revolucionari el terme feudalisme es pot emprar com a sinònim de l'antic règim que es vol superar¹¹.

Karl Marx és coherent amb aquesta visió global quan, a partir d'estructurar la història segons els sistemes d'extracció de renda, com és lògic en una concepció materialista¹², assumeix el feudalisme com una de les tres etapes viscudes fins aleshores per la humanitat, ubicada entre la fase esclavista i la capitalista en la via que ha de menar vers la ideal societat socialista. Són “*les restes de la societat feudal*” les que han desembocat en “*la societat moderna burgesa*”¹³. Sota aquest esquema, la feudalitat forma part d'aquella “*tenebrosa Edat Mitjana europea*” on “*en comptes de l'home independent ens trobem en què tots estan lligats per lligams de dependència: servents de la gleba i terratinents, vassalls i grans senyors, seglars i clergues*”¹⁴. Hi reconeix, però, una bona fe en el senyor feudal que l'allunya dels abjectes objectius del capitalista del segle XIX: “*la dilapidació del capitalista no comporta mai el caràcter “bona fide” que distingeix al pròdig senyor feudal, perquè en el transfons del primer sotgen sempre les pitjors de les avarícies i el més tenebrós dels càlculs*”¹⁵. Aquesta distinció té tota la coherència en el sistema de Marx, perquè l'etapa capitalista és la que condueix a la ruptura definitiva, i per això les postures es mostren descarnadament oposades, com “*dos camps hostils*” que esclataran en la revolució que ha d'enfrontar la burgesia i el proletariat. El capitalisme, per tant, ha acabat esbotzant els trets amables i fins i tot paternals

⁶ VOLTAIRE, *Cándido y otros cuentos*, Alianza Editorial, Madrid, 1982, p. 215.

⁷ VOLTAIRE, *Extrait d'un mémoire pour l'entière abolition de la servitude en France*, “Oeuvres complètes de Voltaire”, éd. Louis Moland, Garnier, Paris, vol. 29, 1885, tome 29. p. 403-406.

⁸ Jean Jacques ROUSSEAU, *El contrato social*, Edimat libros, Madrid, 1999, p. 58.

⁹ Luis Adolfo THIERS, *Historia de la Revolución Francesa*, Ediciones Petronio, Barcelona, 1973, p. 520-600.

¹⁰ Philippe SAGNAC; Pierre CARON, *Les comités des droits féodaux et de législation et l'abolition du régime seigneurial (1789-1793)*, Imprimerie National, Paris, 1907.

¹¹ Michel PÉRONNET, *Vocabulario básico de la Revolución Francesa*, Editorial Crítica, Barcelona, 1985, p. 154-157.

¹² Karl LÖWITH, *El sentido de la historia*, Aguilar, Madrid, 1968, p. 53-77.

¹³ Karl MARX; Friedrich ENGELS, *The Communist Manifest*, “Communist manifestio and other Writings”, The Modern Library Inc, New York, 1924, p. 321.

¹⁴ Karl MARX, *El capital*, vol. 1, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1983, p. 94.

¹⁵ Karl MARX, *El capital*, vol. 2, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1979, p. 733.

estesos entre ambdós extrems de la societat en la fase feudal: “la indústria moderna ha transformat el petit taller del mestre patriarcal en la gran fàbrica del capitalisme burgès”. És, doncs, la nova societat la que, dins de “les aigües gelades del càlcul egoista”, “ha ofegat els més celestials èxtasis del fervor religiós, l’entusiasme cavalleresc, el sentimentalisme mercenari”¹⁶.

El feudalisme defineix, així, una etapa de la humanitat, amb valors propis que, sense ser absolutament acceptables, poden ser ben considerats i haver aportat fites positives en el recorregut històric dels éssers humans. És una concepció a la que també s’hi arriba, en el mateix segle XIX, des de postures conservadors. Ben clarament, el 1892 el bisbe Torras i Bages especifica que “el feudalisme fou un fet social necessari, una de les formes transitòries de la civilització”¹⁷.

Aquestes valoracions impliquen l’apreciació d’uns valors que compensin o superin els trets negatius relacionats amb la feudalitat. Inicialment, fins i tot la novel·la romàntica assumia que el règim feudal, en excedir-se en l’exercici de la força, cometia abusos palpables en l’ús de capacitats jurisdiccionals i en les exigències exactives que havien anat a parar a mans nobiliàries, tal com assumeix Walter Scott en emprar l’expressió “tirania feudal” als primers paràgrafs de l’emblemàtica *Ivanhoe*¹⁸. De fet, és comprensible que la burgesia, en erigir-se en triomfadora dels canvis socials del segle XIX, estigmatitzi el grup oponent que formalment presidia l’antic règim i que ara resta desbancat. La noció negativa del règim feudal va així unida als abusos que es defineixen inherents del seu sector dirigent, el nobiliari, en contraposició amb l’equanimitat a la que es vol adscriure el nou règim burgès. Personatges com Guizot, que tant fan d’historiadors com de polítics, evidencien la vivor amb què es planteja la definició de feudalisme, identificat amb el sistema econòmic que es vol suplantar¹⁹. En aquest context, la irascibilitat i violència dels nobles feudals medievals s’evocuen amb idèntica naturalitat quan Taine recerca la història que vivifica els paisatges pireneics²⁰ o quan Stendhal descriu que “les despietades i necessàries venjances dels petits tirans italians de l’edat mitjana conciliaren els bandolers amb el cor dels pobles”²¹.

Alhora, la mateixa literatura romàntica es lliura a lloar no sols la valentia sinó també els valors propis de la majoria d’aquests cavallers, que precisament assumeixen els vincles feudals com uns lligams de generosa fidelitat, segons testimonien prou bé *Ivanhoe*²², el senyor de Bembibre²³ o el cavaller del Cigne²⁴, entre tants d’altres ben popularitzats pels lectors del segle XIX. Amb facilitat, doncs, es pot assimilar el llenguatge del cavaller i el llenguatge de l’heroi, fins i tot en nobles que niuen males passions, com novel·la Edward-George Bulwer-Lytton²⁵. De manera prou generalitzada al llarg de la dinovena centúria, s’identifica el feudalisme amb uns valors específics i lloables, fitats de fidelitat, generositat, valentia i tenacitat, sota uns concrets ideals religiosos, dins d’uns marcs d’ordre i estabilitat social i envoltats per uns tons conservadors. No és sols qüestió de literatura. Des de la formulació historicista, Dilthey destaca les “idees de lleialtat en el feudalisme, imitació de Crist com obediència, el contingut del qual és constituït pel caràcter aliè de l’esperit respecte de la natura, en virtut de l’abnegació”²⁶.

Max Weber assumeix aquesta aportació “vital” del sistema feudal, a manera de “piràmide política i social” on l’autoritat “posseeix la força necessària per fer respectar el propi dret, el qual constitueix la part cohesionadora de tot l’ordenament social”. Tanmateix, segons Weber, sols podem parlar de feudalisme en trobar-nos dins d’un format institucional precís, definit per la investidura efectuada sota unes formes específiques, tot propiciant l’enfeudament de poders i drets

---

¹⁶ Karl MARX; Friedrich ENGELS, *The Communist Manifest*, “Communist manifestio and other Writings”, The Modern Library Inc, New York, 1924, p. 323.

¹⁷ Josep Maria TORRAS i BAGES, *La tradició catalana*, Editorial Selecta, Barcelona, 1966, p. 141

¹⁸ Walter SCOTT, *Ivanhoe*, Ediciones Océano, Barcelona, 1982, p. 6.

¹⁹ Alain GUERREAU, *Féodalité*, “Dictionnaire raisonné de l’Occident Médiéval”, Jacques Le Goff - Jean-Claude Schmitt, Libraire Arthème Fayard, 1999, p. 391-393.

²⁰ Hippolyte Adolphe TAINÉ, *A tour through the Pyrenees*, Henry Holt and Company, New York, 1875, p. 69-72.

²¹ STENDHAL, *Cròniques italianes*, Bruguera, Barcelona, 1984, p. 10.

²² Walter SCOTT, *Ivanhoe*, Ediciones Océano, Barcelona, 1982.

²³ Enrique GIL y CARRASCO, *El señor de Bembibre*, Círculo de Amigos de la Historia, Madrid, 1974.

²⁴ Ramón LÓPEZ SOLER, *Los Bandos de Castilla*, Círculo de Amigos de la Historia, Madrid, 1973.

²⁵ Edward-George BULWER-LYTTON, *El último de los barones*, vol. I, Círculo de Amigos de la Historia, Madrid, 1974, p. 181.

²⁶ Wilhelm DILTHEY, *El mundo histórico*, Fondo de Cultura Económica, México, 1978, p. 314.

de comandament a canvi d'uns serveis concrets, primer militars i també administratius. D'aquí ha de derivar una relació fraternal sota deures de fidelitat, ben delimitats i fundats en l'honor estamental exclusiu dels cavallers. La cadena de fidelitats, amb les corresponents sotsinfeudacions, marca la jerarquia feudal estramental, tot posicionant així el conjunt de la societat: “els qui no es situen en la jerarquia feudal com a titulars feudals de poders senyorials patrimonials o polítics, són súbdits, és a dir, sotmesos patrimonials”. L'enfeudament abraça, d'aquesta manera, la globalitat social, en afectar tant els poders domèstics com els fiscals i els polítics, incloent en aquests els jurisdiccionals i militars. En definir el feudalisme sota els trets polítics i institucionals, el sistema es perllonga fins que, en els segles moderns, el monarca aconsegueix imposar la seva preeminència damunt de la fragmentació jurisdiccional i fiscal, evolució que sols es pot fer gràcies a les noves circumstàncies econòmiques que han propiciat l'aparició de la burgesia recolzada sobre les ciutats i comportant una administració racional, raó per la que “el triomf del sobirà equival al triomf de l'administració burocràtica”, situant-se aquí la superació del feudalisme²⁷.

La insistència de Weber en situar el tret identificador del feudalisme en les institucions feudo-vassallàtiques concorda amb el corrent que es va imposant de forma contundent en el pas del segle XIX al segle XX, tot restringint el sentit inicialment genèric del terme. La potent historiografia germànica remarcava la diferència entre senyoriu i feudalisme tot accentuant la importància del primer en el desenvolupament de la identitat altmedieval²⁸. El parer no diferia gaire de l'existent entre els autors francesos. Fustel de Coulanges discernia entre el règim de la terra, incloent-hi les relacions personals i de propietat entorn als grans dominis, i el feudalisme, veient aquest enlairar-se damunt del règim de la terra definit per la situació de la propietat, la subjecció al senyors i no al rei i a la jerarquia entre senyors²⁹. Existeix, doncs, un sentit restringit del terme feudalisme. Quan, el 1893, es demana a Charles Mortet que defineixi el concepte, clarament especifica que el vocable encabeix dos sentits, un extens i un altre més reduït, cenyit aquest al “conjunt d'institucions públiques i privades” (...) la característica de la qual, que explica totes les altres, era la infeudació o contracte de feu”. En generalitzar a partir d'aquest punt, el mateix terme es pot aplicar al conjunt de vincles de dependència que col·loquen en la preeminència social als nobles, entesos com a guerrers professionals, pel fraccionalment del dret de la propietat; per la jerarquia de drets sobre la terra derivats d'aquest fraccionament, amb relació amb els vincles de dependència; i, alhora, per l'esmicolament del poder públic, cosa que facilita que l'interès comú, estatal, es disgregi en interessos particulars³⁰.

La progressiva substitució del poder públic per uns lligams feudals, en realitat particulars, comporta un perfil social i polític molt determinat, que es pot explicar com l'evolució per la qual a l'estat se li escapen els súbdits, que resten retinguts sota autoritats privades. Aquest és el plantejament que, accentuant el vessant polític, efectua Von Below³¹. El feudalisme no arriba a eliminar l'estat, el qual acabarà imposant-se, però sí que s'hi interposa a manera d'específica constitució político-social, imposant que la relació entre súbdits i monarca no sigui directe sinó necessàriament indirecte³². No hi ha dubte, alhora, que el sistema de govern es sustenta en la força dels poderosos del grup nobiliari, tal i com ressalta Hintze en destacar, el 1929, el caire de força – militar – i el pes social a partir de la imposició dels nobles regulada per les relacions i vinculacions personals³³.

Des d'aquesta accentuació de les formes institucionals, el feudalisme remet a un model social i a un sistema polític apiramidat i solidificat per l'argamasa de la fidelitat. No és d'estranyar que

²⁷ Max WEBER, *Economía y sociedad*, Fondo de Cultura Económica, México, 1979, p. 204-213.

²⁸ Georg Ludwig VON MAURER, *Geschichte der Fronhöfe der Bauernhöfe und der Hofverfassung in Deutschland*, Enke, Erlangen, 4 vols, 1862-1863.

²⁹ Numa-Denis FUSTEL DE COULANGES, *Histoire des institutions politiques de l'ancienne France*, Librairie Hachette, Paris, 1877, p. 464.

³⁰ Charles MORTET, *Féodalité*, “Grande Encyclopédie du XIXe siècle”, 1983 (citada a: Alain GUERREAU, *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Editorial Crítica, Barcelona, 1984, p. 60-63).

³¹ G. VON BELOW, *Der Deutsche Staat des Mittelalters*, Quelle & Meyer, Leipzig, 1925.

³² Heinrich MITTEIS, *Lehnrecht und Staatsgewalt: Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Unveränd Nachdr, Weimar 1933.

³³ Otto HINTZE, *Historia de las formas políticas*, Revista de Occidente, Madrid, 1968, p. 37-77.

aquest plantejament generi atracció en els sectors conservadors que en l'Europa d'entreguerres cerquen alternatives als tractaments titllats de massa igualitaristes. Malynski lloa el sistema feudal perquè, mitjançant el vincle de fidelitat, construeix una complexa arquitectura d'equilibris i de relacions jeràrquiques verticals entre els poders autònoms, podent aquests conservar la pròpia personalitat sense deixar de contribuir al conjunt global. Es tracta, doncs, d'un sistema de govern *“federal que permetia, en la comunitat humana, la descentralització en la cohesió”*³⁴. Explicat d'aquesta manera, el *“règim feudal”* passa a ser lloat per la capacitat d'assumir la diversitat, per sustentar-se en valors com la fidelitat i per desembocar en un govern de cavallers que administren la força, és a dir, la guerra, com assumeix Julius Evola³⁵. Els senyors, més que opressors, són paternalistes protectors de la pagesia, com venen a raonar Günther Franz³⁶ o Otto Brunner³⁷. És fàcil, doncs, contraposar la personalitat i l'organicitat del règim feudal al racionalisme i igualitarisme de la democràcia occidental, convertint, així, la feudalitat i tota l'edat mitjana en un model alternatiu ben grat a les doctrines totalitàries de l'Europa Occidental³⁸.

En canvi, coetàniament autors britànics valoren el feudalisme com un sistema que afavoreix l'opressió del senyor sobre el pagès. Aquest, com a servent esdevé una persona intermèdia entre el lliure i l'esclau, en paraules de Coulton, qui emprà l'expressió *“sistema feudal”* per a referir-se a *“l'estadi intermedi entre l'individualisme salvatge i el col·lectivisme modern”*³⁹. En una societat on la base de la riquesa és la terra, el feudalisme aporta les eines per a incrementar la pressió sobre els camperols per part dels qui n'acumulen el domini, siguin nobles o també burgesos. Amb contundència, com sentència el mateix Coulton el 1925, *“és clarament absurd parlar del camperolat medieval com si visqués en una simplicitat arcadiana”*⁴⁰.

La visió del feudalisme com un sistema que comporta una desigualtat social especialment gravosa per al camperolat encara troba una veu més contundent a l'Est d'Europa. L'estabilització d'un totalitarisme basat ideològicament en les doctrines de Marx converteix aquestes en dictat oficial en una historiografia soviètica que es petrifica inamovible. El règim feudal adopta el seu lloc entre les etapes de la humanitat, perfilades segons els tipus de relació de producció, tal i com ho subscriurà Stalin: *“la història coneix cinc tipus fundamentals de relacions de producció: la comunitat primitiva, l'esclavatge, el règimen feudal, el règimen capitalista i el règimen socialista”*⁴¹. No és que només interressi el model de producció, és que a partir d'aquest es desenvolupa tot un sistema global, com definiran, anys després, Udaltzova i Gutnova: *“la gènesi del feudalisme no és, doncs, només l'establiment del mode de producció feudal, amb la consegüent formació de les principals classes de la societat feudal, sinó també l'aparició de la jerarquia feudal, del dret, de l'Estat, així com de la ideologia i de la cultura”*. El terme feudalisme encabeix tot aquest conjunt: *“considerem que el feudalisme és una formació social i econòmica particular que té per base el mode de producció feudal. Els seus trets més característics són: el predomini de l'economia agrària i natural; la preponderància de la gran propietat basada en l'explotació dels camperols que depenien personalment dels propietaris o que estaven subjectes a la terra que conreaven”*⁴². Els principis ideològics falquen el posicionament historiogràfic sobre un feudalisme ben insert en l'explicació del recorregut de la humanitat, com prou explícitament evidencia l'influent, dins de

---

³⁴ Emmanuel MALYNSKI, *Fedeltà feudale dignità umana*, Edizioni di Ar, Padova, 1976.

³⁵ Julius EVOLA, *Simboli della tradizione occidentale*, Arktos Edizioni, Carmagnola, 1977.

³⁶ Günther FRANZ, *Der deutsche Bauernkrieg*, Aktenband Nachdr, München und Berlin 1933.

³⁷ Otto BRUNNER, *Terra e potere*, Giuffrè, Milano, 1983.

³⁸ Marco REVELLI, *Il Medioevo della Destra: pluralità di immagini strumentali*, “Quaderni Medievali”, 16 (Bari, dicembre, 1983), p. 109-135.

³⁹ *“This is characteristic of that half-way stage between wild individualism and modern collectivism which we call the Feudal System. And the most characteristic product of that half-way stage was the serf, a person intermediate between the freeman and the slave”* (George Gordon COULTON, *The Medieval Village*, Dover Publications Inc, New York, 1989, p. 9-10).

⁴⁰ *“It is patently absurd to speak of the medieval peasant as leading a life of Arcadian simplicity”* (George Gordon COULTON, *The Medieval Village*, Dover Publications Inc, New York, 1989, p. 378).

⁴¹ STALIN *Materialismo dialettico e materialismo storico*, Ed. Riuniti, Roma, 1950, p. 44 .

⁴² Z. V. UDALTZOVA y E. V. GUTNOVA, *La génesis del feudalismo en los países de Europa*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, AA. VV., Akal, Madrid, 1981, p. 195.

l'academicisme soviètic, Skazkin⁴³. La major apertura assolida en els anys setanta del segle XX no deixa de fer-se des de l'ortodoxia marxista, tant en Yakov Serovaisky, que poua en un Marx de major complexitat i possibilitats⁴⁴, com Yuri Gurevich, més atent al vessant social que no pas a l'econòmic⁴⁵.

Quan el 1939 Marc Bloch publica la seva famosíssima i encara ara reeditada obra "*La societat feudal*"⁴⁶, no pretén amb el títol veure una mescla globalitzadora, similar a la marxista, sinó la percepció del règim senyorial i el feudal com dos sistemes d'un conjunt, de tal manera que no es contraposen sinó que es complementen, amb una dinàmica prou viva com per evolucionar plegats. Per això podrà parlar de dos moments en la feudalitat, el propi de la disgregació carolíngia i el generat arran dels canvis econòmics de l'entorn de l'any mil, que propiciaran una revisió dels valors socials⁴⁷. Al cap i a la fi, la societat europea del segle central de l'edat mitjana es caracteritza, sobretot, pel predomini dels lligams vassallàtic-beneficials.

El manteniment de la definició feudal entorn aquests trets tot diferenciant el règim senyorial explica que precisament entorn a mitjan segle XX es formulin les definicions més contundents d'un feudalisme fitat exclusivament en els trets institucionals, començant pel celebèrrim manual de Ganshof, publicat per primer cop a Brussel·les el 1944 i constantment reeditat fins a l'actualitat⁴⁸. A les seves pàgines, dins la definició de feudalisme no hi cap res més que les institucions feudovassallàtiques endegades a partir de Carlemany per a constituir, en el segle següent, el "*feudalisme clàssic*" fitat sota el vassallatge i el feu⁴⁹. Coherent amb el plantejament, Robert Boutruche, en una obra no menys famosa, hi afegirà la contundent i famosa sentència: "*sense contracte vassallàtic, sense feu, sense organització social i política sostinguda sobre els lligams privats de natura particular, no hi ha règim feudal*"⁵⁰. És el punt d'arrencada que desferma les diverses conseqüències: concessió de feu, establiment de lligams de fidelitat, cessió de quotes de poder de l'autoritat pública a mans privades, disseminació de la noció estatal... Allargassat així, s'assoleix un marc més genèric, on el feudalisme, com defineix García de Valdeavellano, esdevé el "*nom convencional amb el que s'acostuma a designar un sistema econòmic, social i polític que ha tingut lloc a la Història*"⁵¹. Aquesta globalitat en cap cas confon els components de l'equació, com pondera, amb la seva habitual contundència, Claudio Sánchez Albornoz en dir que es tracta de "*móns que històricament, jurídicament i institucionalment es distingeixen amb absoluta precisió, que a voltes conviuen i es creuen, però que no es poden confondre*"⁵². És clar que, cenyit a la noció institucional, el feudalisme no pot pas regular la societat, la qual s'afaiçona en el règim senyorial. Conseqüentment, més encertat que parlar de societat feudal, seria emprar l'expressió societat senyorial⁵³.

Aquesta subtil i radical capacitat de discerniment entre règim feudal i règim senyorial s'erigeix en veritable axioma de gran part de la historiografia de l'època. Coetàniament, però, la visió més unitària es manté en les anàlisis efectuades des del materialisme històric. Aquest ha fructificat en diverses vies entre la intel·lectualitat occidental, sobretot en el període allargassat entre el fi de la segona guerra mundial i la penúltima dècada del segle XX. Les diferents propostes situen l'epicentre en el modus de producció, el qual genera, com especifica Maurice Dobb el 1946, una

---

⁴³ С. Д. СКААЗКИН, Очерки по истории западноевропейского крестьянства в средние века, Наоцка, Москва, 1968.

⁴⁴ Я. Д. СЕРОВАЙСКИЙ, О путях формирования феодальной собственности на леса и пастбища во Франкском государстве, СВ, 1969, вып. 32, р. 48-60; 1971, вып. 33, р. 61-80.

⁴⁵ А. Я. ПРОБЛЕМЫГ генезиса феодализма в Западной Европе, Москва, 1970.

⁴⁶ Marc BLOCH, *La société féodale*, Éditions Albin Michel, Paris, 1994.

⁴⁷ Marc BLOCH, *La société féodale*, Éditions Albin Michel, Paris, 1994, p. 99-114.

⁴⁸ F. L. GANSHOF, *Qu'est-ce que la féodalité?*, Éditions Tallandier, Paris, 1998.

⁴⁹ F. L. GANSHOF, *El feudalismo*, Editorial Ariel, Barcelona, 1974.

⁵⁰ Robert. BOUTRUCHE, *Seigneurie et Féodalité*, Aubier Éditions Montaigne, Paris, 1968, vol. I, p. 25.

⁵¹ Luis G. DE VALDEAVELLANO, *El feudalismo hispánico*, Crítica, Barcelona, 1981, p. 12.

⁵² Julio VALDEÓN, *El feudalismo*, Historia16, Madrid, 1999, p. 74.

⁵³ Tot i que Robert Boutruche empra l'expressió "*société féodale*" amb reiteració i amb reminiscències blochianes, no hi ha dubte que pot ser adoptat com abanderat de l'expressió "*société seigneuriale*", com li reconeix Robert Fossier (Robert FOSSIER, *Féodalité*, "Dictionnaire du Moyen Âge", Claude Gauvard, Alain de Libera, Michel Zink, dirs., Presses Univrsitaires de France, Paris, 2002, p. 521).

“relació entre el productor directe (sigui un artesà d'un taller o un camperol que conrea la terra) i el seu superior o senyor immediat, amb el contingut econòmic i social de l'obligació que els lliga”. El productor, en aquest marc, està més preocupat per les pròpies necessitats que no pas per generar excedents de mercat dins d'un context tecnològicament feble⁵⁴. La concreció medieval d'aquest esquema imposa, com recorda Witold Kula, un sistema socioeconòmic agrari⁵⁵. Aquest es justifica pel coetani pes del sector primari en l'economia, tot caracteritzant, en paraules de Pierre Vilar, una “societat agrícola, amb lenta evolució tècnica, amb intercanvis limitats, en la qual l'excedent de treball de la majoria de la població, constituïda per petits productors, és acaparada mitjançant una coacció extraeconòmica en benefici d'una minoria definida jurídicament”⁵⁶. El feudalisme, doncs, es definiria no pels seus trets institucionals sinó pel component social, a manera de règim que, sovint mitjançant la força, aferma unes fórmules tant d'extracció de la renda camperola com de redistribució entre el grup dominant, tal com defineix Pierre Bonnassie: “un règim social que es basava en la confiscació, amb freqüència brutal, dels beneficis (de l'excedent) del treball camperol i que garantia, mitjançant un sistema més o menys complexe de xarxes de dependència (vassallatge) i de gratificacions (feus), la seva redistribució dins de la classe dominant”⁵⁷.

Imbricar aquests trets amb la ruralitat pot provocar una dicotomia amb el món urbà, ben reflectida amb la cèlebre sentència escrita per Maurice Postan el 1972: “les ciutats medievals eren il·les enmig d'un mar feudal”⁵⁸. L'aprofundiment en la documentació conservada arreu d'Europa, però, apunta vers el sentit contrari d'aquesta frase. Clarament, marxistes de l'Europa oriental com els alemanys Eckhard Müller-Mertens⁵⁹, Brigitte Berthold, Eva Maria Engel i Adolf Laube⁶⁰ s'esforçaren no sols per a superar els dogalls interpretatius oficialistes sinó per assolir unes vies explicatives que integressin la ciutat en la comprensió del món feudal, copsant fins i tot que aquest es consolida per l'empenta urbana, amb un caire entrelligat nítidament palesat, en el segle XV, en la intensa col·laboració entre patriciat urbà i aristocràcia feudal en l'explotació del camperolat⁶¹. Rodney Hilton, centrant l'estudi sobretot en Anglaterra, arriba a unes conclusions idèntiques, veient un feudalisme participat alhora des del vessant rural i l'urbà, on s'incrusten “les ciutats dins la societat feudal”⁶². La funció del mercat per als excedents camperols i la imbricació entre nobles i patriciat urbà justifiquen clarament aquesta postura, raó per la qual “hi va haver molts conflictes de classe, però aquests conflictes no tenien lloc entre la burgesia i els senyors feudals”⁶³. La concomitància cronològica entre el sorgiment de la feudalitat i del món urbà no poden ser casuals, tal i com remarca Yves Barel: “no sols existeix una gran simultaneïtat en el temps dels dos fenòmens sinó que l'aparició dels que seran els futurs elements de la ciutat medieval és, en gran mesura, un component del procés de feudalització”, de tal manera que la relació entre feudalitat i ciutat alimenta alhora tant la barreja de les esferes pública i privada com de la política i l'economia⁶⁴.

Les relacions socials de producció basades en la terra, la retenció de la propietat rústica per una jerarquia de senyors mentre els pagesos n'assoleixen l'usdefruit i l'ocupació i els vincles personals

---

⁵⁴ Maurice DOBB, *Studies in the Development of Capitalism*, Routledge, London, 1946, p. 35-38.

⁵⁵ Witold KULA, *Teoría económica del sistema feudal*, Siglo XXI, Madrid, 1974.

⁵⁶ Julio VALDEÓN, *El feudalismo*, Historia16, Madrid, 1999, p. 17.

⁵⁷ Pierre BONNASSIE, *Vocabulario básico de la historia medieval*, Editorial Crítica, Barcelona, 1983, p. 95.

⁵⁸ Maurice M. POSTAN, *the Medieval Economy and Society*, Weidenfeld & Nicolson, London, 1972.

⁵⁹ Eckhard MÜLLER-MERTENS, *Ethnographisch-Archäologische Zeitschrift*, “Feudalismus. Materialien zur Theorie und Geschichte”, Ludolf Kuchenbuch; Bernd Michael, dirs., Ullstein, Frankfurt am Main, 1977, p. 349-383.

⁶⁰ Brigitte BERTHOLD; Eva Marie ENGEL; Adolf LAUBE, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, “Feudalismus. Materialien zur Theorie und Geschichte”, Ludolf Kuchenbuch; Bernd Michael, dirs., Ullstein, Frankfurt am Main, 1977, p. 595-623.

⁶¹ Alain Guerreau ha analitzat el pes global dels “medievalistes de la RDA”: Alain GUERREAU, *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Editorial Crítica, Barcelona, 1980, p. 99-104.

⁶² Rodney HILTON, *Les ciutats medievals*, “L'Avenç - Societat Catalana d'Estudis Històrics, Barcelona, 1989, p. 41.

⁶³ Rodney HILTON, *El feudalismo en Europa: problemas para el materialismo histórico*, “Debats”, 21 (València, setembre 1987), p. 49.

⁶⁴ Yves BAREL, *La ciudad medieval. Sistema social - Sistema urbano*, Instituto de Estudios de Administración Local, Madrid, 1981, p. 11-18.

que s'hi imposen permeten passar amb naturalitat a una “*superestructura política*”. Damunt d'aquesta, l'autoritat s'exerceix també en funció dels vincles de fidelitat i la justícia està en mans del senyor: “*l'explotació de les prestacions econòmiques i l'aparell jurídicopolític es troben, per tant, molt estretament units*”, en expressió de Charles Parain. Ell mateix conclou el raonament en valorar que *sempre que aquests conjunt de trets determini el funcionament d'una societat, es té perfecte dret a anomenar-la societat feudal*⁶⁵, en oberta i manifesta contraposició amb els que la veuen com a societat senyorial.

Des d'aquesta globalitat, si l'estructura social feudal comporta imbricadament tant uns específics processos de producció com l'aplicació d'una determinada opressió extraeconòmica, també caldrà atendre les formes jurídiques i polítiques que se'n derivin, tal i com recalquen, el 1977, els alemanys Ludolf Kuchenbuch i Bernard Michael⁶⁶. El caire polític ja havia estat reivindicat poc abans des d'una altra perspectiva ben diferent pel nordamericà Joseph R. Strayer. Aquest copsa que la fragmentació de l'autoritat pública, el traspàs del poder públic a mans privades i unes forces armades basades en contractes privats són trets suficients per a definir el feudalisme com un mètode de govern, del que derivarà tota una estructura social arran de “*l'explotació de la població agrícola pel grup dirigent*”⁶⁷. Strayer insisteix en la relació entre el govern feudal i l'específica coherència social i econòmica, que es podria fins i tot copsar com ideològica i axiològica, perquè “*els súbdits d'un mateix senyor usualment compartien un mateix bon ideal*”⁶⁸.

Aquest plantejament veïneja amb els coetanis estudis que, tant a Estats Units com al Canadà, estan desactivant la càrrega perniciosa tradicionalment inherent, d'una o altra manera, a la feudalitat. Ben significativament, en els mateixos anys 60 en què a Anglaterra Harvey⁶⁹, Hilton⁷⁰ o Dyer⁷¹ estudiaven la pagesia anglesa amb una clara preocupació per les relacions socials entre camperols i senyors o entre ruralitat i espai urbà, la visió d'Ambrose Raftis, utilitzant en gran part les mateixes fonts i desenvolupant-les sota la invocació d'una “*història social del poble medieval anglès*”⁷², es despreocupava de les relacions socials dels pagesos amb els altres grups. Per això, amb Raftis s'arriba a l'extrem d'oferir una imatge de la pagesia on no sols no s'indaga el modus de producció feudal sinó que l'individu i la família gairebé completen el marc social, sense deixar pràcticament cabuda a la pressió senyorial o a la resistència pagesa. L'efecte multiplicador de les postures de Raftis, per la significació dels seus destacats deixebles - Judith Bennett, Edward Britton, Barbara Hanawalt, Edwin DeWindt, Anne DeWindt, Sherri Olson... - permeten parlar d'una escola de Toronto que ha marcat fortament la producció historiogràfica⁷³. Per aquí s'avançarà vers una línia diametralment i creixement distant dels plantejaments presents a Europa. La visió opressiva inherent al feudalisme i la mateixa tensió entre senyors i pagesos, tan usuals en la historiografia europea, desapareixen a Amèrica, arribant fins i tot a plantejar una pagesia medieval sota uns tons

---

⁶⁵ Charles PARAIN, *Caracteres generales del feudalismo*, “El feudalismo”, Charles Parain, Pierre Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 26.

⁶⁶ Ludolf KUCHENBUCH; Bernd MICHAEL, dirs., “Feudalismus. Materialien zur Theorie und Geschichte”, Ullstein, Frankfurt am Main, 1977; Ludolf KUCHENBUCH, *Bäuerliche Gesellschaft und Klosterherrschaft im 9. Jahrhundert Studien zur Sozialstruktur der Familie der Abtei Prüm*, VSWG Beiheft, Wiesbaden, 1978.

⁶⁷ Joseph R. STRAYER, *Feudalism*, Van Nostrand, Princeton, 1965.

⁶⁸ Joseph R. STRAYER, *On the Medieval origins of the Modern State*, Princeton University Press, Princeton, 1970, p. 18-19.

⁶⁹ Paul D. A. HARVEY, *A Medieval Oxfordshire Village: Cuxham 1240-1400*, Oxford University Press, Oxford, 1965

⁷⁰ Rodney HILTON, *Class Conflict and the Crisis of Feudalism: Essays in Medieval Social History*, Verso - Routledge, New York, 1990.

⁷¹ Christopher DYER, *A Redistribution of Incomes in Fifteenth Century England?*, “Pass and Present”, 39 (Oxford, 1968), p. 11-33; *Lords and Peasants in a Changing Society: The Estates of the Bishopric of Worcester, 680-1540*, Hardcover, Cambridge, 1980.

⁷² J. Ambrose RAFTIS, *Tenure and mobility: Studies in the Social History of the Medieval English Village*, Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1964; *Social Structures in Five East Midland Villages*, “Economic History Review”, 2ª sèrie, 18 (Oxford, 1965), p. 83-99; *The Concentration of Responsibility in Five Village*, “Mediaeval Studies”, 28 (Toronto, 1966), p. 92-118.

⁷³ Paul H. FREEDMAN, *Seigneurie et paysannerie au Moyen Âge. Un retrait de l'historiographie américaine*, “Histoire et Sociétés Rurales”, 14 (Angers, 2000), p. 155-159.

tan positius i afavorits com els que reivindica, el 1978, Alan Macfarlane⁷⁴. Essent així, potser el suposat problema historiogràfic del feudalisme no existeix, ve a ser una fal·làcia dels historiadors, que precisament van aplicant el mateix terme a postures prou diferenciades com per no aclarir-se en la definició i continguts. És en aquest context on es situa el famós rebuig al mateix terme “feudalisme” proclamat el 1974 per Elizabeth Brown⁷⁵.

Mentrestant, a Europa, la preocupació per superar definicions contradictòries entorn al concepte de feudalisme no mena a la negació del terme sinó a una recerca de perspectives des d'on conjuntar, en primer lloc, l'escissió entre les definicions i continguts dels anomenats règim senyorial i règim feudal. De fet, si centrem el feudalisme als seus trets institucionals, el cenyim al “*recompte de les obligacions i ritus de menys d'un 1 per 100 de la població*”, en expressió de Robert Fossier, qui reclamava, el 1982, “*l'esforç d'espolsar-se una tradició ancorada en les set edicions successives del llibre de Ganshof i que Boutruche va seguir sense gaire discussió, tot i ser en general més desconfiat*”⁷⁶. Bé i reconèixer el protagonisme a l'elit aristocràtica, està clar que el funcionament del sistema sols es pot copsar no en el mecanicisme dels seus ritus sinó en “*l'atmosfera mental*” dels dirigents que imposen aquests trets formals, d'acord amb les “*maneres de sentir i de pensar*” i amb la capacitat de generar una “*memòria col·lectiva*”, tot emprant, ben intencionadament, la terminologia formulada i desenvolupada per Marc Bloch⁷⁷. No es d'estranyar, doncs, que ja el 1958 Georges Duby defineixi el feudalisme com “*un estat d'ànim, un complex psicològic format en el petit món dels guerrers*”. Des d'aquesta perspectiva, cal incloure la preocupació per la “*psicologia social*” a fi de concloure: “*què va ser el feudalisme? Abans que res, una disposició espiritual*”⁷⁸. Essent així, caldrà incorporar nous punts d'estudi, més enllà dels estrictament econòmics, tal i com reivindica el mateix Georges Duby quan, en prologar el 1984 una obra de Ruiz Doménec sobre el procés de construcció de la “*Memoria dels feudals*” al segle XII, es mostra “*convençut que una formació social es construeix sobre un doble entramat, sobre el fonament material de les relacions de producció i sobre les subestructures ideals que constitueixen els sistemes de valors i les representacions mentals*”⁷⁹. Ben coherentment, en plantejar les bases del sistema econòmic de l'Europa altmedieval hi percep tres vessants: les forces productives, les estructures socials i les actituds mentals⁸⁰, atorgant un pes específic a la formació del discurs ideològic per part dels seus detentors i dels seus avaladors. És, evidentment, el camp específic dels “*tres ordres o l'imaginari del feudalisme*”⁸¹. L'estudi d'aquest discurs ideològic és imprescindible per a comprendre el conjunt de l'entramat institucional i socioeconòmic, no pas per a substituir-lo: “*en el pla econòmic, el feudalisme no és sols una jerarquia de les condicions socials que aspira a representar, l'esquema dels tres ordres; és també - i per davant de tot, sens dubte - la institució senyorial*”⁸². Els termes tinguts per antagònics, per tant, en realitat es complementen, com sentència el mateix Georges Duby: “*el modus de producció feudal és, per tant, el senyorial*”⁸³, en coherència amb la dualitat social que presideix una Europa que, fins al segle XII empeny “*una primera Edat Mitjana; la dels camperols; la dels guerrers, els seus senyors*”⁸⁴.

---

⁷⁴ Alan MACFARLANE, *The Origins of English Individualism: Family, Property, and Social Transition*, Oxford University Press, Oxford, 1978.

⁷⁵ Elizabeth A. R. BROWN, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and historians of Medieval Europe*, “American Historical Review”, 79 (Washington, 1974), p. 1063-1088.

⁷⁶ Robert FOSSIER, *La infancia de Europa*, vol I, Editorial Labor, Barcelona, 1984, p. 307.

⁷⁷ Marc BLOCH, *La société féodale*, Éditions Albin Michel, Paris, 1994, p. 97-181.

⁷⁸ Georges DUBY, *Hombres y estructuras de la Edad Media*, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1989, p. 19, 20, 27.

⁷⁹ Georges DUBY, *Prólogo*, “La memoria de los feudales”, J. E. Ruiz Doménec, Argot, Barcelona, 1984, p. 5.

⁸⁰ Georges DUBY, *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Siglo Veintiuno de España editores, Madrid, 1985, p.7- 96.

⁸¹ Georges DUBY, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, Argot, Barcelona, 1983.

⁸² Georges DUBY, *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Siglo Veintiuno de España editores, Madrid, 1985, p. 213.

⁸³ Georges DUBY, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, Argot, Barcelona, 1983. p. 199.

⁸⁴ Georges DUBY, *Guerreros y campesinos. Desarrollo inicial de la economía europea (500-1200)*, Siglo Veintiuno de España editores, Madrid, 1985, p. 342.

La “memòria dels feudals” que indaga Ruiz Domènec en el segle XII⁸⁵, s’imposa, com reivindicarà Éric Bournazel, en element clau per a poder comprendre el segment nobiliari que s’imposa políticament entre finals del segle X i inicis de l’XI. La memòria condiciona uns específics continguts, tipologies i formes, ben compromès en la continuïtat i transmissió del grup dirigent⁸⁶. Es tracta d’esguardar els processos d’elaboració i reconstrucció de la genealogia de la pròpia memòria i, alhora, de contactar amb els fonaments dels discursos ideològics. I aquí es situa, sobretot, l’Església, tal com han reivindicat autors tan diversos com Frantisek Graus⁸⁷, Perry Anderson⁸⁸ o Georges Duby⁸⁹.

Precisament, el 1980 Alain Guerreau proposava “un esquema racional del funcionament i evolució de l’Europa feudal” a partir de quatre eixos: la relació de domini, els parentius artificials amb els seus ordenaments, l’ecosistema i la dominació de l’Església. Aquests han de ser contemplats des de la superació de mites ideològics que traben el treball científic, la incorporació de les aportacions de ciències properes, com l’antropologia i l’assumpció de noves perspectives que facilitin “raonar fonamentalment en termes de poder i no de dret” i valorar “la guerra com el principal factor de cohesió del sistema feudal”⁹⁰. Posteriorment, Guerreau ha insistit en aquests elements, remarcant sobretot el paper fonamentador de l’Església - “la institució dominant a l’Europa feudal és l’Església, com la institució dominant a l’Europa capitalista és el mercat”⁹¹ - i dels vincles de parentiu real o fictici⁹².

La construcció ideològica és, en realitat, instrument per edificar un model concret de societat i, corolàriament, d’exercici del poder. És el que raonen, el mateix 1980, Poly i Bournazel en valorar que “el feudalisme, en l’exacte sentit de la paraula, potser no sigui més que una etapa essencial en la progressió d’una ideologia del servei, d’una pedagogia de la submissió. En qualsevol cas, ens agradi o no, és la base durable, a l’Europa occidental, d’una sòlida i completa jerarquia política”⁹³. Aquesta es fonamentarà en unes transformacions socials específiques. Així, la constatació que els discursos justificadors amb què la noblesa pretén avalar un ordre específic arrenquen de l’entorn de l’any 1000 i la mateixa perfilació d’un tarannà diferent en la feudalitat d’aquest moment, que Marc Bloch identificava com l’inici d’una segon feudalisme, incentiven la percepció d’una irrupció sobtada en el feudalisme just en aquest moment. L’expressió “mutació” feudal emprada per Georges Duby el 1953 pren una forma específica en la dècada dels anys 70 a mesura que es van conclouent les recerques de Toubert sobre el Laci⁹⁴, Bonnassie respecte Catalunya⁹⁵ i Jean Pierre Poly a la Provença⁹⁶. Tots ells valoren una feudalització sobtada, cronològicament situada en tan sols unes dècades del segle XI en les que es reproduiria un esquema hegelià bàsic i accelerat, on un estadi inicial col·lisionaria amb la seva antítesi donant així lloc, força abruptament, a una síntesi. És a dir, es succeeixen una societat prefeudal, l’eclosió del contrari i la definitiva societat feudal, caracteritzada per la patrimonialització del poder públic, l’increment de les vinculacions personals, el protagonisme del grup militar i l’assentament dels drets senyoriais com a part integrant del poder local dels barons damunt dels pagesos, combinant-

---

⁸⁵ José Enrique RUIZ DOMÉNEC, *La memoria de los feudales*, Argot, Barcelona, 1984.

⁸⁶ Éric BOURNAZEL, *Mémoire et parenté (Le problème de la continuité dans la noblesse de l’an Mil)*, “La France de l’an Mil”, Robert Delort, dir, Éditions du Seuil, Paris, 1990, p. 114-124.

⁸⁷ Frantisek GRAUS, *Lebendige Vergangenheit. Ueberlieferung im Mittelalter und in den Vorstellungen vom Mittelalter*, Böhlau, Köhl, 1975.

⁸⁸ Perry ANDERSON, *Transiciones de la Antigüedad al feudalismo*, Siglo Veintiuno de España Editores, Madrid, 1974, p. 130-143.

⁸⁹ Georges DUBY, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, Argot, Barcelona, 1983.

⁹⁰ Alain GUERREAU, *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Editorial Crítica, Barcelona, 1984, p. 199-241.

⁹¹ Alain GUERREAU, *Política/derecho/economía/religión: ¿cómo eliminar el obstáculo?*, “Relaciones de poder, de producción y parentesco en la Edad Media y Moderna”, Reyna Pastor, comp., CSIC, Madrid, 1990, p. 465.

⁹² Alain GUERREAU, *Féodalité*, “Dictionnaire raisonné de l’Occident Médiéval”, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1999, p. 404-404.

⁹³ Jean-Pierre POLY - Éric BOURNAZEL, *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Editorial Labor, Barcelona, 1983, p. 402.

⁹⁴ Pierre TOUBERT, *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*, Editorial Crítica, Barcelona, 1990.

⁹⁵ Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du XIe siècle*, Publications de l’Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 1976, 2 vols.

⁹⁶ Jean Pierre POLY, *La Provence et la société Féodale, 879-1166*, Bordas, Paris, 1976.

se, si cal, amb les llibertats assolides per les ciutats. Tot es fa mitjançant tres passes ràpides que guien el canvi d'un ordre social a un altre, sobtadament i, per això mateix, com una revolució, segons sentència Bonnassie: “no s'ha d'oblidar l'essencial, és a dir, la ruptura: la mort d'un molt vell ordre social (la societat esclavista) i de les formes de subjecció que li són inherents, el naixement d'una nova societat (la societat feudal) i dels nous tipus de dependència. El pas de l'un a l'altre constitueix això que hom pot anomenar, amb Georges Duby, la Revolució feudal”⁹⁷.

Certament, sustentant i alhora recolçant-se en aquest panorama, el mateix Duby el 1978 reprèn, reivindicativament, l'expressió revolució feudal⁹⁸ per a explicar el feudalisme identificat no pas en el llarg recorregut formatiu sinó en el que Bloch entenia com el seu segon moment. Aquests són els paràmetres reivindicats, el 1980, per Jean-Pierre Poly i Éric Bournazel mitjançant una obra d'explícit títol: “*la mutation féodale. Xe-XIIe siècles*”⁹⁹. Reivindiquen la difícil reducció a un sol model perfecte o ideal, però aprecien que, amb les particularitats de cada lloc, arreu un canvi ràpid permet parlar de mutació o revolució: la desmembració de la societat rural i l'increment de les mainades castrals, constatables a la sortida de la desena centúria, faciliten que, en el segle XI, “entre dues o tres generacions la dependència sigui regla i la llibertat excepció. El “ban” dominiàl s'estén per totes les parts, hi ha profusió de cèssars. Un cop les tormentes del segle es resolen, els camperons tornarn a crear la solidaritat rural, però ara sempre acceptant viure sota l'hègira del castell”¹⁰⁰. Així, al cap d'avall d'aquest recorregut, la feudalització concatena tres elements, en concordança amb el resum ofert per Pierre Toubert: el senyoriu territorial, el senyoriu jurisdiccional i un sistema formalitzat de relacions socials¹⁰¹.

L'explicació mutacionista entorn a l'any mil s'apodera de la discussió, sobretot en la historiografia francesa, arran de què el 1989 Guy Bois l'adequa i abandera com a teoria general a partir de l'estudi concret de Lournard. En aquest replantejament, adopta un pes destacat la petita propietat agrícola, la perllongació del mode productiu clàssic fins vora l'any mil, la incidència de l'intercanvi, amb el mercat que condiona unes destacades relacions entre ciutat i camp, i el creixement agrícola. La nova relació d'explotació, que adopta el marc jurídic del senyoriu, substitueix l'esclavatge mantingut fins aleshores, i aviat en seguiran unes noves formes de control polític, on els vincles personals substituiran les agonitzants institucions públiques i facilitaran el sorgiment de nous models ideològics. En tractar-se d'un sistema productiu que no es clou en el sector primari sinó que intrínsecament s'involucra amb l'intercanvi comercial, a partir d'aquí propicia una nova divisió del treball entre la ciutat i el camp, afavorint una economia amb major autonomia respecte del poder polític¹⁰². El conjunt pot descriure's com una revolució perquè el canvi és sobtat i perquè ha estat imposat per la violència dels cavallers des de la penúltima dècada del segle X. Tot s'esdevé ràpid: “entre trenta i quaranta anys de convulsions: aquest va ser el preu a pagar per l'infantament de la societat feudal”¹⁰³. La revolució feudal detectada a Lournard forma part, segons el mateix autor, d'un fenomen europeu: “la revolució feudal va ser un fet europeu, la generalització i unitat del qual no poden perdre's de vista, perquè va commocionar l'occident carolingi en el seu conjunt.”. De fet, Guy Bois interpreta la història de la humanitat com una concatenació de sotregades que van reproduint el mateix esquema, fins al punt de poder parlar de “crisis sistèmica”, tal com exposa, poc després, entorn a la fi de l'edat mitjana¹⁰⁴. El canvi social ha

---

⁹⁷ Pierre BONNASSIE, *Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (IVe-Xie s.)*, “Cahiers de Civilisation Médiévale”, 28 (Poitiers, 1985), p. 342-343.

⁹⁸ Georges DUBY, *Los tres órdenes o lo imaginario del feudalismo*, Argot, Barcelona, 1983, p. 213-238.

⁹⁹ Jean-Pierre POLY - Éric BOURNAZEL, *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Editorial Labor, Barcelona, 1983.

¹⁰⁰ Jean-Pierre POLY - Éric BOURNAZEL, *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Editorial Labor, Barcelona, 1983 p. 396-397.

¹⁰¹ Pierre TOUBERT, *Aspectos de un crecimiento: la evolución del régimen dominical en Italia en los siglos IX-X*, “Los Orígenes del Feudalismo en el mundo Mediterráneo”, Universidad de Granada - Diputación de Granada, Granada, 1994, p. 13-14.

¹⁰² Guy BOIS, *La revolución del año Mil. Lournand, aldea del Mâconnais, de la Antigüedad al feudalismo*, Editorial Crítica, Barcelona, 1991, p. 158-159.

¹⁰³ Guy BOIS, *La revolución del año Mil. Lournand, aldea del Mâconnais, de la Antigüedad al feudalismo*, Editorial Crítica, Barcelona, 1991, p. 160.

¹⁰⁴ Guy BOIS, *La grande dépression médiévale: XIVe-XVe siècles. Le précédent d'une crisi systèmique*, Presses Universitaires de France, París, 2000, p. 207-211.

estat econòmic i, immediatament, polític, perquè, com diu Josep Maria Salrach, un cop alterat el mode de producció, *“la fragmentació de l'estat va ser, doncs, un procés que aquella organització de l'economia, més aviat de caràcter natural i autàrquic i amb una forma de creixement introvertit, va fer possible i fins i tot necessària*¹⁰⁵.

Aquesta explicació comporta allargar els trets del món antic, inclòs el sistema esclavista, fins a l'any mil. En certa manera, es pot contactar amb les interpretacions que, de lla mà d'autors com Goffart¹⁰⁶ o Durliat¹⁰⁷, veuen les institucions i la fiscalitat baiximperial perllongar-se secularment, incidint profundament en els segles tinguts per altmedievals¹⁰⁸. Amb aquest panorama, ja el 1984 Chris Wickham replantejava la transició del sistema esclavista al feudal a partir d'afegir noves focalitats que complementin l'estudi del sistema productiu. Hi destaca sobretot l'atenció a la tributació, la qual li permet concloure que el *“món antic va coexistir amb el mode feudal entre els anys 300 a 700”*, apreciand així una evolució no pas sobtada en una cronologia que sols s'apropa a l'any mil en les terres bizantines¹⁰⁹. Aquesta evolució enllaça, en l'Europa occidental, amb la degradació de l'ordre carolingi, prou palès en l'aspecte judicial, cosa que comporta una alteració en gran part concordant amb els plantejaments mutacionistes, per bé que en una cronologia, escenaris i mecanismes diversos segons els diferents indrets¹¹⁰.

Les diverses i variades crítiques al mutacionisme que s'apoderaren de l'escenari historiogràfic, sobretot francès, a la darrera dècada del segle XX, malfiaven tant del contingut com del mètode amb què a partir de casos concrets es formulaven teories globals¹¹¹. El degoteig de crítiques i polèmiques viscudes en les revistes especialitzades vénen a culminar en l'obra de Dominique Barthélemy qui, a partir de diferents articles previs, obertament el 1997 es pregunta si *“la mutació de l'any mil ha existit?”*¹¹². Aquest autor qüestiona sobretot el caràcter sobtat i la generalització en regions diferents d'Europa, per a replantejar el valor de la documentació, la situació de la pagesia, el paper de la noblesa, el sentit de la violència i el posicionament de l'Església arran sobretot de la Pau de Déu. Deslleigititzades les argumentacions que sostenen el canvi ràpid i sobtat, Barthélemy conclou que *“la noció d'una crisi social generadora de la “societat feudal” ha desapareixer”*¹¹³.

Podria ser, doncs, que el feudalisme entrés progressivament, sense requerir una sotregada forta. Essent així, potser els canvis del segle XI, més que una revolta poden ser, simplement, l'alteració d'una mena de decorat jurídic, construït sota diferents interessos, on hi caldria tenir en compte les estratègies dels juristes ocupats en afirmar els drets del sobirà. És la proposta efectuada per Paul

---

¹⁰⁵ José Maria SALRACH, *La formación del campesinado en el Occidente antiguo y medieval*, Editorial Síntesis, Madrid, 1997, p. 68-69, 144.

¹⁰⁶ W. GOFFART, *Romans and Brbarians: the Techniques of Accomodation (418-548)*, Princeton University Press, Princeton, 1980.

¹⁰⁷ J. DURLIAT, *Les finances publiques de Diocletien aux Carolingiens (284-889)*, Jan Thorbeckes, Sigmaringen, 1990.

¹⁰⁸ Elisabeth MAGNOU-NORTIER, *La terre, la rente et le pouvoir dans les pays de Languedoc pendant le haut moyen âge*, “Francia”, 9 (....., 1981); 10 (....1982); 12 (...1984), p.

¹⁰⁹ Chris WICKHAM, *La otra transición: del mundo antiguo al feudalismo*, “Studia Historica. Historia Medieval”, III (Salamanca, 1989), p. 7-36.

¹¹⁰ Chris WICKHAM, *The Feudal Revolution. IV Debate*, “Past & Present”, 155 (Oxford, 1997), p. 196-208.

¹¹¹ Entre d'altres: A. GUERREAU, *Lournand au Xe siècle: histoire et fiction*, “Le moyen Age”, 98 (Paris -Bruxelles, 1990), p. 519-537; Adriaan VERHULST, *Review of Bois, La mutation...*, “Annales E. S.C”, 46 (Paris, 1991), p. 1270-1272; i el dossier Monique BOURIN, Barbara H. ROSENWEIN, Elisabeth ZADORA-RIO, Maria HILLEBRANDT, Franz NEISKE, Chris WICKHAM, Pierre BONNASSIE, Lluís TO, Yoshiki MORIMOTO, Nancy GAUTHIER, Robert FOSSIER, Bernard LEPETIT, Guy BOIS, *L'an mil: rythmes et acteurs d'une croissance*, 21 (Paris, automne, 1991), p. 5-114.

¹¹² Dominique BARTHÉLEMY, *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu? Servage et chevalerie dans la France des Xe et XIe siècles*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1997.

¹¹³ Dominique BARTHÉLEMY, *La mutation de l'an mil a-t-elle eu lieu?. Servage et chevalerie dans la France des Xe et Xie siècles*, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1997, p. 24.

Ourliac el 1995, a partir del coneixement del feudalisme meridional¹¹⁴ i, sobretot, des del coneixement del dret¹¹⁵.

Aquests plantejaments revisionistes poden sumar-se a d'altres que cerquen renovacions de perspectiva encara més profundes d'acord amb el tarannà intel·lectual desenvolupat als Estats Units. Certament, en diferents sectors d'aquest país, els anys vuitanta han consolidat un medievalisme molt atent a les fonts escrites, sobretot la literatura, amb assumpció dels mètodes d'interpretació de la crítica textual, les preocupacions antropològiques i, sobretot, una especial permeabilitat als plantejaments hermenèutics de Foucault i de Derrida. S'obren així unes vies de reflexió molt específiques¹¹⁶, on el feudalisme pot aparèixer com un aspecte prou secundari¹¹⁷, fins i tot obviat, ja mancat de preocupacions socials, amb plena coherència, és clar, amb les particulars aproximacions a la feudalitat efectuades a la Nordamèrica de les dècades precedents. Ben comprensiblement, l'absència de perspectiva social en el tractament de la feudalitat arriba, als Estats Units, a cotes difícils de comprendre a Europa. És ben clar en les, per altra banda, elaborats tractaments d'autors com William Tebrake¹¹⁸, Richard Wunderli¹¹⁹ o Steven Justice, preocupats per encertar explicacions sobre les tensions camperoles sense que en cap moment es plantegin que hi pot haver una pressió d'un grup social contra un altre, raó per la que les explicacions es centren en argumentacions com l'afany de la pagesia per l'escriptura, segons la proposta de Justice¹²⁰.

De tota manera, altres autors nordamericans són capaços de congeniar les preocupacions pels textos, inclosos els literaris, i per la incorporació de noves perspectives amb la capacitat de comprensió dels àmbits socials, actitud que els posa en la línia de les vies obertes per altres autors anglosaxons, com Geary¹²¹, Milsom¹²² o Palmer¹²³, els quals enllacen les aportacions antropològiques per la mentalitat i els anàlisis crítics dels textos amb una preocupació per les institucions i les formulacions jurídiques. En aquesta línia es situen F. Cheyette i Stephen White. El primer ha impulsat la revisió de les obligacions contractuals des de les imbricacions morals i derivades de la mentalitat de l'època amb tant o major pes que les aparences formals¹²⁴. El segon, per un costat replanteja les formulacions jurídiques¹²⁵, atent a les imbricacions morals dels arbitratges i els seus repartiments de béns¹²⁶, i per altra banda aprofundeix en el trasfons històric de les projeccions literàries, obrint perspectives integradores de les nocions ideològiques, judicials

---

¹¹⁴ Paul OURLIAC, *La féodalité méridionale*, "Actes du 106e Congrès National des Sociétés savantes (Perpignan, 1981). Section de philologie et d'histoire jusqu'à 1610. Les pays de la Méditerranée Occidentale au Moyen Âge", Paris, 1983, p. 7-11.

¹¹⁵ Paul OURLIAC, *La féodalité et son histoire*, "Revue d'histoire du droit de droit français et étranger", 73 (Paris, 1995), p. 1-21.

¹¹⁶ David AERS, *Rewriting the Middle Ages: Some Suggestions*, "Journal of Medieval and Renaissance Studies", 18 (Durham, 1988), p. 221-240; Alain LIU, *The Power of Formalism: The New Historicism*, "ELH", 56 (Baltimore, 1989), p. 721-771.

¹¹⁷ Marina S. BROWNLEE, Kevin BROWNLEE, Stephen G. NICHOLS, dirs., *The New Medievalism*, Johns Hopkins, University Press, Baltimore and London, 1991.

¹¹⁸ William TEBRAKE, *Medieval Frontier: Culture and Ecology in Rijnland. Environmental*, Texas A&M University Press, Texas, 1985; *A plague of Insurrection: Popular Politics and Peasant Revolt in Franders, 1323-1328*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1993.

¹¹⁹ Richard M. WUNDERLI, *Peasant Fires: The Drummer of Niklashausen*, The Indiana University Press, Bloomington, 1992.

¹²⁰ Steven JUSTICE, *Wrying and Rebellion: England, 1381*, University of California Press, Berkeley, 1994.

¹²¹ Patrick GEARY, *Moral obligations and Peer Pressure. Conflict Resolution in the medieval Aristocracy*, "Georges Duby: L'écriture de l'histoire", Claudie Duhamel-Amado et Guy Lobrichon, eds, De Boeck, Bruxelles, 1996, p. 217-222.

¹²² Stroud F. C. MILSOM, *The Legal Framework of English Feudalism*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

¹²³ Robert C. PALMER, *The Feudal framework of English Law*, "Michigan Law Review", 79 (Ann Arbor, 1981), p. 1130-1164.

¹²⁴ Fredric L. CHEYETTE, *Suum quique tribuere*, "French Historical Studies", VII (Durham, 1970), p. 287-299; *Ermengard of Narbonne and the Word of the Troubadours*, Cornell University Press, Ithaca, 2001.

¹²⁵ Stephen WHITE, *English Feudalism and its Origins*, "American Journal of Legal History", 19 (Philadelphia, 1975), p. 138-155.

¹²⁶ Stephen WHITE, "Pactum... Legem vincit et Amor Judicium": *the Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh Century Western France*, "The American Journal of Legal History", 22 (Philadelphia, 1979), p. 281-308.

i de mentalitat¹²⁷. El feudalisme, així, es pot indagar per vies com l'anàlisi dels protagonistes literaris ambientats a l'antiguitat, com l'Alexandre Magne perfilat amb l'actitud dadivosa propia dels models de bon i mal senyor feudal¹²⁸. El segle XI, sota aquests paràmetres, és invocat en la seva pròpia racionalitat, allunyant-hi la percepció d'una ruptura agressiva. Els diferents elements de la feudalitat hi encaixen sense haver de remetre's a cap tensió. La convinença privada, per tant, més que combatre, complementaria l'ordenament públic¹²⁹.

L'afany per l'ordre jurídic, l'exercici judicial i les institucions enllacen amb una preocupació ben representada en la historiografia anglosaxona, constatable amb nitidesa, per exemple, en els treballs i les obres dirigides per W. Davies i P. Fouracre¹³⁰. Es facilita, per aquí, una pluralitat d'aproximacions, en el medievalisme nordamericà, als ordenaments jurídics, tots més atents a la noblesa i a l'Església que no pas a la pagesia. Així, la visió de la convinença privada com una solució d'emergència, segons propugna Weinberger, es valora, no per la pressió damunt del camperolat, sinó per la problemàtica sorgida entre noblesa i Església¹³¹. Aquesta perspectiva, també és predominantment present en l'atenció de Patrick Geary al trasbals de la justícia, realitzat amb un elevat bagatge antropològic molt atent a la ritualitat inherent al sistema¹³².

La perspectiva antropològica facilita en Thomas Bisson una aproximació a les preocupacions socials europees a l'auscultar la pagesia rera el suggerent títol "*Tormented voices*"¹³³ - tot culminant les seves anteriors preocupacions sobre les "*querimoniae*"¹³⁴. En assumir aquesta pressió i violència nobiliària sobre el camperolat, Bisson salvaria la carcassa explicativa mutacionista, sols que allargant la cronologia per a veure culminar el procés al segle XII. Seria, segons les seves paraules, una "*quasi-revolucionària transformació del poder*"¹³⁵.

La preocupació social constatable en autors com Richard Hoffmann¹³⁶, Lawrence Poos¹³⁷ o Téofilo Ruiz¹³⁸ no és pas una actitud majoritària i extensible al conjunt de medievalistes nordamericans. L'òptica predominant entre aquests, en apropar-se a l'exercici de la violència feudal, no és pas la sort de la pagesia sinó l'actitud de la noblesa. N'és ben palès en autors de la mida de Geoffrey

---

¹²⁷ Stephen D. WHITE, *Discours of Inherence. La politique de la fidélité: Hugues de Lusignan et Guillaume d'Aquitaine*, "Georges Duby: L'écriture de l'histoire", Claudie Duhamel-Amado et Guy Lobrichon, eds, De Boeck, Bruxelles, 1996, p.223-230; *Imaginary Justice: The End of the Ordeal and the Survival of the Duel*, "Medieval Perspectives", 13 (Richmond, 1998), p. 32-55.

¹²⁸ Stephen D. WHITE, *Giving Fiefs and Honor: Largesse, Avarice, and the Problem of "Feudalism" in Alexander's Testament*, "The Medieval French Alexander", Donald Maddox and Sara Sturm-Maddox, eds., State University of New York Press, New York, 2002, pàg. 127-141.

¹²⁹ Stephen WHITE, "*Pactum... Legem vincit et Amor Judicium*". *The Settlemeent of Disputes by Compromise in 11th Century France*, "The American Journal of Legal History", 22 (Philadelphia, 1979), p. 281-308; *Inheritances and legal arguments in western France, 1050-1150*, "Traditio", XLIII (New York, 1987), p. 55-102.

¹³⁰ Wendy DAVIES; Paul FOURACRE, eds., *The Settlement of Disputes in Early Medieval Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986); *Property and power in the Early Middle Ages*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

¹³¹ Stephen. WEINBERGER, *Les conflits entre clercs et laïcs dans la Provence du XIe siècle*, "Annales du Midi", 92 n. 148 (Toulouse, 1980), p. 269-279; *Cours judiciaires, justice et responsabilité sociale dans la Provence médiévale: IXe - XIe siècle*, "Revue Historique", CCLXVII/2 (Paris, 1982), p. 273-288.

¹³² Patrick J. GEARY, *Vivre en conflit dans une France sans Etat: typologie des mécanismes de règlement de conflits (1050-1200)*, "Annales ESC", 41 (Paris, 1986), p. 1107-1133.

¹³³ Thomas N. BISSON, *Tormented voices. Power, Crisis and Humanity in rural Catalonia 1140-1200*, Harvard University Press, Cambridge - London, 1998.

¹³⁴ Thomas N. BISSON, *The crisi of the Catalanian fanchises (1150-1200)*, "Estudi General", 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 153-172.

¹³⁵ Thomas N. BISSON, *The "feudal revolution"*, "Past & Present", 142 (Oxford, 1994), p. 42.

¹³⁶ Richard C. HOFFMANN, *Outsiders by Birth and Blood: Racist Ideologies and Realities Around the Periphery of Medieval European Culture*, "Studies in Medieval and Renaissance History", 6 (Durham 1983), p. 14-21.

¹³⁷ Lawrence R. POOS, *Peasant "biographies" from medieval England*, "Medieval lives and the historian", N. Bulst and J. P. Genet, eds., Medieval Institute Western Michigan University, Kalamazoo, 1986, p. 201-214; *Law and individualism in medieval England*, "Social History", 11 (Basingstoke, 1986), p. 287-301; *A rural society after the Black Death: Essex 1350-1525*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

¹³⁸ Téofilo RUIZ, *Crisis and Continuity. Land and Town in Late Medieval Castile*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1994; *The Peasantries of Iberia, 1400-1800*, "The Peasantries of Europe. From the fourteenth to the eighteenth Centuries", Tom Scott, ed., Longman, London, 1998, p. 49-73.

Koziol¹³⁹, Andrew Lewis¹⁴⁰ o Barbara Rosenwein¹⁴¹, per exemple on, sota diferents variants, l'exercici violent no és vist tant pel seu cost social com per la pròpia interpretació antropològica amb les implicacions de caire polític de suport o ruptura estatal. Aquesta situació, tan distant de la historiografia europea, ve a ser la culminació de les línies seguides per gran part dels historiadors nordamericans en les dècades precedents, tal com ho percep Paul Freedman en apreciar que es tracta del desembocament lògic de què a Estats Units la relació de l'anàlisi històrica amb les "ciències socials (com la sociologia o les ciències polítiques) s'evidència enrunada des del anys 70"¹⁴².

Tanmateix, aquest mateix panorama de la historiografia nordamericana esdevé propici per desenvolupar revisions terminològiques en profunditat, aprofitant la capacitat per absorbir perspectives renovades procedents de la crítica textual i la filosofia. És ben lògic doncs, que aquí es situï, el 1994, el suggerent i provocador llibre de Susan Reynolds, d'explícit subtítol - "*l'evidència medieval reinterpretada*" ("*the medieval evidence reinterpreted*") -, sens dubte l'obra més citada sobre feudalisme en la darrera dècada. A partir de percebre la riquesa i pluralitat de continguts inherent a la noció de feus i vassall, l'autora qüestiona el caire gairebé mecanista que en algunes interpretacions havien assolit els lligams feudals i es centra en el contingut jurídic dels termes i la seva incidència antropològica. Des d'aquesta posició, pot apreciar el feudalisme, sobretot, com un muntatge dels juristes, una interessada entelèquia jurídica que, en realitat, no afectaria tant la gent com els historiadors han pensat, sobretot perquè de la cerimònia de la investidura no en derivaria necessàriament l'existència d'un feu ni l'homenatge comportaria forçosament un vincle de vassallatge. Atès que els historiadors han estat força ingenus, confonent paraules, conceptes i fenòmens que no sempre eren homònims, la investigació entorn al feudalisme, més que menar a allò que realment va succeir en els segles centrals de l'edat mitjana, ha conduït a voltar entorn al que els historiadors hi han cregut veure¹⁴³. Ha estat, doncs, una immensa marrada historiogràfica, i ara caldria corregir el rumb per tal que la producció historiogràfica no continuï entretenint-se en allò aleatori des de la incapacitat de percebre els fets realment transcendents: "*l'emfasi donat a les relacions interpersonals inherents en el model feudo-vassallàtic ha impedit apreciar el problema real de les raons del canvi*", i per això "*cal posar major atenció a altres factors*". En comptes de restar atrapats en l'estudi del brillant foc d'encenalls d'allò que només són les formes amb què cobrir jurídicament la realitat, cal cercar aquesta en "*el creixement de la població, de l'economia, el subministrament de plata, encunyada o no, l'extensió de les lletres i de l'educació acadèmica*"¹⁴⁴. Més enllà del ressò als mateixos Estats Units¹⁴⁵, en seguiren respostes enceses des d'una Europa historiogràficament i, gairebé, consubstancialment unida a la constatació real, efectiva i vivencial de les petges del feudalisme¹⁴⁶, reacció que vé a demostrar, d'antuvi, el distanciament historiogràfic assolit a partir d'endegar, des de les dècades precedents, sendes diferents i a voltes contraposades.

---

¹³⁹ Geoffrey KOZIOL, *Begging Pardon and Favor: Ritual and Political Order in Early Medieval France*, Cornell University Press, Ithaca, 1992; *Monks, feuds, and the Making of Peace in Eleventh-Century Flanders*, "The Peace of God: Social Violence and Religious Response", Thomas Head and Richard Landes, ed., Cornell University Press, Ithaca, 1992, p. 239-259.

¹⁴⁰ Andrew LEWIS, *Royal Succession in Capetian France: Studies on Familial Order and the State*, (Harvard Historical Studies, Cambridge, MA, 1981.

¹⁴¹ Barbara ROSENWEIN, *Negotiating Space: Power, Restraint, and Privileges of Immunity in Early Medieval Europe*, Cornell University Press, Ithaca, 1999.

¹⁴² Paul H. FREEDMAN, *Seigneurie et paysannerie au Moyen Âge. Un retrait de l'historiographie américaine*, "Histoire et Sociétés Rurales", 14 (Angers, 2000), p. 163-165.

¹⁴³ Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

¹⁴⁴ Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford University Press, Oxford, 1994, p. 480-481.

¹⁴⁵ Paul R. HYAMS, *The end of feudalism?*, "Journal of Interdisciplinary History", 27: 4 (Cambridge, Mass.), p. 655-662.

¹⁴⁶ Entre d'altres, es poden destacar: Élisabeth MAGNOU-NORTIER, *La féodalité en crise. Propos sur "Fiefs and Vassals" de Susan Reynolds*, "Revue Historique", 6000, (Paris, 1996), p. 253-348; Dominique BARTHÉLEMY, *LA théorie féodale à l'épreuve de l'anthropologie (note critique)*, "Annales. Histoire Sciences Sociales", 2 (Paris, 1997), p. 321-341.

Diferentment, altres autors nordamericans no han qüestionat el feudalisme sinó que la incorporació de perspectives antropològiques, literàries, jurídiques i de crítica textual els ha permès replantejar la problemàtica social inherent, tant entre els nobles con damunt i contra la pagesia. En aquesta darrer aspecte destaca la revisió de Paul Freedman, atent a l'evolució de la condició pagesa, podent percebre una llarga i secular degradació arreu d'Europa¹⁴⁷ i, de forma més concreta, en indrets que havien estat emblemàtics per al mutacionisme com Catalunya¹⁴⁸. Hi proposa visions més graduals arran, precisament, de valorar el ritme de degradació de la condició jurídica i exactiva de la pagesia¹⁴⁹. També Catalunya ha esdevingut un àmbit idoni per a revisar els acords entre barons que regulen privadament la feudalitat, tal com fa Adam J. Kosto en estudiar les “*convenientiae*” a manera de suma de poder, ordre i paraules escrites¹⁵⁰.

D'una i altra manera, doncs, la sortida del segle XX ha enriquit les perspectives d'interpretació del feudalisme tant a Amèrica com a Europa. Les específiques circumstàncies ideològiques viscudes coetàniament han afectat de retruc, els anàlisis des del materialisme històric. S'ha qüestionat amb celeritat un mètode de treball on el bagatge interpretatiu podia condicionar l'aportació heurística, amb el perill d'induir a excessives generalitzacions i apriorismes que comportessin un inherent abús conceptual i, en definitiva, la sensació, moltes vegades, d'encotillar la realitat més que facilitar-ne la comprensió. Ja ho advertia, el 1991, Paulino Iradiel en valorar que “*no és correcte, per exemple, que l'accepció original sigui emmascarada substancialment en designar qualsevol tipus d'estructura econòmica i social com a precapitalista, voltant així les fronteres de l'abús i de la confusió conceptual*”¹⁵¹. En el tombant al segle XXI, la historiografia ha analitzat, des d'un nou distanciament, les interpretacions globalitzadors que han dominat gran part de la producció històrica del passat segle XX¹⁵², arribant a mostrar sorpresa perquè paràmetres interpretatius força condicionants, com els del marxisme, arribessin a assolir tan “*enorme impacte en la via com els historiadors s'aproximaren al seu objecte d'estudi*”¹⁵³.

Els replantejaments assoleixen majors conseqüències en la producció historiogràfica rusa, perquè la rigidesa doctrinal condicionà la recerca històrica arran d'una imposició ideològica generalment assumida que impedia, per accídia més que per coerció, alternatives interpretatives a una visió del feudalisme que es seguia repetint sota la definició staliana. La matisació a la doctrina oficial arran del ressò dels replantejaments hermenèutics del conjunt d'escrits de Marx, creixent des dels anys setanta, en els vuitanta es completa amb la capacitat de fer-se ressò de les recerques efectuades a Occident, com les reflexions de Besmertnyi arran de les teories de la “*revolució feudal*” que arribaven de la historiografia francesa¹⁵⁴, acompanyades de creixents contactes amb la historiografia occidental¹⁵⁵. Tanmateix, els paràmetres estructurals i holístics des d'on es situava la recerca en la intel·lectualitat soviètica infonien unes vies pròpies, a voltes de difícil connexió amb estudis enfocats des d'altres plantejaments. En aquest sentit, la ruptura de l'ordre polític i ideològic soviètic s'endurà, amb els vells models, les certeses interpretatives també entorn del feudalisme. Aquest serà lliurat a les dificultats de la darrera dècada del segle XX, immersa en la confusió ideològica i les dificultats socioeconòmiques, que afectaran ben directament els centres de recerca, on els medievalistes amb facilitat es veuran privats no sols de mitjans de treball sinó de la necessària serenor per a la reflexió. Ha estat per això altament interessant que el 2000 s'assolís amb la primera tesi que replantejava el feudalisme en la Rússia postsoviètica, gràcies a l'esforç

---

¹⁴⁷ Paul FREEDMAN, *Images of the Medieval Peasant*, Stanford University Press, Stanford, 1999.

¹⁴⁸ Paul FREEDMAN, *La servidumbre catalana y el problema de la revolución feudal*, “Hispania” LVI/2, núm. 193 (Madrid, 1996), p. 425 - 446.

¹⁴⁹ Paul FREEDMAN, *Assaig d'història de la pagesia catalana (segles XI-XV)*, Edicions 62, Barcelona, 1988; *Els orígens de la servitud pagesa a la Catalunya medieval*, Eumo Editorial, Barcelona, 1993.

¹⁵⁰ Adam J. KOSTO, *Making Agreements in Medieval Cataloni. Power, Order, and the Written Word, 1000-1200*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

¹⁵¹ Paulino IRADIEL, *Las claves del feudalismo*, Planeta, Barcelona, 1991, p. 107.

¹⁵² Randall COLLINS, *Macrohistory*, Stanford University Press, Stanford, 2000.

¹⁵³ Matt PERRY, *Marxism and History*, Palgrave Macmillan, London, 2002.

¹⁵⁴ Ю. Л. БЕССМЕРТНЫЙ, Феодальная революция X-XI вв., ВИ,1 (Москва, 1984), p. 52-67.

¹⁵⁵ Yurii L'vovich BESSMERTNYI, *Le paysan vu par le seigneur: la France des XIe et XIIe siècles*, “Campagnes médiévales: l'homme et son espace. Études offertes à Robert Fossier”, Elisabeth Mornet, dir., Publications de a Sorbonne, Paris, 1995, p. 601-611.

d'Igor Philipov, que analitzava “*La França mediterrània a l'alta edat mitjana*”, amb l'explícit subtítol “*El problema de la formació del feudalisme*”¹⁵⁶. Més enllà de servir determinades continuïtats en aspectes terminològics i cronològics, és clar que el dogall ideològic ha desaparegut i s'hi evidencia una clara i enriquidora permeabilització d'idees i un ple coneixement del coetani treball medievalista a la resta del món. Per a copsar la transformació feudal s'arrenca de les alteracions del món clàssic vers el carolingi i s'allargassa el procés fins al segle XI, fenomen que aplega un conjunt d'alteracions observades en l'organització econòmica, territorial, legislativa i social, incloent-hi la formació de la pagesia depenent i la dirigent “*classe feudal*” (класс феодалов)¹⁵⁷.

Així, el canvi de mil·leni, ja sigui a Rússia, a Europa occidental o a Amèrica, ha propiciat una renovació interpretativa entorn a la feudalitat, des de perspectives i posicions ben diverses, tot culminant llargs recorreguts previs i encetant, de manera clara, noves vies a recórrer. En qualsevol dels casos, la correcte conceptualització de la feudalitat comporta i depèn, intrínsecament, d'una específica preocupació per discernir tant l'espai com el temps del feudalisme.

El problema de la cronologia

La discussió entorn del concepte del feudalisme comporta una preocupació específica en escatir el seu punt d'inici, problemàtica situada en el centre de la discrepància quan la definició del feudalisme ha comportat, amb el mutacionisme, retardar el procés d'endegament a la sobtada crispació del pas vers el segle XI.

En l'inici definidor del segle XVIII, l'edat mitjana i el feudalisme configuren una mateixa i gairebé indestriable nebulosa: l'inici d'un és el començament de l'altre coincidint amb la decadència i fi de l'imperi romà. L'establiment d'una religió dogmàtica i d'un sistema de guerres que en segueix, a parer d'il·lustrats com Voltaire¹⁵⁸, és ben coherent amb el caire opressiu del feudalisme. Alhora, el vessant positiu que autors com el comte de Boulainvilliers són capaços de percebre en el feudalisme, precisament perquè el pacte inherent es pot contraposar a la voluntat absoluta del sobirà, facilita que se'n destaquí l'endegament sota Carlemany i els seus successors, que estenen així “*l'ordre de la feudalitat*” entre els segles VIII i X¹⁵⁹.

La visió allargassada des de la fi del món clàssic esdevé ben coherent amb l'intent de comprensió de la història de la humanitat en funció de la successió dels grans modes productius. Per això Marx i Engels valoren el pas del mode de producció esclavista al feudal com una llarga transició identificada amb els segles IV al VIII¹⁶⁰. També Max Weber entenia que el pas del món clàssic a l'edat mitjana es situava en el punt en què el lloc de l'esclau passava a ser ocupat pel vassall, portant així l'origen del feudalisme a la crisi de l'imperi romà¹⁶¹.

Les diferents variacions a partir del materialisme històric han defensat, fins al darrer quart del segle XX, un feudalisme imbricat amb la fi de l'imperi romà. L'ortodoxia marxista ho postulava amb claretat: “*el moment del tomb va ser l'anomenada crisi del segle III. Aquesta va ser l'expressió de les lluites: primer entre l'aristocràcia territorial en vies de feudalització i que representava el nou modus de producció i els grups socials vinculats al mode de producció esclavista decadent i a la producció esclavista (...); segon, entre els productors directes fusionats en una sola massa de conreadors depenents i reduïts a la servitut, d'un costat, i les classes dominants per l'altra*”¹⁶². La percepció d'una evolució immediata i diversa hi permet perfilar

¹⁵⁶ И. С. ФИЛИППОВ, Средизмнорская Франция в раннее средневековье. Проблема становления феодализма, Скрипторий, Москва, 2000.

¹⁵⁷ И. С. ФИЛИППОВ, Средизмнорская Франция в раннее средневековье. Проблема становления феодализма, Скрипторий, Москва, 2000, p. 457-549.

¹⁵⁸ Karl LÖWITZ, *El sentido de la historia*, Aguilar, Madrid, 1968, p. 154-155.

¹⁵⁹ M. LE COMTE DE BOULAINVILLIERS, *Histoire de l'ancien gouvernement de la France avec XIX lettres historiques sur les parlements ou états généraux*, La Haye, 1727, tom I, p. 108-111. (www.gallica.bnf.fr/Fonds_Textes).

¹⁶⁰ Karl MARX; Frederic. ENGELS, *L'idéologie allemande*, Editions sociales, Paris, 1968, p. 101.

¹⁶¹ Max WEBER, *La decadencia de la cultura antigua. Sus causas sociales*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, Akal editor, Madrid, 1980, p. 46-47.

¹⁶² E. M. STAERMAN, *La caída del régimen esclavista*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, Akal, Madrid, 1981, p. 102-103.

subdivisions, si més no dues etapes, com establien Udaltzova i Gutnova, una amb la caiguda de l'imperi romà als segles III i IV i una altra en el pas del segle VI al VII¹⁶³. No seria, doncs, un canvi sobtat sinó progressiu. Kovaliov fins i tot destaca que entre el segle III i el V es viuria una revolució social de caràcter destructiu, que acaba amb el sistema esclavista sense comportar immediatament l'alternativa¹⁶⁴. L'arribada al segle V, però, no comportaria pas un estadi madur del feudalisme, sinó el posicionament en la via que hi mena. Hi concorda Parain, que parla del trànsit entre els anys 400 i 850 com “*el moviment històric que camina vers la forma desenvolupada del feudalisme*”¹⁶⁵.

D'aquesta manera, el feudalisme anterior a l'època carolíngia seria, pròpiament, una fase prèvia i formativa i caldria situar en els segles IX i X l'establiment de la feudalitat. Tanmateix, els estudis locals, a partir de resseguir les fonts inèdites, menen als seus diferents autors a apuntar canvis estructuralment significatius i situacions tenses a la sortida del segle X o ja a l'entrada de l'XI. Com ha reivindicat Christian Lauranson-Rosaz¹⁶⁶, aquí s'hi troben ja a inicis del segle XX, Marcellin Boudet¹⁶⁷ i, més endavant, autors de prou renom com Charles Edmon Perrin¹⁶⁸ o André Deléage¹⁶⁹. Ben coherentment, aviat s'hi formularan deduccions globals, com l'efectuada per Roger Aubenas, qui distingia entre els castells públics del segle X i els privatitzats del XI¹⁷⁰. Marc Bloch certificarà aquesta tendència amb la coneguda divisió entre dues etapes en la feudalitat, “*dues edats feudals successives de tonalitats molt diferents*, apreciament la primera entre finals del segle IX fins a mitjan del XI, on a causa d'una veritable “*revolució econòmica*” que comporta una “*autèntica revisió dels valors socials*”, s'entra en la segona fase feudal¹⁷¹.

Ganshof, des de la seva visió exclusivament institucional, assumeix aquesta dualitat, però en modifica les dates. En comptes d'allargar la primera fase fins al segle XI, la cenyeix al període carolíngi - “*feudalisme carolíngi*” -, deixant així el recorregut entre els segles X i XIII sota una etapa de plenitud que, corresponentment, defineix com “*feudalisme clàssic*”. El plantejament respon a apreciar les institucions feudo-vassallàtiques des dels primers carolíngis - “*la unió normal, no necessària, del vassallatge i el benefici data dels primers carolíngis*”, començant per Carles Martell - valorar una estabilització sota Carlemany i Lluís el Pietós i considerar que el 877, a l'assemblea de Quierzy, es produeix la definitiva i plena assimilació de l'honor al *beneficium*. El sistema, així establert, s'allargassarà fins al segle XIII, per bé que en aquesta centúria, els vincles feudals “*han perdut el paper essencial en la vida social que havien mantingut en els segles X, XII i XIII*”¹⁷². Seguint aquest raonament, els manuals de l'època, com el de Luis Suárez, podien compendiar que “*al segle VIII l'encomenació ja es feia d'acord amb un ritual*”, que sota Carlemany es consolidà el vassallatge i el 877 els vassalls conseguiren la transmissió en herència de la donació beneficiària, falcant així un recorregut culminat al segle X, quan cristal·litzaren “*a tot Europa normes que imposaven les relacions de fidelitat personal*”, les quals es perllongaran fins

---

¹⁶³ Z. V. UDALTZOVA y E. V. GUTNOVA, *La génesis del feudalismo en los países de Europa*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, AA. VV., Akal, Madrid, 1981, p. 196.

¹⁶⁴ S. I. KOVALIOV, *El vuelco social del siglo III al V en el Imperio romano de Occidente*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, Akal, Madrid, 1981, p. 128.

¹⁶⁵ Charles PARAIN, *Evolución del sistema feudal europeo*, “El feudalismo”, Charles Parain, Pierre Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 33.

¹⁶⁶ Christian LAURANSON-ROSAZ, *L'Auvergne et ses marges (Velay, Gévaudan) du VIIIème au XIème siècle. La fin du monde antique?*, Les Cahiers de la Haute-Lire, Le Puy-en-Velay, 1987; *La “mutación feudal”: una cuestión controvertida*, “Historiar”, 4 (enero, 2000), p. 16-17.

¹⁶⁷ Marcellon BOUDET, *Cartulaire du prieuré de Saint-Flour*, collection de documents inédits publiés par ordre de S.A.S. le prince Albert Ier, prince souverain de Monaco, Monaco, 1910.

¹⁶⁸ Charles Edmon PERRIN, *Recherches sur la seigneurie rurale en Lorraine, d'après les plus anciens censiers (Ixe-XIIe siècles)*, Les Belles Lettres, Paris (1935 (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strasbourg, Strasbourg, 1935).

¹⁶⁹ André DÉLÉAGE, *La vie économique et sociale de la Bourgogne dans le Haut Moyen Âge*, 3 vols, Protat, Mâcon, 1941.

¹⁷⁰ Roger AUBENAS, *Les châteaux forts des Xe et XIe siècles. Contribution à l'étude des origines de la féodalité*, “Revue historique de droit français et étranger”, XV (Paris, 1937), p. 548-586.

¹⁷¹ Marc BLOCH, *La société féodale*, Éditions Albin Michel, Paris, 1994, p. 99-112.

¹⁷² F. L. GANSHOF, *El feudalismo*, Ediciones Ariel, Barcelona, 1974, p. 37, 44, 91.

al segle XIII, sota la dinàmica de la penetració del vassallatge “*de dalt a baix de la societat europea*”¹⁷³.

La perfecció d’aquest model és d’una gran coherència més amb si mateix que amb les deduccions que es desprenen dels diversos anàlisis heurístics, de tal manera que, com denuncia Fossier, cal replantejar uns models difícilment concordants amb allò que es contrasta¹⁷⁴. Per això aquest autor proposa un recorregut llarg i pausat que mena a una primera etapa plenament feudal ja en el segle XI. L’inici es produiria, de manera poc formal, en l’acord entre dos homes inicialment iguals mitjançant el signe de la familiaritat, un petó, que permet establir un parentiu fictici, ja als segles VIII i IX i que s’aniran completant i complicant amb relacions de dependència, amb un intercanvi de paraules i gestos fixat pel costum en el segle X, ja incloent l’homenatge la investidura, amb les obligacions de protecció i ajuda, i amb la concreció en el domini i possessió de la terra. A partir d’aquí, la pressió demogràfica i la puixança econòmica accentuen el sistema i permeten apreciar una primera edat feudal en el segle XI, que es completa, a la segona meitat de la centúria amb el desenvolupament castral d’un sistema feudal i que al segle XII entra en una segona edat feudal, culminant, encara, amb una altra etapa, estesa a la baixa edat mitjana, amb una clara intersecció amb el món urbà, per l’adquisició de béns exempts fins i tot dels deures armats per ciutadans i per l’entrega d’oficis com a feus¹⁷⁵.

Tot i exposar-se com un procés llarg, està clar que aquesta exposició centra la culminació en el segle XI, després, doncs, de l’etapa carolíngia. És una cronologia que també pot ser proposada per anàlisis efectuats des del materialisme històric, que allargassa així l’arrencada situada en la crisi de l’imperi romà. En aquest sentit, Perry Anderson, quan parla del pas de l’antiguitat al feudalisme, percep nítidament un període transitori, des de la fi del món romà i l’establiment dels pobles germànics fins a l’establiment del modus de producció feudal a Occident “*al segle X, estenen-se en el segle XI i assolint el seu zènit en el XII i durant tot el segle XIII*”¹⁷⁶. Es la mateixa cronologia explicada per Parain, que encara hi detalla, després de l’endegament feudal del segle X, un nítid ascens de la feudalitat entre els anys 1000 i el 1150, cosa que permet apreciar un floriment entre mitjan XII i el XIV, moment a partir del qual comença a entrar en crisi social perquè “*s’ha agreujat l’explotació de les masses camperoles i aquest augment de l’explotació no ha tingut com a contrapartida un desenvolupament de les forces productives*”¹⁷⁷. De fet, una seqüència tan llarga es justifica, com explica Pierre Dockès, per entrelligar dos criteris de definició: segons la relació de producció la cronologia, s’endega al baix imperi i el pas al colonat, però si l’accent es posa en l’establiment dels lligams personals, aleshores cal anar al segle XI i encara el XIII i el XIV¹⁷⁸.

Sota els diferents criteris, es va desembocant en la consideració del segle XI com específic punt d’inflexió. Des d’aquesta valoració, Poly i Bournazel seran contundents quan el 1980 defensin la “*mutation féodal*”: si la primera etapa de Bloch sols és feudal en el seu punt d’arribada, aleshores pròpiament la feudalitat ocupa la segona etapa blochiana, és a dir, s’endega en el segle XI¹⁷⁹. Abans, en tot cas, sols existiria un protofeudalisme, perfilat per la constatació de “*vassalls i feus abans de la societat feudal*”¹⁸⁰. D’aquesta manera, l’acceptació d’una continuïtat, de manera més o menys agònica, dels trets clàssics fins a la vigília de l’any mil, inclòs l’esclavatge¹⁸¹, i l’acceptació d’un feudalisme imposat mitjançant la tensió patida en unes dècades de la primera meitat del segle

---

¹⁷³ Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Manual de Historia Universal. Edad Media*, Espasa Calpe, Madrid, 1980, p. 195-199.

¹⁷⁴ Robert FOSSIER, *La infancia de Europa*, vol. I, Editorial Labor, Barcelona, 1984, p. 307.

¹⁷⁵ Robert FOSSIER, *Féodalité*, “Dictionnaire du Moyen Âge”, Claude Gauvard, Alain de Libera, Michel Zink, dirs, Presses Universitaires de France, Paris, 2002, p. 522.

¹⁷⁶ Perry ANDERSON, *Transiciones de la Antigüedad al feudalismo*, Siglo Veintiuno de España editores, Barcelona, 1984, p. 184-185.

¹⁷⁷ Charles PARAIN, *Evolución del sistema feudal europeo*, “El feudalismo”, Charles Parain, Pierre 151Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 43.

¹⁷⁸ Pierre DOCKÈS, *La liberación medieval*, Fondo de Cultura Económico, México, 1984.

¹⁷⁹ Jean-Pierre POLY - Éric BOURNAZEL, *El cambio feudal (siglos X al XII)*, Editorial Labor, Barcelona, 1983, p. 398.

¹⁸⁰ Eric BOURNAZEL et Jean Pierre POLY, *Les féodalités*, dirs., Presses Universitaires de France, Paris, 1998, p. 15-109.

¹⁸¹ Pierre BONNASSIE, *Survie et extinction du régime esclavagiste dans l’Occident du haut moyen âge (IVe-XIe s.)*, “Cahiers de Civilisation Médiévale”, 28 (Poitiers, 1985), p. 307-343.

XI¹⁸², no sols redimensionen les dates de sorgiment del feudalisme, sinó que converteixen la cronologia en un punt central de la discussió sobre la definició i identitat del mateix feudalisme¹⁸³. Els primers puntals que anaven exigint la col·locació del vector interpretatiu del feudalisme en l'onzena centúria procedien, en els anys setanta del segle XX, de l'estudi de zones meridionals que fins aleshores havien estat bandejades de la consideració feudal, des de la convicció que el model de la feudalitat es situava al cor de França. L'apertura vers aquestes zones enllaça amb una discussió tan antiga com el concepte mateix: on es localitza el feudalisme? D'aquesta manera, la definició del feudalisme comporta abordar un vessant específic d'anàlisi: el seu espai geogràfic.

El problema de la geografia

Montesquieu, en encetar l'anàlisi de les "*lleis feudals*", adverteix que es tracta d'un fenomen concret d'Europa, unes "*lleis que hom veié aparèixer en un moment a tota Europa sense que s'assemblassin a les conegudes fins aleshores*", donant lloc així a "*un esdeveniment assolit una vegada al món i que potser no tornarà mai més*"¹⁸⁴. En canvi, Voltaire considera que el feudalisme és "*una forma molt antiga, que subsisteix en tres quartes parts del nostre hemisferi sota administracions diferents*"¹⁸⁵.

Aquesta discrepància interpretativa acompanyarà els estudis sobre el feudalisme des d'aquest inicial segle XVIII. Sens dubte, al darrera hi batega la disparitat en la definició de la feudalitat. És clar que si Marx i Engels interpreten el feudalisme com una de les etapes que ha de recórrer una humanitat definida pels seus sistemes productius¹⁸⁶, s'està compartint una visió absolutament genèrica, a manera de fase per on han de passar totes les civilitzacions, per bé que Marx serà el primer en advertir contra generalitzacions excessives a partir d'aquesta interpretació¹⁸⁷. Aquesta visió genèrica és compartida, coetàniament, per altres autors, salvant les diferències entre els indrets en matisar-ne la definició, cosa que permet compaginar visions més extenses amb d'altres més reduïdes. Així ho fa Mortet a la sortida del segle XIX, quan accepta dues definicions per al feudalisme, una institucionalment restringida, que afectaria França i els països veïns, i una extensa que permetria incloure Xina, Japó, l'antic Egipte, Mèxic, l'imperi turc, Abisinia, Madagascar, Polinèsia i Nova Caledònia¹⁸⁸.

Les diferents ideologies i orientacions historiogràfiques poden compartir aquesta dualitat genèrica i plural en entrar al segle XX. L'expansió europea damunt del món a través del colonialisme encara contribueix a contactar amb civilitzacions identificades com endarrerides i sovint titllades de feudals en apreciar-s'hi preeminència aristocràtiques i diferents graus de vinculació personal. Alhora, el desenvolupament de les ciències socials pot establir una via vers aquesta generalització, des de l'afany per a cercar fórmules d'interpretació global de la humanitat. A aquesta diversitat de parers es referia Otto Hinze en constatar que "*molts historiadors i sociòlegs parteixen evidentment del supòsit d'identificar el feudalisme amb un estadi històricoconstitucional evolutiu que tot estat o tot poble ha d'haver experimentat*"¹⁸⁹.

Entre els anys vint i trenta del segle XX diferents autors tractaren de posar ordre en el panorama interpretatiu mitjançant encetar els criteris definidors restringits, tal com fa Georg von Below en entendre que el feudalisme pròpiament sols és possible en el món romano-germànic¹⁹⁰, d'acord amb la seva concepció del feudalisme a manera de sistema polític, social i econòmic. Coetàniament Otto Hinze veu el feudalisme possible en qualsevol societat capaç de sumar tres condicions

---

¹⁸² Guy BOIS, *La revolución del año Mil. Lournand, aldea del Mâconnais, de la Antigüedad al feudalismo*, Editorial Crítica, Barcelona, 1991.

¹⁸³ Nancy GAUTHIER, *L'Antiquité se poursuit-elle jusqu'à l'an mil?*, "Médiévales", 21 (Paris, automne 1991), p. 69-76.

¹⁸⁴ MONTESQUIEU, *De esprit des lois*, livre XXX, chapitre I (www.uqac.quebec.ca/zone_30/Classiques_des_sciences_sociales/livres/montesquieu/de_esprit_des_lois/partie6).

¹⁸⁵ VOLTAIRE, *Essai sur les mœurs*, chapitre XXXXIII (www.uqac.quebec.ca/zone_30/Classiques_des_sciences_sociales/livres/voltaire/essai_moeurs_esprit_nations)

¹⁸⁶ Manuel BENAVIDES, *Filosofía de la historia*, Editorial Síntesis, Madrid, 1994, p. 473-474.

¹⁸⁷ Karl MARX; Friedrich ENGELS, *Idéologie allemande*, Editions Sociales, Paris, 1982, p. 52.

¹⁸⁸ Alain GUERREAU, *El feudalismo. Un horizonte teórico*, Crítica, Barcelona, 1980, p. 61.

¹⁸⁹ Otto HINZE, *Feudalismo Capitalismo*, Editorial Alfa, Barcelona, 1987, p. 13-14.

¹⁹⁰ Goerg von BELOW, *Territorium und Stadt*. Oldenburg, München, 1923.

definitòries: sorgiment d'un estament militar lligat per vincles de fidelitat al senyor, establiment d'una economia agrícola senyorial al servei de l'elit superior i domini local d'aquest grup amb estreta vinculació amb la jerarquia eclesiàstica, que actua com a sancionador ideològic. Sota aquest criteri, Hinze pot veure, a l'antic Egipte, un "*feudalisme polític o un intent o esbós, però no pas un feudalisme propiament dit*", el qual sí que existiria al baix imperi romà, al regne franc, a la India o a Turquia¹⁹¹.

Marc Bloch es planteja aquesta situació apuntant clarament a la definició del feudalisme, i es pregunta si el terme ha d'encabir una o varies definicions¹⁹². Tot i denunciar els abusos de llenguatge produïts entorn al mot feudal, aquest historiador es desmarca de Montesquieu i no creu que la feudalitat sigui una antiga singularitat europea. Veu difícil que el sistema sorgeixi en societats on s'han imposat els llinatges agnàtics, està convençut que ha existit al Japó i considera que afirmar amb precisió altres indrets on s'ha desenvolupat una societat feudal "*és el secret dels treballs futurs*", sempre, però, degudament sostinguts en l'adient definició del fenomen¹⁹³.

Robert Boutruche, des de la seva específica comprensió institucionalista del fenomen, assumeix el repte que es troba plantejat pels historiadors que qualifica de "*campions del feudalisme universal*", i passa a analitzar les diferents societats que han estat, en un moment o altre, definides com feudals. La seva conclusió és clara i contundent: "*ni l'antiguitat, segons tota versamblança, ni l'era moderna no tenen model ni semblança, de feudalisme. La primera ha empenyat vers aquesta direcció sense aconseguir-la. La segona n'ha recollit les restes. La feudalitat es medieval. No deu res a Àfrica i res, sens dubte, a Asia, exceptuant el Japó. És filla d'Occident*"¹⁹⁴.

Clar que aquest Occident també inclou moltes situacions diverses. El mateix Boutruche accepta un feudalisme que, entre celtes i germànics, succeiria no pas a les concepcions primer romanes i després carolíngies sinó directament a les tribals i valora el cas anglès com una "*evolució precipitada*" i l'espanyol com "*una evolució interrompuda*". Aquest etiquetatge és possible arran d'assumir com a patró modèlic l'evolució viscuda en l'espai carolíngi i, corolàriament, en el cor del regne francès. La interpretació en funció dels lligams institucionals contribueix a accentuar la identificació de la puresa del feudalisme en un espai concret que hauria actuat com epicentre des d'on s'irradiarien les pràctiques definidores als diferents indrets. Boutruche, compartia, en aquest sentit, l'usual parer d'ubicar la naixença del feudalisme entre el Sena i el Rin, generant una immediata irradiació que afectaria de forma plena un cercle immediat, allargassat fins al mar del Nord i el Loira, tot atorgat així una clara centralitat a París¹⁹⁵.

Robert Fossier qüestiona l'objectivitat d'una visió molt fàcilment assumida sense gairebé ni donar temps ni actitud a la veritable contrastació documental. Ell aporta una alternativa ben articulada a partir de Normandia, on les circumstàncies polítiques i socials hi propiciarien el desenvolupament d'un feudalisme modèlic, que seria importat a Anglaterra i a Sicília i que s'escamparia per les regions veïnes d'Anjou, Bésois i Xampanya. A aquesta primera línia en seguiria una segona, caracteritzada per una feudalitat matisada per l'elevada presència de dominis reials i eclesíastics, tal com es percebria a Flandes, la França mitjana i l'Alemanya occidental; i encara un tercer espai, format per Occitània i les penínsules itàlica i península ibèrica, llocs on el feudalisme es presentaria força mancat en estructures definitòries, raó per la qual es podria definir com bastard, d'acord amb el sentit atorgat a l'expressió per autors francesos¹⁹⁶.

Aquest caire radial pot ser assumit, també, des de postures més properes al materialisme històric. Així ho evidencia Perry Anderson en exposar una concepció radial a partir d'un epicentre que assoliria una radiació ben extensa per Europa: "*el veritable naixement del complex feudal ha estat la part occidental del continent europeu, l'antic territori dels carolíngis. Seguidament es va anar estenent, de manera lenta i desigual a Anglaterra, Espanya i Escandinàvia; després més difícilment, va assolir l'Europa oriental, on els seus elements constituents i les diverses fases*

¹⁹¹ Otto HINZE, *Feudalismo Capitalismo*, Editorial Alfa, Barcelona, 1987, p. 18-26.

¹⁹² "*Singular ou pluriel*" (Marc BLOCH, *La société féodale*, Albin Michel, Paris, 1994, p. 603)

¹⁹³ Marc BLOCH, *La société féodale*, Albin Michel, Paris, 1994, p. 612.

¹⁹⁴ Robert BOUTRUCHE, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Aubier éditions Montaigne, Paris, 1968, p. 328.

¹⁹⁵ Robert BOUTRUCHE, *Seigneurie et féodalité*, vol. I, Aubier éditions Montaigne, Paris, 1968, p. 295-297.

¹⁹⁶ Robert FOSSIER, *La infancia de Europa*, vol. I, ed. Labor, Barcelona, 1984, p. 335.

van conèixer nombroses dilacions i distorsions”. Aquesta ample concatenació implica tarannàs diferents en les diverses regions, cosa que comporta una diversa casuística, com es percep, per exemple, a Suècia, on “*el sistema de feus, importat d’Alemanya, mai no va reproduir l’estricta model continental*”¹⁹⁷. En canvi, les importacions artificioses donen lloc a feudalismes més purs, per la seva mateixa traslació i imposició, com concorden tots els autors entorn a la valoració del sistema imposat a Terra Santa entre els segles XII i XIII.

La diversitat inherent a un sistema irradiat des del seu epicentre pot comportar la dificultat en escatir el grau de presència o d’absència de la feudalitat en els extrems del conjunt geogràfic. Un dels paradigmes més immediatament plantejats és de la Castella i, per extensió el conjunt de la Península no catalana. Ja en el primer terç del segle XIX, quan el feudalisme era no sols un element d’estudi del passat sinó un arma de combat polític, la invocació del feudalisme a la Península era titllat com una “*imitació servil*” d’allò que succeix a França¹⁹⁸. A mitjan segle la controvèrsia entre els partidaris i els contraris aboca a dificultats de resposta, com expressa Fernando Cos Gayón¹⁹⁹. El parer favorable de Colmeiro²⁰⁰ contrasta amb la contrària d’Alexandre Herculano, que formula la teoria de total absència del feudalisme de Portugal i també de Castella, arran de la buidor que seguiria a la conquesta musulmana estrancadora de la via visigoda vers el feudalisme²⁰¹. Ja en segle XX Claudio Sánchez Albornoz consagrarà amb contundència la teoria de l’absència de feudalisme en la Península Ibèrica no carolingia, en entendre que la precocitat de l’anada cap al feudalisme amb els visigots s’estroncava amb la invasió musulmana, i les circumstàncies posteriors en l’expansió territorial propiciarien el desenvolupament del règim senyorial però no pas del feudal²⁰². En congeniar aquesta postura amb la convicció d’un feudalisme irradiat des de l’epicentre francès, es pot admetre la posterior arribada i establiments de trets feudals. Així ho planteja García de Valdeavellano en identificar com a procedents de la influència francesa dels segles XI i XII diferents indicis apareguts a la corona asturleonessa²⁰³. Per això es podria parlar, a la Península, d’un matisat feudalisme baixmedieval, dins de l’onada que entre els segles X i XIII, segons Luis Suárez, va escampant-lo “*amb formes diferents des de França a Anglaterra, Alemanya, Itàlia, Espanya i fins i tot Palestina*”²⁰⁴.

L’acceptació d’aquestes explicacions radials comporta, és clar, titllar els feudalismes perifèrics d’imperfectes respecte d’un model complet establert en el cor de França. A l’antepenúltima dècada del segle XX les destacades investigacions en l’àmbit mediterrani, encapçalades per Pierre Toubert al Laci²⁰⁵, Pierre Bonnassie a Catalunya²⁰⁶ i Jean Pierre Poly a Provença²⁰⁷, no sols ressalten les particularitats del feudalisme assolit en aquests indrets sinó que rebutgen la consideració de marginalitat i imperfecció. Es la crítica efectuada per Robert Fossier respecte del generalitzat parer de què “*el feudalisme es situa entre el Loira i el Rin, i la resta és “aberrant” o “degradat”, però en canvi cada vegada es veu més clarament que el feudalisme d’entre el Loira i el Rin no és més que una idea i que es precisament en les zones meridionals on millor se’l veu*”²⁰⁸. De fet, les darreres dècades del segle XX han confirmat aquest pes meridional amb totes les conseqüències en la

---

¹⁹⁷ Perry ANDERSON, *Transiciones de la Antigüedad al feudalismo*, siglo Veintiuno de España editores, Barcelona, 1984, p. 184-185.

¹⁹⁸ Alberto LISTA, *Memoria sobre el feudalismo en España*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1828, p. 57.

¹⁹⁹ Fernando COS GAYÓN, *Historia de la Administración pública en España.*, Instituto de Estudios Administrativos, Madrid, 1976, p. 71.

²⁰⁰ Manuel COLMEIRO, *De la constitución y del gobierno de los Reinos de León y Castilla*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1855, p. 70.

²⁰¹ Alexandre HERCULANO, *Da existencia ou ñao existència do feudalismo nos Reinos de Leão, Castella e Portugal*, Opusculos, vol. V, Presença, Lisboa, 1875-1877, p. 189-294.

²⁰² Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *En torno a los orígenes del feudalismo*, Editorial Universitaria de Buenos Aires, Buenos Aires, 1979, 3 vols.

²⁰³ Luis G. DE VALDEAVELLANO, *El feudalismo hispánico*, Crítica, Barcelona, 1981, p. 85.

²⁰⁴ Luis SUÁREZ FERNÁNDEZ, *Manual de Historia Universal. Edad Media*, Espasa Calpe, Madrid, 1980, p. 199.

²⁰⁵ Pierre TOUBERT, *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*, Editorial Crítica, Barcelona, 1990.

²⁰⁶ Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du milieu du Xe a la fin du Xie siècle*, Publications de l’Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 1976, 2 vols.

²⁰⁷ Jean Pierre POLY, *La Provence et la société Féodale, 879-1166*, Bordas, Paris, 1976.

²⁰⁸ Robert FOSSIER, *La infancia de Europa*, vol. I, Editorial Labor, Barcelona, 1984, p. 307.

redefinició del concepte i de la geografia inherent. La coneguda trobada científica de 1978 a Roma²⁰⁹ reivindica els feudalismes mediterranis, entesos des de l'evolució de les respectives societats.

Al mateix punt també s'hi arriba, des d'una perspectiva diferent, a la Península Ibèrica a partir de la reivindicació feta per Abilio Barbero i Martín Vigil, de les arrels gentilícies que haurien menat vers el feudalisme des dels estrats més autòctons de la pròpia societat hispànica²¹⁰. Les posteriors correccions dels anys vuitanta, arran de valorar una anada vers el feudalisme a partir de la dinàmica sorgida de l'ocupació de la frontera del Duero²¹¹, mantenen la visió del feudalisme com una evolució de la pròpia societat, en concordança amb les diverses investigacions que assenyalen unes semblants vies vers la feudalitat, per similitud d'evolució interna, entorn a l'any mil.

A l'altra extrem de la mediterrània, les terres bizantines, amarades de tradició grecoromana, també seguirien una via particular. Des del Japó, Kin-Ichi Watanabe ha reivindicat, precisament una revisió més respectuosa, fins i tot en la denominació²¹², amb la pròpia identitat bizantina, que evolucionaria amb una clara continuïtat des dels períodes precedents, amb manteniment de trets propis - la capacitat estatal de reassignar els béns vacants, el sistema tributari, la monetarització, una aristocràcia latifundista que s'imposa al segle XI servint lligams amb l'estat -, però també alhora en consonància amb l'evolució en les explotacions i el tarannà del camp de la resta de la Mediterrània²¹³.

En valorar el feudalisme com un element sorgit de l'evolució interna de cada societat, hi concordaran, evidentment, les interpretacions sorgides des del materialisme històric, arran d'assumir-lo, en general, com una etapa del recorregut de la història. Certament, si el feudalisme s'assumeix com una etapa en l'evolució de l'economia i, per tant, de la mateixa humanitat, és inherent la seva connotació universal. Al darrer terç del segle XX Udaltzova i Gutnova ho exposen de manera ben clara: *“el feudalisme, que la majoria dels pobles del planeta han conegut, és una formació universal desenvolupada espontàniament. Per això, la gènesi del feudalisme és un problema d'abast universal i sociològic”*²¹⁴. L'etapa feudal seria viscuda per cada país en la cronologia apropiada per a la seva particular evolució, raó per la que a Europa el feudalisme sorgiria a l'edat mitjana i al Japó podia, segons diferents autors, mostrar-se plenament en el segle XVII.

En realitat, com major sigui el radi geogràfic que es pretén encabir, major també ha de ser el grau de permeabilitat en la definició. Així s'aprecia a Charles Parain, que pretén avalar-se tant en el mètode propi del materialisme històric com en la tradició de les inicials valoracions il·lustrades per aplicar una concepció ben estesa de feudalitat: *“No pot haver inconvenient en anomenar “feudal”, com feren els homes del segle XVIII, a qualsevol sistema en el que el treballador agrícola, que ja no és esclau, es trobi sotmès a tota mena de traves extraeconòmiques que limitin la seva llibertat i la propietat personal, de tal manera que ni la seva força de treball ni el producte del seu treball s'han convertit en simples objectes d'intercanvi lliures, en autèntiques “mercaderies”. D'aquesta manera, el colò romà del segle IV anuncia ja el feudalisme i el camperol hongarès o sicilià de*

---

²⁰⁹ *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, École Française de Rome, Roma, 1980.

²¹⁰ Abilio BARBERO y Marcelo VIGIL, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Editorial Crítica, Barcelona, 1978

²¹¹ José María MÍNGUEZ, *Ruptura social e implantación del feudalismo en el Noroeste peninsular (siglos VIII-X)*, “Studia Historica. Historiae Medievalis”, 16 (Salamanca, 1998), p. 89-127; José María MÍNGUEZ, *Antecedentes y primeras manifestaciones del feudalismo astur-leonés* “En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundación Sánchez Albornoz, Ávila, 1989.

²¹² Kin-Ichi WATANABE, *Peut-on parler encore de féodalisme byzantin? Essai d'un autre modèle, “redistribution”*, “Mediterranean World”, XIII (Tokyo, 1992), p. 1-8; *Problèmes de la “féodalité” byzantine. Une mise au point sur les diverses discussions*, “Mediterranean World.”, XV (Tokyo, 1998), p. 125-155.

²¹³ Pierre TOUBERT, *Byzantium and the Mediterranean Agrarian Civilization*, 2The Economic History of Byzantium: from the Seventh through the Fifteenth Century”, Angeliki E. Laiou, ed., Dumbarton Oaks, Washington, 2002 (www.doaks/EconHist/EHB16.pdf).

²¹⁴ Z. V. UDALTZOVA y E. V. GUTNOVA, *La génesis del feudalismo en los países de Europa*, “La transición del esclavismo al feudalismo”, AA. VV., Akal, Madrid, 1981, p. 196.

1930 viu encara sota lligams de la mateixa natura. Aquest és el sentit de la generalització marxista de la paraula “feudal”²¹⁵.

En realitat, el comunisme feu un ús militant d’una específica interpretació històrica que imposava la valoració d’una fase feudal en el desenvolupament dels pobles del terme món, segons determinà, el 1922 el IV Congrés de la Internacional Comunista. Era un imperatiu imbricat amb l’obligació de detectar i superar la fase feudal. La imposició del model esdevenia especialment punyent en països d’arrelada i diferent tradició pròpia on el triomf polític sota ideologia marxista hi volia imposar les vies d’anàlisi històrica, como sobretot s’esdevingué a Xina. En aquest país, la historiografia oficial no sols havia de mutar la tradició interpretativa cíclica per una lineal sinó que havia de perfilar amb nitidesa la corresponent etapa feudal de la història del país, que es definia d’una durada de vint segles, tal com ja criticaven, als anys seixanta, Maurice Meisner²¹⁶ i Albert Feuerwerker²¹⁷.

En altres àmbits, la detecció de la fase feudal no venia imposada políticament, però era assumida per diferents autors a manera de prova d’estar seguint amb rigor el model interpretatiu materialista. Les revisions posteriors han imposat la correcció a la majoria d’aquestes visions, tal com ha estat criticada, ben paradigmàticament, l’obra de Jean Poncet, qui el 1962 exposava la història de l’agricultura de Tunícia reproduint amb mimetisme les fases esclavista, feudal i capitalista, cosa que l’obligava a definir com a feudal la societat precolonial²¹⁸.

Als anys setanta s’accentua la via revisionista d’aquesta pràctica, tant des de fora com des de dins del materialisme històric. El 1974 Jean Suret-Canale criticava els resultats perniciosos de voler estudiar el pasat d’Àfrica en funció d’unes etapes de la humanitat dictades per la interpretació marxista i en realitat fixats per la coneguda obra d’Stalin. Per això, en apropar-se a les aportacions concretes, constata que “els especialistes s’esforçaven, en va, per fer cabre, per bé o per mal, les diverses societats concretes en les etapes de desenvolupament en un nombre sempre igual de compartiments preestablerts”, arribant a “contrariar el sentit comú”²¹⁹. Unes crítiques similars es formulen des d’Amèrica. Al Brasil, per exemple, la identificació del període colonial com a feudal, que fou amplament assumit gràcies a l’obra d’Alberto Passos Guimaraes²²⁰, ha estat posteriorment criticat i contrariat fins i tot per autors que parteixen del materialisme històric, com Ciro Flamarion Santana Cardoso²²¹. De manera ben clara, Maurice Godelier apreciava que aquestes generalitzacions podien dificultar la capacitat d’anàlisi de l’investigador, atrapat en l’esforç per detectar a tots els pobles el corresponent “estadi feudal”, a la vegada que, més o menys conscient, es convertia en còmplice de les estratègies colonialistes i neocolonialistes. Valgui constatar, en aquest sentit, que la Gran Bretanya, des del mateix segle XIX, en oferir una interpretació històrica de cadascun dels territoris que anava incorporant al seu imperi, procurava “inventar una feudalidad cada vegada que es descobria una aristocracia”²²².

L’onada de reflexions vers la valoració de les diferents cultures autòctones i, alhora, les creixents vies revisionistes del marxisme van concordant, als anys setanta del segle XX, en el blasm de les generalitzacions segons el patró europeu. Dins d’aquesta línia, els esforços efectuats per molts autors en les dècades precedents per a detectar fases feudals arreu del món esdevé, per a Dominique Perrot i Roy Preiswrk, un dels exemples més nítid de “transferència de conceptes” des de la realitat europea. En importar un model explicatiu es denota, implícitament, un rebuig de les pròpies explicacions locals, mentre que es força en excés la clau interpretativa, *obligant a*

---

²¹⁵ Charles PARAIN, *Carácteress generales del feudalismo*, “El feudalismo”, Charles Parain, Pierre Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 27.

²¹⁶ Maurice MEISNER, *Li Ta-chao and the Chinese Communist. Treatment of the Materialist Conception of History*, “History in Communist China”, Albert Feuerwerker, ed., MIT Press, Cambridge, 1969, p. 279.

²¹⁷ Albert FEUERWERKER, *China’s History in Marxian Dress*, “History in Communist China”, Albert Feuerwerker, ed., MIT Press, Cambridge, 1969, p. 15.

²¹⁸ Jean PONCET, *La colonisation et l’agriculture européennes en Tunisie depuis 1881*, Mouton & Cie, Paris - La Haya, 1962.

²¹⁹ Jean SURET-CANALE, *Préface*, “Sur le féodalisme”, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 9, 6.

²²⁰ Alberto Passos GUIMARAES, *Quatro séculos de latifúndio*, Fulgor, São Paulo, 1964.

²²¹ Ciro Flamarion SANTANA CARDOSO, *Observaciones sobre el dossier preparatorio de l discusión sobre el modo de producción feudal*, “El feudalismo”, Charles Parain, Pierre Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 81-83.

²²² Maurice GODELIER, *La notion de “mode de production asiatique” et les schémas marxistes d’évolution des sociétés*, “Sur le “mode de production asiatique”, Editions Sociales, Paris, 1974, p. 55-56

l'investigador a uniformitzar la història i a transformar-la en un procés d'encaixonament de realitats culturals extremament diverses"²²³. S'imposa la sospita d'estar encotillant realitats massa diverses en una sola etiqueta i el dubte de què així es pugui interpretar amb fidelitat el fet històric. En aquest sentit, J. Simon conclou que "*un estadi socioeconòmic que abordi, juntament, Ruanda-Burundi d'avui, la França del 1788, la Xina de 1900 i l'Anglaterra normanda corre el risc de perdre qualsevol caràcter específic i d'anàlisi útil*"²²⁴.

Es va entrant així en l'esforç per detectar les etapes particulars de cada indret, sense que els mètodes interpretatius esdevinguin dogalls explicatius. Per això, René Gallissot, després de tractar de detectar, amb un mètode materialista històric, el "*mode de producció feudal*" a l'Argèlia precolonial, raona "*que la concepció del feudalisme establerta sobre dades preses de l'economia europea, i més precisament dels territoris agrícoles de clima templat humit, malament poden ser aplicats a la societat argelina*", raó per la qual conclou que potser "*seria millor mètode de treball renunciar a qualsevol classificació basada en prejudicis i dedicar-se, per començar, a establir una anàlisi social?*"²²⁵.

En la renovació ideològica sorgida a la sortida del segle XX, que pretén recollir un esquema multicultural²²⁶, amb la mescla de les aportacions del primer i del tercer món²²⁷ i amb una invocació d'ingerències polítiques i cíviques més que culturals i etnocèntriques²²⁸, una aplicació generosa i extensiva del terme feudal es podria veure, sobretot, com un exercici excessiu d'aplicació dels models europeus en comptes d'auscultar les pròpies evolucions internes de cada realitat històrica i social. Fins i tot, el fet d'atribuir la terminologia feudal a civilitzacions prèvies a la feudalitat europea ha estat criticat com una pràctica d'etnocentrisme: si al segle III abans e Crist la Xina ja era feudal, no seria més just, que la dinastia Han fos el model d'allò que va passar a Europa segles després i no al revés, es pregunta Christine Rufino Dabat²²⁹.

Més enllà d'aquestes consideracions, Poly i Bournazel, en la seva recent obra col·lectiva assumeixen una "*universalitat de concepte*" en el feudalisme, expressió que no vol dir que es tracti d'una fase omnipresent al planeta però sí que civilitzacions ben diferents hagin conegut estadis de característiques pròpiament feudals. Per això aborden el tractament específic de la feudalitat al Pròxim orient antic, l'espai bizantí i l'Extrem Orient, on s'hi detallen Xina, el sud-est asiàtic i Japó²³⁰.

La concreció ibèrica

La discussió pel temps i l'espai del feudalisme troba una concreció ben específica a la Península Ibèrica ja en els primers moments, aquells, d'inicis del segle XIX, en què el feudalisme era un tema viu, objecte, inextricablement, tant de la indagació històrica com de la desqualificació política, en el marc de la discussió dels nous paràmetres lliberals en gran part forjats a França. Des del rebuig al feudalisme, alguns historiadors liberals s'afanyen a assenyalar l'absència d'aquest sistema a l'Espanya medieval: "*el govern dels regnes d'Astúries, Lleó i Castella era irreconciliable, pels seus principis, lleis i circumstàncies, amb les mostruoses institucions dels governs feudals*", escrivia Francisco Martínez Marina el 1808²³¹. Altres autors, però, identifiquen i descriuen trets de

---

²²³ Dominique PERROT; Roy PREISWRK, *Ethnocentrisme et Histoire. L'Afrique, l'Amérique indienne et l'Asie dans les manuels occidentaux*, Anthropos, Paris, 1975, p. 234.

²²⁴ Gianni SOFRI, *O modo de produção asiático. História de uma controvérsia marxista*, Paz e Terra, Rio de Janeiro, 1977, p. 144.

²²⁵ René GALLISSOT, *La Argèlia precolonial*, "El feudalismo", Charles Parain, Pierre Vilar y otros, Sarpe, Madrid, 1985, p. 164.

²²⁶ Gerd BAUMANN, *El enigma multicultural*, Paidós, Barcelona - Buenos Aires, 2001.

²²⁷ Amin MAALOUF, *Identidades asesinas*, Alianza Editorial, Madrid, 1999.

²²⁸ Philippe MOREAU DEFARGES, *Un mundo de inferencias*, ediciones Bellaterra, Barcelona, 1999.

²²⁹ Christine RUFINO DABAT, *A transferência dos conceitos de feudalismo e de modo de produção feudal a regiões não-européias* (www.amanthropology.com/dabat)

²³⁰ Eric BOURNAZEL - Jean-Pierre POLY, dirs., *Les féodalités*, Presses Universitaires de France, 1998, p. 513-749.

²³¹ Francisco MARTÍNEZ MARINA, *Ensayo histórico-crítico sobre la antigua legislación y principales cuerpos legales de los reynos de León y Castilla*, Imprenta de la hija de Don Joaquín Ibarra, Madrid, 1808, p. 63.

feudalitat a Espanya, com fan i Cambroner²³² i Sempere y Guarinos²³³ el 1820 i el 1822 respectivament. Enfront d'aquests, Alberto Lista, el 1828, critica, ben contundentment, que *“l'esperit d'imitació servil ha guiat a alguns escriptors a prendre les armes contra el feudalisme a Castella perquè no han estudiat filosòficament la nostra història ni el progrés successiu del poder del tron i de les autoritats dels senyors: estudiaren llibres estrangers i aplicaren els seus principis a l'organització d'Espanya”*²³⁴. Invocar el feudalisme a la Península, per tant, respondria l'artifici propi d'un model forani. Hi ha, doncs, una dualitat ben clara, com recull Fernando Cos Gayón el 1851 en apreciar que *“actualment es discuteix entre els nostres publicistes si va existir o no el feudalisme a Castella”*. Davant del dubte, s'hi erigeix un matisat eclecticisme, abanderat pel mateix Fernando Cos i assumit per personatges destacats com Manuel Colmeiro. El primer compatibilitzava el caràcter *“indubtable”* del feudalisme castellà i la matisació de què *“no es veu que el feudalisme fos, a Castella, un sistema general com a França i altres parts”*²³⁵; i el segon podia estar convençut de la feudalització peninsular en els països de la península medieval i, alhora, entendre que *“podríem inferir que la feudalitat d'aquests regnes no era completa ni acabada”*²³⁶.

Aquestes postures intermèdies són coetànies a d'altres més decididament inclinades vers un i altre costat. Així, mentre que uns avançaven cap a l'acceptació més completa del feudalisme a la Península, com Antonio de la Escosura²³⁷ o, sobretot, Francisco de Cárdenas, que hi veia un sistema no gaire diferent del feudalisme francès²³⁸, altres pouaven en el convenciment d'una total absència de feudalisme. Aquest és el parer que s'imposa, en primer lloc, respecte de Portugal, de la mà d'Alexandre Herculano, que en estudiar el seu país arriba a ser ben contundent: *“l'essència de l'organització feudal mai no va reeixir en la societat portuguesa”*²³⁹, deducció que allargassava damunt de Lleó i Castella²⁴⁰. No hi haurà feudalisme sinó règim senyorial. La coetàniament generalitzada disquisició entre ambdós termes assoleix així una completa implantació en la historiografia peninsular a inicis del segle XX, de la mà d'autors tan significats com Eduardo Hinojosa, qui, ben fidel als seus mestres juricistes germànics, defineix el règim senyorial com *“el conjunt de relacions de dependència d'uns individus respecte dels altres, ja per raó de la persona, ja de la terra, amb exclusió dels que s'estableixen entre les classes nobiliàries en virtut del contracte feudal, i l'organització econòmica, social i política derivada d'aquelles relacions”*²⁴¹. Assumint aquests trets i adaptant, com en altres aspectes, el guiatge d'Herculano, Claudio Sánchez Albornoz sentenciarà uns eixos claus del tema que arrelaran en la historiografia espanyola immediata: nítida separació de règim senyorial i de feudalisme i negació de l'existència d'aquest a la Península Ibèrica no catalana. L'incipient feudalisme desenvolupat sota la societat visigoda seria estroncat per la invasió musulmana, la qual provocaria el complet buit de població al Duero, de tal manera que la societat que des de la muntanya septentrional ha de recuperar la unitat peninsular desconeix la feudalitat excepte en una Catalunya directament connectada amb el món carolingi. El

²³² Manuel María CAMBRONERO, *La institución de los mayorazgos, examinada histórica y filosóficamente, con un proyecto de ley para su reforma*, Imprenta de Collado, Madrid, 1820.

²³³ Juan SEMPERE y GUARINOS, *Historia del Derecho español*, Imprenta Nacional, Madrid, 1822.

²³⁴ Alberto LISTA, *Memoria sobre el feudalismo en España*, Real Academia de la Historia, Madrid, 1828, p. 57.

²³⁵ Fernando COS GAYÓN, *Historia de la Administración Pública de España en sus diferentes ramos de derecho político, diplomacia, organización administrativa y hacienda, desde la dominación romana hasta nuestros días*, Imprenta de José Villetti, Madrid, 1851, p. 71.

²³⁶ Manuel COLMEIRO, *De la constitución y del gobierno de los Reinos de León y Castilla*, Librería de D. Angel Calleja, Madrid, 1855, p. 70.

²³⁷ Antonio de la ESCOSURA Y HEVIA, *Juicio crítico del feudalismo en España y de su influencia en el estado social y político de la nación*, Imprenta de J. Martín Alegria, Madrid, 1856.

²³⁸ Francisco de CÁRDENAS, *Ensayo sobre la historia de la Propiedad Territorial en España*, Imprenta de J. Noguera, Madrid, 1873-1875, 2 vols.

²³⁹ Alexandre HERCULANO, *Apotamentos para a História dos Bens da Coroa e dos Forais (1843-1844)*, “Opusculos”, t. IV, Viuva Bertrand, Lisboa, 1882, p. 426-427.

²⁴⁰ Alexandre HERCULANO. *Da existência ou ão existência do feudalismo nos Reinos de Leão, Castella e Portugal, 1875-1877*, “Opusculos”, t. V, Bertrand, Lisboa, 1881, p. 189-294.

²⁴¹ Eduardo HINOJOSA, *El régimen señorial y la cuestión agraria en Cataluña durante la Edad Media*, “Obras”, Ministerio de Justicia y CSIC, Madrid, 1955, tomo II, p. 42.

plantejament esdevé un axioma defensat ben abreviament pel seu promotor²⁴² i serà assumit de manera indubtablement predominant per la historiografia espanyola fins a encetar-se el darrer quart de la mateixa centúria²⁴³.

Essent així, “*Espanya no es va feudalitzar políticament*”, en expressió del juricista Luis Garcia de Valdeavellano²⁴⁴. Tanmateix, si el feudalisme sorgeix a Catalunya pel lligam amb les terres franques, el gruix de la relació mantinguda amb aquestes podria aportar al regne asturleonès, sempre per importació, elements institucionals feudals, tal com admet el mateix Valdeavellano en parlar d’*“uns trets molt més accentuats, una tendència més acusada vers el feudalisme”*, apreciand així una “*accentuació a partir del segle XI de les manifestacions del feudalisme que s’havien donat sempre en els regnes hispanocristians*”, la qual cosa “*fou probablement el resultat dels contactes més estrets i freqüents dels estats de la Reconquesta amb França, que s’inicien llavors a conseqüència, per exemple, del desenvolupament adquirit per les pelegrinacions a Compostel·la i de les immigracions de francs o estrangers*”²⁴⁵. La qüestió, doncs, no és tant debatre si va existir o no feudalisme a la Península “*sinó esclarir quines institucions feudals es van desenvolupar en els estats de la Reconquesta i quin va ser l’abast, importància i extensió d’aquestes manifestacions del feudalisme a l’Espanya medieval*”²⁴⁶. En qualsevol cas, és clar que el feudalisme es continua contemplant com una suma d’elements institucionals irradiat des de França i no pas com un fenomen que pugui sorgir de la pròpia evolució social.

Diferentment, les perspectives materialistes assumides per la historiografia dels anys setanta faciliten reenfocar la qüestió vers la pròpia evolució interna, copsant aquesta ja en la crisi de l’imperi romà. Ben clarament, Abilio Barbero y Marcelo Vigil establiren un seguit d’etapes a partir de la crisi de l’imperi romà a la recerca de la “*formació del feudalisme a la Península Ibèrica*”, cosa que els permetia copsar, clarament, el “*feudalisme visigot*”, tot entendent que “*a les regions septentrionals de la Península la formació del feudalisme s’efectuà a partir de les organitzacions gentilícies que no havien estat eliminades per la societat esclavista romana*”²⁴⁷. Aquesta arrel prerromana, per la pròpia identitat i per la capacitat de pervivència i evolució, es situa en el centre del plantejament historiogràfic, protagonitzant el pas “*de la societat gentilícia a la feudal*”, més enllà del pes que poguessin tenir les impromptes romanes i germàniques i en consonància amb la transcendència concedida a aquests grups autòctons en els inicis de l’anomenada Reconquesta²⁴⁸. A la feudalitat, s’hi està anant a través de les crisis del regne visigot, de tal manera que els problemes socials d’aquests van teixint unes creixents relacions de dependència i una coacció senyorial damunt dels pagesos, clarament interpretats com elements de “*la pròpia evolució de la societat feudal*”²⁴⁹.

La feudalització visigoda facilitaria el pas vers el feudalisme d’uns i altres després de la conquesta islàmica. En les entitats cristianes septentrionals es faria a través de les comunitats d’aldea i entre els musulmans sorgiria dels lligams personals inherents en els pactes establerts entre els conqueridors i els conquerits²⁵⁰. En aquest sentit, Abilio Barbero defensa tant que “*el procés de feudalització de la societat i institucions visigodes, tal com el coneixement a finals del segle VII i inicis del VIII, va restar inevitablement interromput amb la invasió musulmana de 711*”, com que

---

²⁴² Claudio SÁNCHEZ ALBORNOZ, *En torno a los orígenes del feudalismo*, Universidad Nacional de Cuyo, Mendoza, 3 vols., 1942; *España y el feudalismo carolingio*, “I Settimane di Studio del Centro italiano di studi sull’alto medioevo. I problemi della civiltà carolingia (Spoleto, 1953)”, Il centro, Spoleto, 1954, p. 109-145.

²⁴³ Hilda GRASSOTTI, *Las instituciones feudo-vasalláticas en León y Castilla*, “XVII Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull’alto Medioevo. La storiografia altomedievale (Spoleto, 1969)”, Il centro, Spoleto, 1970.

²⁴⁴ Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *El feudalismo hispánico*, Crítica, Barcelona, 2000, p. 67.

²⁴⁵ Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *El feudalismo hispánico*, Crítica, Barcelona, 2000, p. 85.

²⁴⁶ Luis GARCÍA DE VALDEAVELLANO, *Las instituciones feudales en España*, “El feudalismo”, F. L. Ganshof, Ediciones Ariel, Barcelona, 1974, p. 231.

²⁴⁷ Abilio BARBERO y Marcelo VIGIL, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Editorial Crítica, Barcelona, 1978, p. 155-200; 401-404.

²⁴⁸ Abilio BARBERO Martín VIGIL, *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Ariel, Barcelona, 1984.

²⁴⁹ Dionisio PÉREZ SÁNCHEZ, *Problemas sociales del reino visigodo de Toledo*, “Studia Historica. Historia Antigua”, I-1 (Salamanca, 1983), p. 116.

²⁵⁰ Abilio BARBERO y Marcelo VIGIL, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Editorial Crítica, Barcelona, 1986, p. 208-209.

això no va impedir que la feudalitat es perllongués en ambdós costats: a una banda “*es pot reconèixer un passat gentilici proper en el feudalisme primitiu de les zones pirenaïques i cantàbriques*” i, en l'altra, “*és pressumible l'existència d'un feudalisme musulmà a al-Andalus que encara està per investigar*”²⁵¹. La insistència en aquesta darrera valoració contrasta, però, amb el seu rebuig en altres àmbits historiogràfics, en els que fou qualificada com un “*despropòsit*”, qualificatiu de Miquel Barceló²⁵² no gaire dissonant dels parers de Chalmeta²⁵³, Bazzanna²⁵⁴ i Guichard²⁵⁵. Aquest darrer, basant-se en l'absència de feudalisme que Bloch interpretava en les societats dominades per llinatges agnàtics, no sols ha avalat l'absència de feudalisme en la societat andalusina sinó que ha remarcat que aquesta estronca qualsevol possible via previament oberta vers la feudalització de la societat peninsular²⁵⁶.

També en els anys setanta culminava la seva tesi doctoral d'estat Pierre Bonnassie, la qual col·locava Catalunya entre els paradigmes que reivincaven un feudalisme mediterrani sobtadament desenvolupat en el segle XI²⁵⁷. De manera ben elaborada, Catalunya s'erigeix en un dels models mutacionistes, en apreciar-hi que s'hi havien desencadenat els canvis a partir de l'acceleració econòmica viscuda després de l'any mil, atorgant un gran protagonisme a la violència desenvolupada pels cavallers contra la pagesia. La clau es situa bàsicament en dos aspectes: la condició camperola, que hauria canviat sobtadament arran dels canvis de l'any mil, i el paper que hi hauria jugat la violència, que protagonitza aquests moments. Per això, el mateix Bonnassie reafirmarà, amb els anys, la seva convicció mutacionista entorn a l'any mil en afirmar que, a Catalunya, el règim feudal “*s'ha imposat aquí en l'espai d'una generació, en vint o trenta anys (entre 1030/1040 i 1060)*”²⁵⁸.

La interpretació de Bonnassie, atenta a l'evolució interna de la societat, participa de la reivindicació dels feudalismes meridionals, emblemàticament empentada en la coneguda reunió de Roma de 1978²⁵⁹ i perfilant uns trets característics de l'espai mediterrani occidental, podent, per tant, parlar del feudalisme estés del Roine a Galícia²⁶⁰. D'aquesta manera no sols es reivindica el sud europeu sinó que es recupera l'oest de la península Ibèrica, tot aportant saludables capacitats de visions de conjunt, en apreciar el mateix sistema de feudalització al llarg de tot el nord peninsular, viscut en els segles XI i XII fruit d'una evolució interna arran de les relacions entre aristocràcia i camperolat.

Aquesta dualitat, en el protagonisme del fenòmen, també havia estat detectada des d'altres perspectives. Salvador de Moxó constata que el feudalisme era un engranatge articulat mitjançant dos grans cercles - “*el cercle dels guerrers i el cercle dels camperols*” -, realitat genèrica

---

²⁵¹ Abilio BARBERO, *Configuración del feudalismo en la Península Ibérica*, “En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundació Sánchez Albornoz, Ávila, 1989, p. 80.

²⁵² Miquel BARCELÓ, *La primerenca organització fiscal d'Al-Andalus segons la “Crònica del 754”*, “Faventia” 1 / 2 (Bellaterra, 1979), p. 260-261.

²⁵³ Pedro CHALMETA, *Le problème de la féodalité hors de l'europe chrétienne: le cas de l'Espagne musulmane*, “II Coloquio Hispano-Tunecino de Estudios Históricos (Madrid-Barcelona, mayo 1992)”, Instituto Hispano-Árabe de Cultura, Madrid, 1973, p. 91-115; *¿Feudalismo en al-Andalus?*, “Orientalia Hispanica sive studia F. M. Pareja octogenario dicata”, J. M. Barral, dir., E. J. Brill, Ludguni (Leiden), 1974, p. 168-194; *Al-Andalus: société “féodale”?*, “Le cuisinier et le philosophe. Hommage à Maxime Rodinson”, Jean Pierre Digard, ed., Maisonneuve et Larose, Paris, 1982, p. 179-190.

²⁵⁴ André BAZZANA; Pierre GUICHARD, *Recherches sur les habitats musulmans du Levant espagnol*, “CNRS ERA, 525”, 1974, p. 10-11 (citat per: Miquel BARCELÓ, *La primerenca organització fiscal d'Al-Andalus segons la “Crònica del 754”*, “Faventia” 1 / 2 [Bellaterra, 1979], p. 261).

²⁵⁵ Pierre GUICHARD, *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, “Bilan et perspectives de recherches (Rome, octobre, 1978)”, École Française de Rome, Roma, 1980, p. 699-725.

²⁵⁶ Pierre GUICHARD, *Al-Andalus. Estructura antropológica de una sociedad islámica en Occidente*, Editorial Universidad de Granada, Granada, 1998, p. 562-564.

²⁵⁷ Pierre BONNASSIE, *La Catalogne du Xe a la fin du XIe siècle. Croissance et mutation d'une société*, Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 1975-1976, 2 vols.

²⁵⁸ Pierre BONNASSIE, *Sur la formation du féodalisme catalan et sa première expansion (jusqu'à 1150 environ)*, “Estudi General” 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 12.

²⁵⁹ *Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen (Xe-XIIIe siècles)*, École Française de Rome, Roma, 1980.

²⁶⁰ Pierre BONNASSIE, *Du Rhône à la Galice: genèse et modalités du régime féodal*, “Structures féodales et féodalisme dans l'Occident méditerranéen”, École Française de Rome, Roma, 1980, p. 44.

que adoptava uns tons específics a la península arran de la repoblació²⁶¹. Aquesta atorgava unes fórmules específiques, degudament adaptades en una primera etapa allargassada entre els segls VIII i XI i en una segona des d'aquesta data fins a mitjan segle XIV²⁶² i que justificaven les àmplies bases de domini assolides per la noblesa, fins a l'extrem de condicionar que Castella apareixi com un espai senyorialitzat més que feudalitzat²⁶³.

La percepció del feudalisme com un sistema social entre dos pols, els nobles i els pagesos, justifica, plenament, que la indagació es faci des del vessant del camperolat, bo i més quan es tracta del grup més nombrós i que protagonitza, en el seu treball, la característica rural de la societat. José Ángel García de Cortázar obrí via en estudiar l'evolució dels dominis agraris des del convenciment de poder copsar la realitat d'una "*població que, a través de'un interès concret - la supervivència - es veu barrejada en mil vicisituds tendents totes a un progressiu enviliment de la seva situació econòmica i social*"²⁶⁴. L'increment de les vinculacions de dependència personal entre el camperolat del segle X, paral·lel al procés de senyorialització dels centres monàstics²⁶⁵, escenifica l'evolució just quan dels tres models de vil·la amb què s'endegava el pas de l'època antiga a la medieval, dos es van arraconant - la gran explotació i la comunitat de vall - i el tercer s'imposa com específic model de comunitat d'aldea²⁶⁶. El pas de les formes desestructurades amb què aquestes ocupen la frontera a unes societats definides i integrades en les estructures polítiques marca, en realitat, el fil conductor de l'evolució social, l'articulació territorial i, en definitiva, la implantació de la feudalitat²⁶⁷, situant en el centre de la perspectiva la cohesió d'unies comunitats amb les que els camperols s'hi identifiquen tot generant significatives relacions de solidaritat que condicionaran la posterior evolució econòmica i social²⁶⁸.

La clau de volta d'allò que va menar al feudalisme pot situar-se, doncs, en l'evolució de les comunitats d'aldea. Així ho explica Reyna Pastor, adoptant aquest punt de partença que, en si mateix, ja pretén contribuir a normalitzar la visió de la feudalització a Castella i Lleó, perquè "*l'associació de famílies camperoles en comunitats majors, aldees o viles és una de les característiques més importants i generalitzades del camperolat europeu*"²⁶⁹. Les aldees de camperols, solidaris malgrat l'estratigrafia interna ja evident al segle X, patiran l'agressió dels senyors que els forçaran a anar afaïçonant la comunitat d'aldea segons unes noves exigències mitjançant uns abusos que cerquen el suport reial, als quals, a més, en el segle XI s'afegirà la senyorialització monacal. L'agressió facilita que, de retruc, s'endegui una consciència de classe entre uns camperols que assumeixen els trets de resistència, però que no poden evitar l'anada vers la societat feudal. El procés de feudalització, vist així, és una llarga lluita que culmina amb les alteracions polítiques que marquen l'inici del segle XII. Les insurreccions de la segona dècada d'aquesta centúria desenvoluparien els lligams feudovassallàtics, consolidant una estructuració del sistema feudal, a partir de la confluència "*del senyoriu banal o jurisdiccional i les relacions de producció feudals, expressades en les diverses formes de dependència dels camperons vers el*

²⁶¹ Salvador de MOXÓ, *El factor individual en la formación del feudalismo*, "II Conversaciones Internacionales de Historia" (Pamplona, 1979), Eunsa, Pamplona, 1985, p. 139-149.

²⁶² Salvador de MOXÓ, *Repoblación y sociedad en la España cristiana medieval*, Rialb, Madrid, 1979.

²⁶³ Salvador DE MOXÓ, *Castilla, ¿principado feudal?*, "Revista Universidad de Madrid", XVIII (Madrid, 1970), p. 229-257; *Sociedad, estado y feudalismo*, "Revista Universidad de Madrid", XX (Madrid, 1972), p. 171-202; *Los señoríos. En torno a una problemática para el estudio del régimen señorial*, "Hispania", XXIV (Madrid, 1964), p. 185-236.

²⁶⁴ José Ángel GARCÍA DE CORTAZAR, *El dominio del monasterio de San Millán de la Cogolla (siglos X a XIII). Introducción a la historia rural de Castilla altomedieval*, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1969, p. 344.

²⁶⁵ José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR, - Carmen DÍEZ, *La formación de la sociedad hispano-cristiana del Cantábrico al Ebro en los siglos VIII a XI. Planteamiento de una hipótesis y análisis del caso de Liébana, Asturias de Santillana y Trasmiera*, Ediciones de Librería Estudio, Santander, 1982, p. 192-199.

²⁶⁶ José Ángel GARCIA DE CORTAZAR, *La sociedad rural en la España medieval*, Siglo Veintiuno, Madrid, 1988, p. 25

²⁶⁷ José Ángel GARCIA DE CORTAZAR, *Del Cantábrico a Duero*, "Organización social del espacio en la España medieval. La Corona de Castilla en los siglos VIIIa XV", Ariel, Barcelona, 1985, p. 43-83.

²⁶⁸ José Ángel GARCIA DE CORTAZAR, *Les communautés villageoises du Nord de la Péninsule ibérique au moyen Âge*, "Les communautés villageoises en Europe occidentale du Moyen Âge aux temps modernes. Quatrièmes Journées Internationales d'Histoire de l'Abbaye de Flaran (septembre 1982), Auch, 1984, p. 55-77.

²⁶⁹ Reyna PASTOR, *Resistencias y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII*, Siglo Veintiuno editores, Madrid, 1980, p. 7.

senyors, de les que deriven les formes específiques de la propietat i de la renda feudal"²⁷⁰. El nou escenari, amb el respecte pes dels consells municipals, la noblesa, el clergat i la monarquia, alimenten una tensió força diversificada, que s'endinsa en el segle XIII. La manera, la cronologia i la posició de cadascú queden resumits en el títol de l'obra bàsica de Reyna Pastor: "Resistències i lluites camperoles a l'època de creixement i consolidació de la formació feudal a Castella i Lleó, entre els segles X i XIII"²⁷¹.

Carlos Estepa ceneix més l'explicació conceptualment i cronològicament. La clau es situa en percebre com s'arriba a una societat de classes, evolució que passa per la dissolució de l'organització gentilícia a través de la comunitat d'aldea, la qual arriba al segle X configurada per un grup social en què la inicial solidaritat clànica gentilícia ja ha estat substituïda per una major barreja de llinatges on destaquen solidaritats familiars més fragmentades, cosa que trasllada el vèrtex cohesionador de la comunitat aldeana a la unitat en l'explotació de la terra²⁷². La concentració de propietats en mans de poderosos, els vincles que estableixen amb ells les mateixes comunitats per encomanació, per subjecció o per la incidència política i econòmica de la mandació, i fins i tot la dissolució de la comunitat arran de les pròpies diferències socials, aporten el punt final de les comunitats d'aldea. S'entra així a un escenari de propietat dominical i als lligams de dependència, fent que el domini senyorial impregni les estructures feudals. L'extracció de la renda camperola i el desenvolupament de l'aristocratització²⁷³ serien, doncs, fenòmens parells, cosa que situa la clau interpretativa del feudalisme castellà en l'evolució viscuda pel camperolat entre els segles IX i XI, que esclataria per la ingerència externa. Certament, si bé existeixen "unes estrictes transformacions internes", "la diferenciació social a l'interior de les comunitats d'aldea pot no ser suficient per a generar una societat de classes, essent necessari que hi hagi elements exteriors que consolidin la diferenciació", podent concloure, per tant, que "de cara a la formació del feudalisme ens podem plantejar si no és més important l'acció d'uns poders exteriors a la comunitat"²⁷⁴.

Aquest factor exògen podria ser corregit per altres visions que accentuin més la pròpia evolució interna, especialment tenint en compte la diversitat del col·lectiu pagès, ja sigui pel desenvolupament socioeconòmic assolit o per les fractures i estratigrafies socials que segmenten uns conjunts locals internament no pas igualitaris. La identitat i evolució interna, però, tindrà molt a veure amb l'escenari físic on es situen unes comunitats d'aldea acarades, en una o altre mesura en un espai desorganitzat i fronterer. La secular decadència precedent i la irrupció islàmica condueixen, en el segle VIII, a l'establiment d'una terra de frontera, administrativament desorganitzada, espai de separació política, d'acord amb la concepció musulmana²⁷⁵. L'alteració social que condueix al feudalisme comporta, alhora, la modificació de l'espai fronterer, cosa que incentiva, per tant, que es barregi l'explicació d'ambdós fenòmens.

Contemplant aquest escenari, José María Mínguez tendí a valorar la pròpia evolució de la comunitat d'aldea. En un context on s'ha viscut la ruptura amb els precedents romanovisigots en totes les estructures socials, econòmiques i polítiques²⁷⁶, s'endega el desenvolupament dels nuclis aldeans, els quals arribaran a assolir una embranzida que, des de la pròpia dinàmica, exigirà uns nous motlles socials. Per això, "la formació del feudalisme castellanoleonés no pot plantejar-se únicament i exclusivament com un procés d'agressió de l'aristocràcia contra el camperolat

---

²⁷⁰ Reyna PASTOR, *Sobre la construcción y consolidación del sistema feudal castellano-leonés de los siglos XI-XII*, "Estudi General", 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 202-203.

²⁷¹ Reyna PASTOR, *Resistencia y luchas campesinas en la época del crecimiento y consolidación de la formación feudal. Castilla y León, siglos X-XIII*, Siglo Veintiuno editores, Madrid, 1980.

²⁷² Carlos ESTEPA, *El nacimiento de León y Castilla (siglos VIII-X)*, Ámbito Ediciones, Valladolid, 1985.

²⁷³ Carlos ESTEPA, *Formación y consolidación del feudalismo en Castilla y León*, "En torno al feudalismo hispánica. I Congreso de Estudios Medievales", Fundación Sánchez Albornoz, Ávila, 1989, p. 157-282.

²⁷⁴ Carlos ESTEPA, *Comunidades de aldea y formación del feudalismo. Revisión de la cuestión y perspectivas*, "Romanización" y "Reconquista" en la Península Ibérica: nuevas perspectivas", María José Hidalgo, Dionisio Pérez. Manuel J. r. Gervás (eds.), Universidad de Salamanca, Salamanca, 1998, p. 281-282.

²⁷⁵ Felipe MAÍLLO, *Sobre la presencia de los musulimes en Castilla la Vieja en las Edades Medias*, "Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Medieval (Aguilar de Campoo, septiembre de 1991)", Centro de Estudios del Románico, Aguilar de Campoo, 1993, p. 17-20.

²⁷⁶ José María MÍNGUEZ, *La nueva ordenación del poblamiento en la cuenca septentrional del Duero en los inicios de la Edad Media*, "Aragón en la Edad Media", XIV-XV (Zaragoza, 1999), p. 1030-1032.

independent de les comunitats aldeanes. Hi ha un altre component de primera magnitud” - conclou José Maria Mínguez -: “*la dinàmica expansiva de les pròpies comunitats*”²⁷⁷. Vist així, es pot apreciar com la mateixa comunitat pagesa es desenvolupa i apunta vers una nova etapa, que sols pot ser ocupada pel senyoriu feudal²⁷⁸. S’avançarà vers la superació de la desorganització social i política de l’espai entre els segles VII i inicis del IX - on “*la desarticulació de la vil·la tardorromana i visigoda, amb una fortíssima contractació dels efectius d’esclaus i camperols depenents i un profund afebliment, o fins i tot desaparició, de la noblesa terratinent consagra la dràstica ruptura que es produïa en l’estructura social i econòmica*” - i es podrà entrar en una fase caracteritzada pel sorgiment d’*una nova aristocràcia mitjançant la colonització dels nous espais*”, fita on es situa l’actuació de barons, bisbes i monestirs²⁷⁹.

La senyorialització que en derivarà, en els segles X i XI, comporta una reorganització en els sistemes d’explotació, amb la introducció de la dependència damunt de determinats pagesos. Es va entrant així en el feudalisme de forma pausada i progressiva, com han remarcat Ermelindo Portela i Maria del Carmen Pallares en apreciar que, “*qualsevol que siguin, una mica més endavant, els efectes de la creació dels vedats monàstics o capitulars, la territorialització dels castells, l’establiment de les tinences del rei o l’impacte de la urbanització, la implantació del feudalisme, des del punt de vista de l’organització de l’espai agrari, de la cèl·lula bàsica de l’ordenació social del territori, no s’expressarà en cap revolució o mutació, sinó més aviat en la fixació i consolidació d’una estructura que ja existia*”²⁸⁰. En el mateix sentit, les alteracions en la tinença de la propietat i la seva explotació permeten apreciar, a la zona de Bierzo Bajo que entre finals del segle X i inicis de l’XI, “*es manifesten els primers símptomes d’un procés de feudalització, acumulació de propietat i de poder, dels quals es van beneficiar, principalment entitats monàstiques com Samos, San Pedro de Montes, Espinareda, altres entitats regionals i, de manera especial, el bisbat d’Astorga*”²⁸¹.

Semblantment, més a l’oest, entre el Miño y el Duero el procés de desestructuració del poblament antic també ha donat pas a un hàbitat dispers i marginal, a manera no d’imposició sinó d’evolució de la societat entre els segles V i VII, reflex d’una crisi de la societat de caire global - social, política, econòmica y de mentalitat - que les alteracions a partir del segle VIII, amb la invasió musulmana i el sorgiment de la frontera, no faran més que accentuar²⁸². Conjuntament, la reorganització del territori entre finals del segle IX i inicis del X obriria les portes no sols al nou model de societat sinó a la feudalitat.

Aquestes explicacions basades en una transformació gradual es poden contraposar a d’altres visions més sobtades. El pas vers la diferenciació social, l’increment de l’extracció de renda i, finalment, l’establiment dels lligams propis de la feudalitat és interpretat per Ernesto Pastor Díaa de Garayo en clau mutacionista, assolint unes clares similituds amb les explicacions de Pierre Bonnassie respecte de Catalunya. La ruptura del segle V donaria lloc a l’hàbitat inestable característic del

²⁷⁷ José Maria MÍNGUEZ, *Antecedentes y primeras manifestaciones del feudalismo astur-leonés* En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundación Sánchez Albornoz, Avila, 1989, p. 119.

²⁷⁸ José Maria MÍNGUEZ, *Ruptura social e implantación del feudalismo en el noroeste peninsular (siglos VIII-X)*, “Studia Historica. Historia Medieval”, III-2 (Salamanca, 1985), p. 7-32; *Antecedentes y primeras manifestaciones del feudalismo astur-leonés*, “En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundación Sánchez Albornoz, Avila. 1989, p. 85-120; *Sociedad esclavista y sociedad gentilicia en la formación del feudalismo asturleonés*, “Romanización” y “Reconquista” en la Península Ibérica: nuevas perspectivas”, DDAA, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1998, p. 283-302.

²⁷⁹ José Maria MÍNGUEZ, *Continuidad y ruptura en los orígenes de la sociedad asturleonés*, “Studia Historica. Historia Medieval”, 16 (Salamanca, 1998), p. 127.

²⁸⁰ Ermelindo PORTELA y Mª Carmen PALLARES, *La “villa” por dentro. Testimonios galaicos de los siglos X y XI*, “Studia Historica. Historia Medieval”, 16 (Salamanca, 1998), p. 43.

²⁸¹ Maria Carmen RODRIGUEZ y Mercedes DURANY, *Ocupación y organización del espacio en el Bierzo Bajo entre los siglos V y X*, “Studia Historica. Historia Medieval”, 16 (Salamanca, 1998), p. 87.

²⁸² Jorge LÓPEZ QUIROGA - Mónica RODRÍGUEZ LOVELLE, *Una aproximación arqueológica al problema historiográfico de la “despoblación y repoblación en el valle del Duero” s. VIII-XI (Transformaciones observadas a través de necrópolis/vestigios culturales y su vinculación con el poblamiento en el sureste de Galicia)*, “Anuario de Estudios Medievales”, 21 (Barcelona, 1991), p. 3-10; Jorge LÓPEZ QUIROGA - Mónica RODRÍGUEZ LOVELLE, *Un modelo de análisis del poblamiento rural en el valle del Duero (siglos VIII-X), a partir de un espacio macro-regional: las Tierras Galaico portuguesas*, 27 (Barcelona, 1997), p. 687-747.

període visigot, mentre que la ruptura del segle VIII no sols no despoblaria sinó que faacilitaria un increment demogràfic i agrícola testimoniats en la intensa xarxa d'aldees de camperols lliures. Aquest increment respon absolutament als estímuls interns, arran de la desarticulació de les antigues estructures estatals i fiscals, en consonància, doncs, amb les teories de Guy Bois i descartant la incidència d'immigrants repobladors. Aquest creixement agrari provocarà la extinció de l'esclavatge, que en el segle X encara perviuria en els "palatia" aristocràtics. A partir d'aquestes transformacions en el segle XI es viurà l'eclosió que mena a la feudalitat²⁸³.

Esther Peña Bocos, en canvi, aprecia que el territori es densifica arran de la dinàmica d'ocupació i apriació de la terra²⁸⁴, punt de partida de la transformació del territori i de la societat que menarà a la feudalitat a través del que es pot resumir en tres nivells de pressió: la pressió sobre l'espai, la pressió sobre les cèl·lules menors de convivència i la pressió sobre els homes i les terres. No és un simple esquema descriptiu de l'actuació, perquè cadascuna comporta un grau en la transformació: la primera modificarà l'atribució social sobre els béns (agraris, ramaders, sal i molins); la segona imposa un específic ordre social en l'acaparació de l'espai per part de les *villae*/aldees i les "ecclesiae/monasteria" en una dinàmica que engrandeix la gran propietat d'aquestes darrers, va establint la dependència dels pagesos i articula solars i cases com a unitats bàsiques de percepció de la renda camperola; el tercer va imposant el mosaic feudal d'exaccions sobre la població dependent i les exempcions i immunitats per raó de privilegi. La línia global arriba al regnat d'Alfons VII, veient així la consolidació definitiva del feudalisme en el segle XII, punt de cohesió feudal al que s'hi arriba amb una certa diversitat regional. A la zona entre l'Ebre i el Duero la feudalització es mostraria madura entre la segona i la tercera dècada del segle X, segons es pot percebre per l'acaparació de béns i l'exigència de drets i prestacions senyorials per part d'un grup reduït que inclou els poders eclesiàstics, mentre que les *villae* es mostren més ordenades i jerarquitzades entre la ribera de l'Ebre i el vessant meridional de la serralada Cantàbrica i que, per la seva part, entre aquesta i el mar s'aprecia una major presència de societats gentilícies i una menor jerarquització social²⁸⁵.

L'anada a la feudalitat comporta l'assoliment o accentuació de l'estratigrafia social. En aquest sentit Ignacio Álvarez Borque remarca que les comunitats d'aldea no són pas igualitàries en l'estructura interna, sinó profundament jerarquitzades, situació cabdal en la gènesi de la dinàmica que mena a la feudalitat, perquè explica l'entrada en una societat de classes, on les propietats individualitzades van restant protagonisme a les comunitàries²⁸⁶. Es poden cercar nítides continuïtats entre els "maiores et minores" o "maximos et minimos" inicials i la contraposició entre nobles i no nobles que ja s'apreciarà abans de cloure el segle X²⁸⁷. En aquesta centúria, la consolidació dels "maiores" aferma la noblesa com a grup, consolidant-se social i econòmicament en l'obtenció de grans propietats senyorials i trobant, en la funció militar, l'element gressolador de l'hegemonia socioeconòmica i el privilegi jurídic. Les comunitats d'aldea s'instal·len com el pas intermediari entre la societat gentilícia i la feudal, anant vers aquesta mitjançant la transformació dels habitants de les comunitats d'aldees en camperols dependents, tot sota l'aval de l'Església, la qual també s'aboca a la gran propietat²⁸⁸.

---

²⁸³ Ernesto PASTOR DÍAZ DE GARAYO, *Castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo. Poblamiento, poder político y estructura social del Arlanza al Duero (siglos VII-XI)*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1996.

²⁸⁴ Esther PEÑA BOCOS, *Las presuras y la repoblación del valle del Duero: algunas cuestiones en torno a la atribución y organización asocial del espacio castellano en el siglo IX*, "Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Medieval (Aguilar de Campoo, 1991)", Centro de Estudios del Románico, Aguilar de Campoo, 1993, p. 249-259.

²⁸⁵ Esther PEÑA BOCOS, *La atribución social del espacio en la Castilla altomedieval*, Universidad de Cantabria - Asamblea Regional de Cantabria, Santander, 1995.

²⁸⁶ Ignacio ÁLVAREZ BORGE, *El proceso de transformación de las comunidades de aldea: una aproximación al estudio de la formación del feudalismo en Castilla (siglos X y XI)*, "Studia Historica. Historia Medieval", V (Salamanca, 1987), p. 145-160.

²⁸⁷ Ignacio ÁLVAREZ BORGE, *Comunidades locales y transformaciones sociales en la Alta Edad Media. Hampshire (Wessex) y el sur de Castilla, un estudio comparativo*, Universidad de La Rioja, Logroño, 1999, p. 30-31.

²⁸⁸ Ignacio ÁLVAREZ BORGE, *Poder y relaciones sociales en Castilla en la Edad Media. Los territorios entre el Arlanzón y el Duero en los siglos X al XIV*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1996.

La diversitat interna de les comunitats camperoles, la morfologia de l'hàbitat, el sistema d'explotació econòmica i l'adaptació al territori són diverses cares d'un mateix prisma. Així, Iñaki Martín Viso, a partir de pouar en dos extrems geogràfics com són l'alt Ebre i l'actual província de Zamora²⁸⁹, constata una generalitzada dinàmica per a passar d'un model castral a un altre aldeà, bé que viscut en dos ritmes. Aquesta diferent velocitat comporta la concatenació, arreu, de dos tipus de regions, una - "central" - on el pas més ràpid del sistema castral a l'aldeà ha comportat una major presència d'"*infanzones*" que exerceixen un domini senyorial i la imposició del cereal per davant de la ramaderia, i una altra - "perifèrica" - amb perllongació de les estructures castrals supraaldeanes, menor pes senyorial i major de la comunitat camperola, desenvolupament ramadera per davant de l'agrícola i superior presència de domini senyorial reial directe, cosa que hi retrasa la senyorialització amb els corol·laris de cesió de jurisdicció i privilegis d'immunitat, al segle XII²⁹⁰.

Tot i que en cercar les arrels dels orígens castrals, com a nucli i com a base de les jerarquitzacions posteriors, Iñaki Martín Viso suggereix continuïtats que a voltes remunten a moments prerromans²⁹¹, el conjunt de la historiografia recent va concordant a destacar la recuperació de l'horitzó hispanoromà com a eix vertebrador, i pe raixò rep un protagonisme que desplaça el pretés pes de les societats gentilícies que explicaven tantes coses en les anteriors hipòtesis interpretatives. Amb l'afonament del regne visigot i el buit de poder polític sorgit sobtadament, no serà pas un nucli de visigots resistents ni tampoc sectors gentilicis els qui reprendran les brides sinó la pròpia elit social hispanoromana, tant a Astúries²⁹² com a Pamplona²⁹³, tot condordant amb "les aritocràcies locals - autòcton o visigot no tenia ja gaire sentit - (...) arreplegades sobre si mateixes i ben aferrades a la terra" que Miquel Barceló dues dècades abans havia detectat als dos vessants del Pirineu oriental.²⁹⁴ L'existència d'unes estratigrafies socials nítides i arrelades expliquen aquests mateixos grups dirigents pactin localment amb els invasors musulmans²⁹⁵ i que, fins i tot, encapçalin l'evolució que ha de portar a la densificació territorial i al procés de senyorialització.

A la senyorialització que impregna un nou tarannà entre la segona meitat del segle X i inicis de l'XI s'hi arriba no pas sobtadament sinó a través d'una gradació cronològica que a les terres lleoneses ha resseguit Pascual Martínez Sopena. Les aprisions amb predomini de la petita propietat lliure del segle IX reocupen assentaments anteriors i faciliten la reorganització d'espais de diversa coherència, i passen a un segle X on ja destaquen agrupacions camperoles a manera de "*collatione*" o "*concilium*" i on creix la jerarquització social i els castres comencen a concretar una territorialització del poder. Precisament, a partir de mitjan segle X les petites aprisions van essent substituïdes per "*populaturas*" imposades senyorialment. La senyorialització i les corol·làries exigències fiscals marquen la via que s'endinsa en el segle XI, on el "*solar*" es generalitza com a cèl·lula d'explotació del camperolat depenent alhora que els senyors, ja a la sortida de la centúria, codifiquen els assentaments de nous col·lectius. Per aquí s'enllaça amb l'increment de la gran propietat feudal en els territoris castellanolleonesos i el foment de noves poblacions que caracteritza la zona a partir de mitjan segle XII²⁹⁶.

---

²⁸⁹ Iñaki MARTÍN VISO, *La articulación del poder en la cuenca del Duero: el ejemplo del espacio zamorano siglos VI-X*, "Anuario de Estudios Medievales", 31 (Barcelona, 2001), p. 75-127.

²⁹⁰ Iñaki MARTÍN VISO, *Poblamiento y estructuras sociales en el Norte de la Península Ibérica. Siglos VI-XIII*, Ediciones de la Universidad de Salamanca, Salamanca, 2000.

²⁹¹ Iñaki MARTÍN VISO, *Poblamiento y sociedad en la transición al feudalismo en Castilla: Castros y aldeas en la Lora burgalesa*, "Studia historica. Historia Medieval", 13 (Salamanca, 1995), p. 3-45.

²⁹² Luis R. MENÉNDEZ-BUEYES, *Algunas notas sobre el posible origen astur-romano de la nobleza en el "Asturotum regnum"*, "Studia Historica. Historia Antigua", 13-15 (Salamanca, 1995-1996), p. 437-456.

²⁹³ Julia PAVÓN BENITO, "*Pompaelo*" y su distrito durante la etapa hispanogoda (siglos V-VII), "Anuario de Estudios Medievales", 30 (Barcelona, 2000), p. 15-16.

²⁹⁴ Miquel BARCELÓ, *El rei Akhila i els fills de Witiza: encara una altra recerca*, "Miscellania Barcinonensia", any XVII, núm. XLIX (Barcelona, 1978), p. 75-76.

²⁹⁵ Flocel SABATÉ, *Historia de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2003, p. 16-17.

²⁹⁶ Pascual MARTÍNEZ SOPENA, *La Tierra de Campos occidental. Poblamiento, Poder y Comunidad del siglo X al XIII*, Institución Cultural Simancas, Valladolid, 1985; *Las repoblaciones de Castilla y León: organización del espacio y cambios sociales entre los siglos X y XIII*, "Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Medieval", Centro de Estudios del Románico, Aguilar de Campoo, 1993, p. 61-62

Juan José Sánchez Badiola concorda força en l'esquema secular d'ocupació social i d'organització política del territori. Centrant-se en territori lleonès - "*territorium legionense*" - percep un espai desorganitzat per la seva condició fronterera però ocupat per la petita propietat familiar configuradora de comunitats d'aldea de pagesos lliures. La iniciativa política empesa per Ordonyo I a mitjan segle IX transforma el territori, amb la complicitat dels grups dirigents autòctons, n'incrementa la població i li infon un ordenament preocupat per l'assentament de les base del poder regi i l'establiment d'una fiscalitat. Així es conflueix en un territori organitzat en la concatenació de ciutats que presideixen extensos termes en un sentit polític, administratiu, militar i religiós, cosa que repercuteix en la jerarquització de la mateixa societat. El conjunt facilita el desenvolupament de la gran propietat i dels lligams de dependència, tal i com s'accentua en el segle XI²⁹⁷.

La senyorialització de la societat no deixa de comptar amb un vessant coercitiu, raó per la qual aquests canvis es poden percebre també arqueològicament a través de rastrejar l'establiment de castells i d'esglésies, de poblaments concentrats i, en definitiva, de la imposició d'un espai feudal, amb poblament concentrat a l'esguard dels nous castells²⁹⁸. El nou ordre va marcant el paisatge del segle XI i propicia el pas vers una estructuració feudo-vassallàtica, aspecte, però, que ha quedat força desatés per una historiografia que concentrava les energies en els altres vessants, tal i com recentment ha ponderat Ernesto Pastor²⁹⁹.

El caire bèl·lic de l'avenç peninsular del segle XI aporta noves riqueses, força la recerca de formules de remuneració militar, facilita el desenvolupament d'uns valors diferents, obliga a la recerca d'un marc estable entre la monarquia i l'aristocràcia i aboca, en definitiva, a la consolidació de unes formes i actituds entre els senyors i els "*fideles*". Hi encaixen les tensions de la segona meitat del segle XI entre la noblesa i una monarquia que preten afermar la pròpia posició³⁰⁰ i es pot enllaçar amb els conflictes esclatats a la Castella del segle XII per a reprendre els mots de Reyna Pastor en apreciar que els trasbalsos a la mort d'Alfons VI i la pugna entre Urraca i Alfons I el Bataller serien, en realitat, l'equivalent a una revolta feudal, no sols per la tensió nobiliària sinó per les tensions inherents en l'estructuració social³⁰¹. L'esclat feudal que afecta l'est de la península al segle XI es reproduiria a Castella a inicis de la següent centúria.³⁰² Socialment, el terreny ja és ben preparat en la segona meitat del segle XI, com s'evidencia en el retrat de les aldees nascudes en la repoblació de la zona meridional del Duero s'adiuen perfectament als aparells de poder feudal establerts damunt seu, com raona Ángel Barrios en apreciar que és "*en elles on es realitza la major part dels excedents a partir dels quals es possible la terrialització de la renda feudal*"³⁰³.

La dinàmica, però, no és sols frontera. La senyorialització, amb un fort component eclesiàstic, teixeix capítols específics en un espai interior i centrat en si mateix com és, en aquests moments, Astúries, on empenta una dinàmica consolidada amb el suport reial al segle XII³⁰⁴. Les tensions desfermades entre els barons en aquesta centúria faciliten la intervenció reial que construeix, en benefici propi, una reordenació política del territori basada en una específica jerarquia feudal i que

²⁹⁷ Juan José SÁNCHEZ BADIOLA, *La configuración de un sistema de poblamiento y organización del espacio: el territorio de León 8siglos IX-XI*, Universidad de León, León, 2002.

²⁹⁸ José Avelino GUTIERREZ GONZALEZ, *Sobre los orígenes de la sociedad asturleonera: aportaciones dentro la arqueología del territorio*, "Studia Historica. Historia Medieval", 16 (Salamanca, 1998), p. 188-194.

²⁹⁹ Ernesto PASTOR DÍAZ DE GARAYO, *Las relaciones feudo-vasalláticas en la Castilla del siglo XI. Reorganización de los poderes y dialéctica de la frontera*, "Fiefs & féodalité dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi, Péninsule Ibérique) du Xe au XIIIe siècle", Pierre Bonnassie, ed., CNRS - Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 2002, p. 313.

³⁰⁰ César GONZÁLEZ MÍNGUEZ, *El proyecto político de Sancho II de Castilla (1065-1072)*, "Publicaciones de la Institución Tello Téllez de Meneses", 73 (Palencia, 2002), p. 95-99.

³⁰¹ Reyna PASTOR, *Sobre la construcción y consolidación del sistema feudal castellano-leonés de los siglos XI-XII*, "Estudi General", 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 203-204.

³⁰² Francisco Javier PEÑA PÉREZ, *Los orígenes del feudalismo en Castilla: Panorama historiográfico*, "Historiar", 4 (Barcelona, 2000), p. 44.

³⁰³ Ángel BARRIOS, *Repoblación de la zona meridional del Duero. Fases de ocupación, procedencias y distribución espacial de los grupos repobladores*, "Studia Historica. Historia Medieval", III (Salamanca, 1985), p.82.

³⁰⁴ José Ignacio RUÍZ DE LA PEÑA, *El feudalismo en Asturias (formación y desarrollo de los mecanismos de poder en los siglos XI al XIII)*, "En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales", Fundación Sánchez-Albornoz, Ávila, 1989, p. 126-135.

coincideix, no pas casualment, amb el desenvolupament de la vida urbana a través d'una intensa intervenció i mercantilització³⁰⁵.

Es va coincidint així en ressaltar, a la Península, una feudalització fruit d'una evolució interna palesada en els segles XI i XII dins d'un recorregut procedent del segle IX que, segons la perspectiva, es pot allargar fins el VI. Aquests límits són invocats per Iñaki García Camino respecte de Biscaia. En aquest cas, la investigació conclou l'escassa relevància de la pretesa herència de les societats gentilícies; l'entrada en una crisi entre els segles VI i VIII, a manera de ruptura de l'estructura de poblament, tot servant, però, uns poblaments no pas igualitaris sinó sotmesos a les aristocràcies locals; la represa des d'inicis del segle IX fins a mitjan del XI a manera de nova xarxa de poblament gràcies a l'ocupació de terres noves; i finalment entre mitjan segle XI i segle XII es viu la pugna entre una monarquia que pretén afermar la seva projecció sobre el territori i, alhora, no pot impedir l'aferrament de la noblesa, en connivència amb les transformacions eclesiàstiques i abocada damunt de la renda camperola, tot avançant vers la dissolució del poder públic³⁰⁶.

La recerca ve a concordar així, en les línies generals, amb el recent plantejament global de García de Cortázar, que veu culminar en el segle XII una transformació social endegada en el segle VIII. En aquest punt inicial, la invasió musulmana incideix en una societat peninsular en crisi i dona pas a un període de feblesa i dispersió demogràfica, que en el segle X cristal·litzarà en les vil·les, les quals obren pas a la diferenciació social i jerarquització. Així es podra establir, entre els anys 960 i 1030, una aristocratització paral·lela a destacades transformacions socioeconòmiques, com l'agrariització i l'enquadrament de la població. Són les bases per a l'etapa de creixement del 1030 al 1090, que incrementa les diferències socials, consolida un expansiu poder reial i fomentat unes ciutats que funcionen com a mercats. Precisament, l'aturada expansiva en entrar al segle XI incentiva la pressió interna per part dels poderosos, cosa que reverteix en les tensions i l'estabilització del sistema ja sota els estímuls del segle XII³⁰⁷.

El recorregut historiogràfic ha conduit, així, no sols a l'acceptació de la feudalització de la península sinó a establir un model que hi valora un procés de llarg recorregut, amb les corresponents etapes, relacionat, sobretot, amb l'evolució de la vinculació amb frontera, a més de la vertebració amb la dinàmica social interna, cosa que permet apreciar connexions i orientacions força similars en el conjunt de la Península. Amb aquests trets particulars el feudalisme hispànic s'inscriuria en el marc geogràfic que li escau, tal com es reivindica el 1990 en reprendre, en l'escenari granadí, la continuació de la reivindicació mediterrània plantejada a Roma dotze anys abans³⁰⁸.

El coneixement d'aquests feudalismes mediterranis no deixa de millorar a mesura que prosegueixen les recerques historiogràfiques. El model mutacionista per explicar la feudalització de Catalunya exposat per Bonnassie en els anys setanta assoleix, en la dècada següent, una veritable i inusitada popularització gràcies a l'enorme difusió que en feren els autors de les obres divulgatives sobre la història medieval del país, que tanta demanda generaren en el mercat llibrari d'aquella dècada³⁰⁹. Tanmateix, en l'àmbit de la recerca, Manuel Riu reconeixia, el 1989, que "el

---

³⁰⁵ Santiago AGUADÉ, *Feudalizaicón tardía y ciudad en una soceidad arcaica: Asturias*, "Les origines de la féodalité. Hommage à Claudio Sánchez Albornoz. Actes du colloque international tenu à la Maison des Pays ibériques les 22 et 23 octobre 1993", Joseph Pérez et Santiago Aguadé, dirs, Casa de Velázquez- Universidad de Alcalá, Madrid, 2000, P. 32-56.

³⁰⁶ Iñaki GARCÍA CAMINO, *Arqueología y población en Bizkaia, siglos VI - XII. La configuración de la sociedad feudal*, Diputación Foral de Bizkaia, Bilbao, 2002.

³⁰⁷ José Ángel GARCÍA DE CORTÁZAR, *Societat medieval i organització de l'espai. El cas de Castella del segle VIII al XII*, "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics", VIII (Barcelona, 1997), p 19-68; *Estructuras sociales y relaciones de poder en León y Castilla en los siglos VIII a XIII: la formación de una sociedad feudal, Il feudalesimo nell'alto Medioevo*, XLVII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Il centro, Spoleto, 2000, p. 497-563.

³⁰⁸ A. MALPICA, T. QUESADA, dirs., *Los orígenes del Feudalismo en el mundo Mediterráneo*, Universidad de Granada, Granada, 1994.

³⁰⁹ Per la seva difusió cal ressaltar: Josep Maria SALRACH, *Història dels Països Catalans. Dels orígens a 1714*, Edhasa, Barcelona, 1981; Josep Maria SALRACH - Mercè AVENTIN, *Conèixer la Història de Catalunya. Dels orígens al segle XII*, Editorial Vicens Vives, Barcelona, 1985; Josep Maria SALRACH, *Història de Catalunya. El procés de feudalització, segles III-XII*, Edicions 62, Barcelona, 1987.

*feudalisme català dista bastant d'haver estat ben estudiat*³¹⁰. Justament, més que oferir-se explicacions globals alternatives, en aquests moments la historiografia mostrava la indagació de noves perspectives, complementàries o alternatives. Aquí es situa, en primer lloc, la revisió del feudalisme com un sistema de parentiu que comporta els corresponent ressò en els plans social, cultural i polític³¹¹. Hi segueix la integració de les “*querimoniae*”, que retraten unes tensions i un exercici de la violència no pas aturada per un ordre aconseguit sobtadament en el segle XI sinó que, tot el contrari, s'endinsen en el segle XII sota diferents formats i amb una pluralitat de vessants entre els diversos grups socials³¹². Posteriorment, en la darrera dècada del segle XX, les perspectives d'anàlisi s'enriqueixen amb una millor contextualització en l'espai comtal altmedieval, i especialment en el segle XI, en ressaltar un escenari polític i social plural i divers on la veritable autonomia de cada comtat minimitza el pes que la historiografia havia centrat en el comtat de Barcelona³¹³. Major ressò encara està cridat a tenir la incorporació de la frontera en la interpretació de la feudalitat, a partir, sobretot, d'apreciar i assumir l'ocupació gradual i sotmesa a unes fases concretes, cosa que vol dir que la frontera facilita una dinàmica de castralització i senyorialització en el segle X que esdevé la base de les alteracions que es viuen en el segle següent³¹⁴. A aquestes perspectives, cal afegir, destacadament, la revisió de l'estat de la pagesia anterior al segle XI, per part de Gaspar Feliu³¹⁵, que permet replantejar aquell estadi de benestar entre l'esclavatge antic i la servitud medieval que havia interpretat Bonnassie³¹⁶ i seguit Salrach³¹⁷. I finalment, ja en el pas al segle XXI, s'hi afegeixen les recerques que, en precisar l'elaboració i cronologia dels Usatges contribueixen a percebre l'estabilització jurídica del sistema feudal al segle XII³¹⁸.

La vitalitat interpretativa era saludada positivament per autors que trobaven a faltar, en la historiografia catalana, majors concordances amb les reflexions coetàniament elaborades en altres contrades, tal com formulava Paul Freedman el 1996 des del convenciment que “*fora de Catalunya, la teoria arqueomarxista d'un canvi de mode de producció situat a l'any 1000 no té gaires seguidors*”³¹⁹. Semblantment, l'apertura de noves vies interpretatives era també valorada com una aportació enriquidora que permetia prosseguir en l'avanç historiogràfic, com indicava Antoni Riera el 1997 en considerar que “*la hipòtesi de l'historiador francès - defensada encara per Josep Maria Salrach i, amb menor convenciment, per Lluís To - pateix actualment la topada d'altres visions alternatives, més gradualistes*”³²⁰. Justament, el 1996 Paul Freedmann rebutjava l'existència d'una mutació sobtada entre 1020 i 1060, en interpretar que “*els camperols no eren*

³¹⁰ Manuel RIU, *El feudalismo en Cataluña*, “En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundación Sánchez Albornoz, Avila, 1989, p. 375.

³¹¹ J. E. RUIZ-DOMÈNEC, *L'estructura feudal. Sistema de parentiu i teoria de l'aliança en la societat catalana (c. 980-1220)*, Edicions del Mall, Barcelona, 1985.

³¹² Blanca GARÍ, *Las “querimoniae” feudales en la documentación catalana del siglo XII (1131-1178)*, “Medievalia”, 5 (Barcelona, 1984), p. 7-49; Thomas N. BISSON, *The Crisis of the Catalanian franchises (1150-1200)*, “Estudi General” 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 153-172.

³¹³ Flocel SABATÉ, *Organització administrativa i territorial del comtat d'Urgell*, “El comtat d'Urgell”, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995, p. 17-71.

³¹⁴ Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, 1996.

³¹⁵ Gaspar FELIU, *La pagesia catalana abans de la feudalització*, “Anuario de Estudios Medievales”, 26 (Barcelona, 1996), p. 19-40.

³¹⁶ Pierre BONNASSIE, *Survie et extinction du régime esclavagiste dans l'Occident du haut moyen âge (IV-Ixe s.)*, “Cahiers de civilisation médiévale”, 28 (1985), p. 341-343.

³¹⁷ Josep Maria SALRACH, *Esclavitud, llibertat, servitud. L'evolució del camp català*, “L'Avenç”, 93 (Barcelona, 1986), p. 36-45.

³¹⁸ André GOURON, *Sur la compilation des Usages de Barcelone au douzième siècle*, “El Dret Comú i Catalunya. Actes del VIII Simposi Internacional (Barcelona, 29-30 de maig de 1998)”, Fundació Noguera - Associació Jaume de Montjuïc, Barcelona, 1999, p. 219-236; Aquilino IGLESIA, *De Usaticis quomodo inventi fuerunt*, “Initium”, 6 (Barcelona, 2001), p. 25-212.

³¹⁹ Paul FREEDMAN, *Senyors i pagesos al campo feudal*, “Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic (Balaguer, 1996)”, Pagès editors, Lleida, 2002, p. 16

³²⁰ Antoni RIERA, *La historia medieval en Cataluña (1990-1995). Un balance breve de las últimas investigaciones*, “Anuario de Estudios Medievales”, 27 (Barcelona, 1997), p. 517.

del tot autònoms abans de 1020 ni tampoc havien estat servilitzats en 1060, ni tan sols en 1160”³²¹ i, en canvi, proposava una valoració més progressiva.

De tota manera, la visió mutacionista centrada en un breu període del segle XI ha estat represa, el 1998, per a explicar l’entrada de la feudalitat al regne de Pamplona, que seria fruit d’una sobtada ruptura del vell ordre entre 1035 i 1076, podent així reinterpretar tot el context culminat amb l’episodi de la mort del rei Sanç IV a Peñalén el 1076, punt d’inflexió que encetaria formalment el nou model de societat feudal³²². Altres interpretacions flairen l’assumpció d’ordre feudal encobert en el testament de Sanç III el Major, que respondria a una feudalització precedent³²³. Aquesta es perfilaria no tant en una ruptura sinó en el caire adoptat per les tinences obtingudes a la frontera navarresa i aragonesa, de tal manera que “*cap a 1014 i, amb tota probabilitat, al voltant de 1020, es produí una silenciosa revolució que alterà significativament les bases socials del grup aristocràtic navarroaragonès*”³²⁴. És, però, una interpretació discutida per Larrea, en minimitzar els efectes de la pretesa revolució silenciosa i, sobretot, en contraposar l’existència en segle X del sistema de cessions de castells als senyors que havia estat interpretat com una novetat de la centúria següent³²⁵.

El veïnatge bèl·lic amb Alandalús explicaria, segons Carlos Laliena, que l’anada vers el feudalisme tant a Aragó com a Pamplona no derivés d’una oberta topada entre noblesa i monarquia sinó que ambdós col·laboressin en una construcció institucional feudal³²⁶, culminada en el pas del segle XI al XII, precisament quan de sobte s’obre el domini sobre la vall de l’Ebre, que es podrà organitzar com un veritable estat feudal, ja en un marc ideològic que facilita el concurs justificador d’una Església afaïçonada per l’esperit de la reforma i de les creuades contra l’infidel³²⁷.

La indubtable relació entre l’avanç territorial i l’extensió del feudalisme permet vincular una acció amb l’altre i, fins i tot, explicar l’expansió dels dominis septentrionals damunt d’Alandalús com un fruit de l’agressivitat inherent als senyors feudals. En la penúltima dècada del segle XX l’adjectiu “feudal” es popularitza substantivitzat per a poder parlar dels “feudals” com els protagonistes d’una llarga i secular seqüència d’agressió contra una pacífica societat andalusina que va essent engolida per uns conqueridors més forts, preparats per a la guerra i delerosos dels béns que configuren la quotidianitat dels andalusins³²⁸. S’explica així que el Penedès és “*conquerit pels feudals des de principis del segle X*”³²⁹, que la conquesta de la rica taifa de Toledo al segle XI és “*una clàssica agressió feudal motivada i facilitada per la coincidència d’interessos entre la monarquia i l’aristocràcia*”³³⁰, que les preses de les capitals musulmanes com Tortosa al segle XII menen a la “*formació de la societat feudal*” damunt dels territoris conquerits³³¹ i que, encara al segle XIII, l’expansió sobre les terres que configuraran el regne valencià s’explica per tal d’imposa

---

³²¹ Paul FREEDMAN, *La servidumbre catalana y el problema de la revolución feudal*, “Hispania”, LVI/2, núm. 193 (Madrid, 1996), p. 435.

³²² Juan José LARREA, *La Navarra du IVe au XIIIe siècle*, De Boeck & Larcier, Paris - Bruxelles, 1998.

³²³ Carlos LALIENA, “*Illum expugnabo atque inimicus ero*”. *Acuerdos feudales en la formación del Estado aragonés (siglo XI)*, “Les sociétés méridionales à l’âge féodal (Espagne, Italie et sud de la France Xe-XIIIe s.). Hommage à Pierre Bonnassie”, Cnrs - Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 1999, p. 229-236.

³²⁴ Carlos LALIENA, *Una revolución silenciosa. Transformaciones de la aristocracia navarro-aragonesa bajo Sancho el Mayor*, “Aragón en la Edad Media”, 10-11 (Zaragoza, 1993), p. 483-491.

³²⁵ Juan José LARREA, *La Navarra du IVe au XIIIe siècle*, De Boeck & Larcier, Paris - Bruxelles, 1998, p. 361-362.

³²⁶ Carlos LALIENA, *La formación del estado feudal. Aragón y Navarra en la época de Pedro I*, Instituto de Estudios Altoaragoneses, Huesca, 1996.

³²⁷ Carlos LALIENA, *La formazione dello Stato feudale aragonese prima e dopo l’unificazione del 1137. Una rassegna storiografica*, “Medioevo Saiggi e rassegne”, 23 (Cagliari, 2001), p. 13-23,

³²⁸ Flocel SABATÉ, *El coneixement del passat musulmà de Catalunya*, “Plecs d’història local (L’Avenç)” (Barcelona, en premsa).

³²⁹ Miquel BARCELÓ, *La cuestión septentrional. La arqueología de los asentamientos andalusíes más antiguos*, “Aragón en la Edad Media”, IX (Saragossa, 1991), p. 343

³³⁰ Ángel BARRIOS, *Repoblación y feudalismo en las Extremaduras*, “En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales”, Fundación Sánchez-Albornoz, Avila, 1989, p. 423.

³³¹ Antoni VIRGILI, “*Ad detrimentum Yspanie*”. *La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, Universitat Autònoma de Barcelona - Universitat de València, València, 2001.

mitjançant la guerra l'augment de “la riquesa de la classe dominant al mode de producció feudal”³³².

Així, el mateix feudalisme agressiu explicaria el fenomen expansiu en tot el ventall d'espai i de temps, cosa que sols és possible en reduir la perspectiva del patró interpretatiu - “obligaria a un esforç de reduccionisme de les dades al model proposat de difícil per o dir impossible realització”³³³ - i, sobretot, en homogeneïtzar un període cronològic molt ample i divers. De fet, aquesta globalitat ha estat contrariada des de les més variades posicions. José María Mínguez ha descartat obertament que la societat asturleonesa d'inicis del segle X compti amb un grup aristocràtic capaç d'assumir, en aquells moments, un domini feudal³³⁴ i, semblantment, als comtats que donaran lloc a Catalunya, l'expansió territorial d'aquesta centúria no sorgeix d'una estructurada acció militar empentada pel poder comtal - malgrat recents aportacions que han insistit en aquesta visió³³⁵ - sinó d'una repoblació sobre l'espai fronterer empena per l'emergent poder baronial i eclesiàstic afermat en la represa comtal de la centúria precedent³³⁶. Precisament, la integració de les diverses fases d'expansió damunt de la frontera permet afinar cronològicament el fenomen expansiu i la consegüent reordenació social i permet, també, copsar comportaments similars en el conjunt peninsular, amb la senyorialització damunt les terres noves en el segle X, l'expansió ja en un context militar - i feudal - del segle XI, i la conjunció de nous vectors en el segle XII³³⁷. En aquesta centúria, la constatació documental de què la reordenació de la societat lleidatana després de la conquesta comtal el 1149 sols deixa en mans nobiliàries el 12,8% del nombre de propietats i que va acumulant fins al 54,5% per a l'emergent burgesia³³⁸, deixa entendre que el repte historiogràfic per a explicar l'expansió a partir d'aquesta centúria es situa en com una conquesta clarament empentada per senyors feudals dóna lloc a les societats burgeses que protagonitzaran la baixa edat mitjana i que des dels primers moments es mostren com a principals beneficiàries de la campanya militar³³⁹.

En qualsevol cas, és clar que a la baixa edat mitjana es culmina a la península una expansió territorial dels dominis cristians septentrionals damunt del sud andalusí, cosa que no pot deixar de comportar l'adaptació d'específic model d'organització feudal. S'hi genera, és clar, un específic discurs justificador, del qual participen, com a referents i generadors, els ordes militars³⁴⁰ -, una reordenació de l'espai sota la constant implantació de les senyories feudals que aniran guanyant un contingut jurisdiccional, com per exemple ha estudiat Enric Guinot a València³⁴¹ i el sorgiment

---

³³² Antoni FURIÓ, Ferran GARCIA OLIVER, *El feudalisme medieval valencià: un assaig d'interpretació*, “Debats”, 5 (València, 1984), p. 34.

³³³ Manuel GONZÁLEZ, *Repartimientos andaluces del siglo XIII. Perspectiva de conjunto y problemáticas*, “De Al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales”, CSIC, Barcelona, 1990, p. 115.

³³⁴ José María MINGUEZ, *Continuidad y ruptura en los orígenes de la sociedad asturleonesa. De la “villa” a la comunidad campesina*, “Studia Historica. Historia Medieval”, 16 (Salamanca, 1998), p. 125

³³⁵ Hom ha imaginat que l'expansió del segle X “responia a una determinada estratègia d'expansió planificada i organitzada des de la casa comtal barcelonina” (Carolina BATET, *L'expansió territorial del comtat de Barcelona als segles Xi Xi*, “III Congrés d'història de Barcelona”, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 263), destacant així “la iniciativa comtal en l'ocupació del territori, la construcció de castells i la fixació dels termes corresponents a cadascun des del començament del segle X” (Ramon MARTÍ, *La primera expansió comtal a ponent del Llobregat*, “Catalunya Romànica”, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 32).

³³⁶ Flocel SABATÉ, *L'Anoia. Marc històric*, “Catalunya Romànica”, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 304-308.

³³⁷ Flocel SABATÉ, *Atlas de la “Reconquesta”*, Edicions 62, Barcelona, 1998; *Atlas de la Reconquista*, Península, Barcelona, 1998.

³³⁸ Flocel SABATÉ, *Il mercato de la terra in un paese nuovo, Lérida, s. XII* “Revista di Storia della Agricoltura” (en premsa).

³³⁹ Flocel SABATÉ, *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès editors, Lleida, 2003, p. 225-397.

³⁴⁰ Carlos DE AYALA, *Las órdenes militares hispánicas en la Edad Media (siglos XII-XIV)*, Marcial Pons Historia - Latorre Literaria, Madrid, 2003.

³⁴¹ Enric GUINOT, *La creació de les senyories en un associat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)*, “Revista d'Història Medieval”, 8 (València, 1997), p. 79-108, a més d'altres estudis més concrets com: *Reflexions al voltant del senyoriu i el reialenc: Pego, segles XIII i XIV*, “Actes del I Congrés d'Estudis de la Marina Alta (Dènia, 1982)”, Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta - Institut d'Estudis “Juan Gil-Albert”, Pedreguer 1986, p. 183-195; *El señorío de la Vall de Perputxent (siglos XIII-XIV)*, “Anales de la Universidad de Alicante, 4-5 (Alicante, 1986), p. 99-118; *Introducció al procés d'ocupació de l'espai i a les cartes de poblament a l'Alt Maestrat de Castelló en el*

d'una nova societat que no deixa d'evolucionar. Per això, a la primera ordenació de la vall del Gualdaquivir³⁴² en seguirà una ràpida progressió del domini aristocràtic i la seva progressió en el control dels diferents indicadors de poder³⁴³, començant per l'acaparació de rendes i l'afermament de senyoriu sota els paràmetres, en valors i usos socials i econòmics, de la feudalitat baixmedieval³⁴⁴.

En arribar a aquest punt conceptual i cronològic, està clar que les diverses explicacions, sorgides des de diferents focalitats socials, concorden en la superació de l'escissió interpretativa entre feudalisme i règim senyorial amb què s'iniciava el segle XX. És, precisament, la visió explicativa global que ja exigia Paulino Iradiel el 1984 per tal de superar un estadi propi d'"una nebulosa de definicions polèmiques i d'ocioses discussions terminològiques"³⁴⁵. La preocupació per integrar les velles divisions entre senyoriu i feudalisme a partir d'assumir el "sistema feudal" com a compost de dos elements, "el senyoriu rural" i el "règim feudal"³⁴⁶, permet comprendre el fenomen entès com una "economia i societat feudo-senyorial". Amb aquesta provocativa expressió, Paulino Iradiel pretenia detectar i superar els límits assolits per ambdues posicions confrontades. Per un costat assenyalava la preocupació massa política dels qui es fixen en els senyoriu, amb la paradoxa que centrar-se en la senyorialització hauria estat cabdal per a explicar l'evolució política entre noblesa i monarquia però, en canvi, d'incidència quasi nul·la per a explicar l'evolució econòmica i social. Per altra costat valorava les interpretacions materialistes com a responsables d'imposar uns dogalls molt mecanicistes, a més de contribuir a circumscriure el fenomen feudal a una visió rural de difícil encaix amb el món urbà, cosa que contraria plantejaments del mateix Marx. La conclusió no era gens afalagadora, en detectar nombrosos "llocs comuns i esquematitzacions abusives" que han acompanyat una interpretació històrica del fenomen molt lligada a explicacions mecanicistes i simplificades, amb interpretacions "depenents de préstecs estrangers, de propostes forànies amb freqüència mal digerides i banalitzades" i evidenciant una incapacitat d'imbricar ja no sols senyoriu i feudalisme sinó elements coetanis, com l'intercanvi comercial, el mercat i el món urbà. En conseqüència, per tal de clarificar com era realment el feudalisme ibèric, cal assolir "el distanciament tant de qualsevol interpretació ideològica del mode de producció precapitalista com el reduccionisme a l'estructura senyorial dominant que la va caracteritzar". És un punt de partença per a passar a prestar major atenció a la iniciativa pagesa i la racionalitat de l'economia camperola, amb la seva pròpia recerca d'excedents, i evitar les excessives sectorialitzacions entre autoconsum i comercialització, a fi de copsar la importància del mercat de la terra, el model econòmic familiar i les relacions entre el món urbà i el camp³⁴⁷.

Les advertències faciliten la comprensió de la realitat feudal en una societat baixmedieval on la feudalitat no s'oposa sinó que es combina amb altres estímuls, procedents del món urbà i atents als nous agents generadors de riquesa. L'estructura de l'espai i de l'extracció de renda feudal, el comerç i el món urbà a la baixa edat mitjana no sols no estan renyits sinó que es complementen. Valgui l'exemple de Paredes de Nava, on Juan Carlos Martín Cea constata que "la divisió social del treball implantada en la formació feudal castellana medieval obligava necessàriament a

---

segle XIII, "Imatge de Culla. Estudis recollits en el 750é aniversari de la Carta de població (1244-1994)", Culla, 1994 p. 17-37.

³⁴² Manuel GONZÁLEZ, *En torno a los orígenes de Andalucía. La repoblación del siglo XIII*, Universidad de Sevilla, Sevilla, 1980.

³⁴³ Miguel Ángel LADERO, *Sociedad feudal y señoríos en Andalucía*, "En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales", Fundación Sánchez Albornoz, Àvila, 1989, p. 445-456.

³⁴⁴ Antonio COLLANTES DE TERÁN, *Los señoríos andaluces. Análisis de su evolución territorial en la Edad Media*, "Historia. Instituciones. Documentos", 6 (Sevilla, 1979), p. 89-112; Emilio CABRERA, *Evolución de las estructuras agrarias en Andalucía a raíz de su reconquista y repoblación*, "Andalucía entre Oriente y Occidente (1216-1492)", Diputación de Córdoba, Córdoba, 1988, p. 171-189; Cristina SEGURA, *Realengo y señorío en la tierra de almería en el siglo XV*, "En la España Medieval", III (Madrid, 1982), p. 595-617, entre d'altres.

³⁴⁵ Paulino IRADIEL, *Feudalismo agrario y artesanado corporativo*, "Studia Historica. Historia Medieval", II (Salamanca, 1984), p. 62.

³⁴⁶ Paulino IRADIEL, *Las claves del Feudalismo 860-1500*, Barcelona, 1991, p. 4.

³⁴⁷ Paulino IRADIEL, *Economía y sociedad feudo-señorial: cuestiones de método y de historiografía*, vol. I, "Señorío y feudalismo en la Península Ibérica", Institución "Fernando el Católico", Zaragoza, 1993, p. 17-30.

mantenir un fluxe d'intercanvis constant"³⁴⁸. L'exercici del poder també facilita concomitàncies. Així, a la corona castellana del segle XIII, el monarca cerca, en aquests moments, vies per a incidir en els consells municipals a través de grups socials concrets com els cavallers de vila, cosa que no deixa de tenir ressò en l'ordenació senyorial de la societat³⁴⁹. En realitat, la confluència i adaptabilitat de l'estructura social feudal i dels vectors units als estímuls econòmics urbans teixeixen una específica evolució en els segles baixmedievals, fins al punt que la sortida de l'edat mitjana en àmbits com l'andalús hom dubta de classificar-la com a "*societat feudal avançada*" o com a "*societat feudo-mercantil*", a manera de sinònims per a reflectir, en realitat, l'evolució de la feudalitat en aquestes centúries³⁵⁰.

Coetàniament, i amb les peculiaritats pròpies, els poders burgesos que prenen les brides d'importants viles i ciutats de la Corona d'Aragó basen la posició, personal i col·lectiva, en una sensibilitat a acumular qualsevol guany i en una interpretació rendística dels diferents béns i drets, siguin de procedència urbana o feudal³⁵¹. Conseqüentment, l'antiga dicotomia historiogràfica entre elits burgeses i plantejaments feudals dona pas a noves perspectives a partir de constatar com la burgesia incorpora els elements d'origen feudal entre els seus guanys i beneficis, incloses les formes remenses, com s'ha pogut estudiar en el cas concret teixit entorn de Girona³⁵². És una evolució global. La confluència d'interessos concorda amb l'aproximació entre elits burgeses i nobiliàries que es constata, en el segle XV, en els gustos estètics³⁵³, les justificacions de l'ordre social³⁵⁴ i, fins i tot, l'equiparació de drets³⁵⁵.

Es un feudalisme que arriba al segle XV peninsular sota diferents rostres, segons resideixi al camp, empenyi la generació i comercialització d'excedents de producció, cohabitï amb les ciutats o justifiqui les acaparacions de dominis als darrers espais conquerits. D'una i altra manera es mostra, a la sortida de l'edat mitjana, en plena transformació i, per això mateix, sota un clar vigor. La veïna societat musulmana de Granada, ben diferent en l'organització interna en estructurar-se no pas en dependències senyoriales sinó mitjançant comunitats camperoles vinculades directament a un estat tributari³⁵⁶ i un elevat pes demogràfic i urbà³⁵⁷, va diluint les antigues referències tribals mentre es va permeabilitzant a la influència castellana³⁵⁸. El gran canvi per aquest territori, però, arribarà poc abans de cloure la centúria, amb la conquesta del regne el 1492, que endega una dinàmica de repartiment i repoblació per part d'uns vencedors castellans que s'hi instal·laran amb les pròpies pautes polítiques, econòmiques, socials i culturals³⁵⁹ tot provocant un seguit d'alteracions en l'equilibri de poblament urbà i rural, les modificacions en els conreus, la introducció de nous conceptes de fiscalitat i seguretat pública i, en definitiva, una nova estructura

³⁴⁸ Juan Carlos MARTÍN CEA, *El mundo rural castellano a fines de la edad media. El ejemplo de Paredes de Nava en el siglo XV*, Junta de Castilla y León, Valladolid, 1991, p. 133.

³⁴⁹ Manuel GONZALEZ, *Realengo y señorío: la intervención regia en los concejos a través de la creación de nuevos señoríos (1270-1295)*, "Studia Gratiana", XXVIII (Roma, 1998), p. 373-385.

³⁵⁰ Miguel Ángel LADERO, *Sociedad feudal y señoríos en Andalucía*, "En torno al feudalismo hispánico. I Congreso de Estudios Medievales", Fundación Sánchez Albornoz, Àvila, 1989, p. 460; *Fiscalidad y poder real en Castilla (1252-1369)*, Editorial Complutense, Madrid, 1993.

³⁵¹ Flocel SABATÉ, *Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña*, "Revista d'Història Medieval", 9 (València, 1998), p. 127-154.

³⁵² Josep FERNÁNDEZ TRABAL, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona 1267-1533*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.

³⁵³ Flocel SABATÉ, *Vida domèstica del segle IX al XVIII*, Editorial Graó, Barcelona, 1998, p. 23.

³⁵⁴ Joan Lluís PALOS, *Catalunya a l'imperi dels Austriacs*, Pagès editors, Lleida, 1994, p. 201-203.

³⁵⁵ Rúbriques de BRUNIQUER, *Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, vol. V, Francesc Carreres Candi - Baqrtomeu Gunyalons Bou, eds., Arxiu Municipal de la Ciutat de Barcelona - Imprenta d'Henrich i Companyia, Barcelona, 1916, p. 153.

³⁵⁶ Eduardo MANZANO, *Relaciones sociales en sociedades precapitalistas: una crítica al concepto de "modo de producción"*, "Hispania" LVIII/3, núm. 200 (Madrid, 1998), p. 881-913.

³⁵⁷ Miguel Ángel LADERO, *Granada. Historia de un país islámico (1238-1571)*, Gredos, Madrid, 1969.

³⁵⁸ Antonio MALPICA, *Poblamiento del reino de Granada. Estructuras nazaríes y modificaciones castellanas*, "V Jornades d'Estudis Històrics Locals. Les Illes Orientals d'Al-Andalus i les seves relacions amb Sharq Al-Andalus, Magrib i Europa Cristiana (ss. VIII-XIII)", Guillem Rosselló Bordoy, ed., Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1987, p. 376-378.

³⁵⁹ Antonio MALPICA, *De la Granada nazarí al reino de Granada*, "De Al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales", CSIC, Barcelona, 1990, p. 150-153.

en el poblament i en l'ordenament social³⁶⁰ que reflecteixen una veritable feudalització del territori³⁶¹. Es complementa així una feudalització que, sota uns i altres paràmetres, s'ha estés al conjunt peninsular.

En definitiva, la línia interpretativa del feudalisme a la Península ha entrat, en les darreres dècades, en una eclosió historiogràfica força productiva, capaç d'afinar les diferents definicions inicials, de percebre les particulars evolucions intrínseques, d'establir els ponts d'interrelació peninsular i de percebre les específiques incardinacions del sistema en les noves circumstàncies de la baixa edat mitjana. Una pluralitat de vies que remet, és clar, a un dinamisme historiogràfic divers i engrescador. El repte continua marcat per la dificultat en combinar els topalls existents, sobretot la capacitat d'anàlisi d'uns aspectes on sovint la documentació és escarida. Significativament, aquesta és una percepció comuna en els ressenyadors de les obres que han gosat endinsar-se en aquest període, com es veu en Carlos Reglero al comentar la recerca d'Ernesto Pastor - *"l'escassa documentació escrita i els seus problemes arran de còpies, interpolacion, afegits... (en aquest aspecte la Castella meridional no és Catalunya), la desigual i en general deficient documentació arqueològica... deixen un ampli marge a les hipòtesis"*³⁶² - o en Máximo Diago a l'endinsar-se en l'obra d'Esther Peña - *la reconstrucció de la història social, econòmica i política de Catella en els segles altmedievals esdevé una tasca àrdua i difícil, perquè el nombre i tipus de fonts disponibles presenta serioses limitacions, de tal manera que per a poder fer-ho amb èxit calen grans dosis d'enginy per a poder extreure dels escarits documents indicis destacats que permetin definir coherents models interpretatius, que a més resultin suficientment fiables*³⁶³. De tota manera, l'existència de documentació, tampoc no garanteix un automàtic esclariment de la problemàtica, com és clar en les contraposades postures viscudes a Catalunya. Cal doncs, afinar com mai els dos puntals de la recerca, l'heurística i l'hermenèutica. Una heurística que exigeix detectar i combinar totes les fonts d'informació possibles, procedents dels diferents vessants (documentals, artístics, literaris...), amb capacitat diplomàtica per a identificar i discriminar la validesa de les informacions, i una hermenèutica que sàpiga atorgar el significat adient als mots, des d'una visió integradorament global, holística³⁶⁴.

El temps i l'espai per a una trobada científica

El 1991 Barbara H. Rosenwein, en rebatre el mutacionisme de Guy Bois, es remet a l'absència de tractaments específics sobre el tema en detacades obres recents, com les de Fichtenau³⁶⁵ o Moore³⁶⁶, per a concloure que *"el problema no té gaire interès actualment"*, perquè els historiadors més punters tracten de comprendre aquest període amb altres paràmetres³⁶⁷. Eren mots publicats poc abans de què Giuseppe Sergi, el 1993, advertís que conceptualment el feudalisme ha derivat vers una *"omnicomprensibilitat, una etiqueta amb nom específic d'aplicar a un contingut ample, a una nebulosa de conceptes molt diversos entre ells"*³⁶⁸ i que, el 1994, Susan Reynolds, formulara el contundent replantejament, cm hem vist, dels conceptes bàsics de la

³⁶⁰ Antonio MALPICA, *Estructura de poblamiento de la costa de Granada a fines de la Edad Media*, "Studia Historica. Historia Medieval", VII (Salamanca, 1987), p. 157-186.

³⁶¹ Miguel Angel LADERO, *Granada después de la conquista. Repobladores y mudéjares*, Dipuitación Provincial de Granada, Granda, 1988.

³⁶² Carlos REGLERO, *Reseña de Pastor Díaz de Garayo, Ernesto: castilla en el tránsito de la Antigüedad al Feudalismo. Poblamiento, poder político y estructura social del Arlanza al Duero (siglos VII-XI)*, "Edad Media. Revista de Historia", 1 (Valladolid, 1996), p. 256.

³⁶³ Máximo DIAGO, *Resenya de Esther PEÑA BOCOS, La atribución social del espacio en la Castiulla altomedieval. Una nueva aproximación al feudalismo peninsular*, "Anuario de Estudios Medievales", 27 (Barcelona, 1997), p. 1280.

³⁶⁴ Flocel SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 9-64.

³⁶⁵ Heinrich FICHTENAU, *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. Studien über Denkart u. Existenz im einstigen Karolingerreich*, hiersemann, Stuttgart, 1984.

³⁶⁶ R. I. MOORE, *The formation of a persecuting society. Power and deviance in Western Europe 950-1250*, Basin Blackwell, 1987.

³⁶⁷ Barbara H. ROSENWEIN, *Le lit de Procuste de Guy Bois*, "Medievales. Langue, textes, histoire", 21 (Paris, automne, 1991), p. 16.

³⁶⁸ Giuseppe SERGI, *Feudalismo senza "sistema"*, "Prometeo. Rivista trimestrale di scienze e storia", 10, (Milano, 1993), p. 61; *La idea de Edad Media*, Crítica, Barcelona, 2001, p. 57.

feudalitat³⁶⁹. Podria semblar, doncs, que el feudalisme és un tema exhaurit, o que potser ha arribat a presidir les problemàtiques dels historiadors per haver caigut aquests en la trampa dels juristes i polemistes sorgits de la França revolucionària, com ja plantejava Elisabeth Brown el 1974³⁷⁰ o, també, en aquells abusos de llenguatges advertits per Robert Fossier el 1982, quan insistia que cal reduir el pes del feudalisme, perquè aquest no explica allò que succeí als segles centrals de l'edat mitjana sinó que, pròpiament, és “una pel·lícula ínfima i discontinua” afegida al damunt de la veritable realitat³⁷¹.

A aquesta sensació nebulosa hi podria contribuir la pluralitat de significacions que manté el terme “feudalitat” ja no sols entre els historiadors sinó fora de l'àmbit propiament científic. Pensadors prou destacats com Wil Kymlicka resumeixen sota l'epígraf feudal el sistema polític previ i contrari a la democràcia lliberal, en entendre que “la democràcia liberal va sorgir en part com a reacció contra la forma en què el feudalisme definia els drets polítics i les oportunitats econòmiques dels individus en funció del grup al que pertanyien”³⁷². A nivell popular, el terme encara encabeix un nombre més plural, divers i variat de significats fins i tot contradictoris³⁷³, sorgits sobretot d'explicacions “reelaborades fora del laboratori de l'historiador”, amb prou vivència com per evidenciar que “continuen tenint una incontrolable difusió extra-historigràfica”³⁷⁴. Es corre així el perill que la noció de feudalitat resti en mans alienes al món dels investigadors, ocupats aquests en altres línies de recerca més nítides.

Tanmateix, rere el concepte de feudalisme hi batega una situació, potser diversa però real en les vides de gran part de la població europea medieval, amb conseqüències estructurals per als segles posteriors. Així, doncs, caldria afinar l'objecte de la recerca, tal com reclamava, ja el 1991 Paulino Iradiel reclamava en valorar que “una rehabilitació del feudalisme hauria de ser una proposta urgent i necessària”³⁷⁵. Una dècada després, Pierre Bonnassie feia una advertència més compromesa en convocar a la recerca sobre el tema per a rebatre els plantejaments dels que classificava com a “antifeudalistes o feudofòbics”³⁷⁶.

Alhora, la vivor en la investigació no ha deixat d'aportar una constant successió d'importantes obres de recerca. Com hem vist, el recorregut historigràfic condueix a un present en què l'estudi de la feudalitat arriba a la fi del segon mil·lenni curull d'energia, tot infon sava nova en les interpretacions, tant a Europa Occidental, a Estats Units o a Rússia. Fins i tot, en resseguir la concreció ibèrica, ressalta que la darrera dècada del segle XX ha aportat el major nombre de tesis doctorals sobre la feudalitat al nord de la Península i la concreció d'importantes revisions respecte de Catalunya. Significativament, el pas al nou mil·lenni es fa entre trobades d'historiadors per a debatre a Nanterre i a Roma la servitut³⁷⁷, a Spoleto el feudalisme a l'alta edat mitjana³⁷⁸, a

---

³⁶⁹ Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*, Oxford University Press, Oxford, 1994.

³⁷⁰ Elizabeth A. R. BROWN, *The Tyranny of a Construct: Feudalism and historians of Medieval Europe*, “American Historical Review”, 79 (Washington, 1974), p. 1063-1088.

³⁷¹ Robert FOSSIER, *La infancia de Europa*, vol II, Editorial Labor, Barcelona, 1984, p. 953.

³⁷² Wil KYMLICKA, *Ciudadanía multicultural. Una teoría liberal de los derechos de las minorías*, Paidós, Barcelona - Buenos Aires, 1996, p. 57.

³⁷³ Flocel SABATÉ, *La Edad Media en nuestro presente*, “Iber. Didáctica de las Ciencias Sociales, Geografía e Historia”, 14 (Barcelona, 1997), p. 23-36.

³⁷⁴ Paulino IRADIEL, *Las claves del feudalismo*, Planeta, Barcelona, 1991, p. 110.

³⁷⁵ Paulino IRADIEL, *Las claves del feudalismo*, Planeta, Barcelona, 1991, p. 110.

³⁷⁶ Pierre BONNASSIE, *Introduction*, “Fiefs et féodalité dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi, Péninsule ibérique) du Xe au XIIIe siècle” (Conques, juillet 1998), Pierre Bonnassie, ed., CNRS - Université de Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 2002, p. 8.

³⁷⁷ “Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge”, 112 (2000) (“Les formes de la servitude: esclavages et servages de la fin de l'Antiquité au monde moderne. Actes de la table ronde de Nanterre [décembre, 1997]; La servitude dans les pays de la Méditerranée occidentale chrétienne au XIIe siècle et au-delà: déclinante ou renouvelée?”. Actes de la table ronde de Rome [octobre, 1999])

³⁷⁸ *Il feudalesimo nell'alto Medioevo*, XLVII Settimana di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Il centro, Spoleto, 2000.

Conques els feus³⁷⁹ o a Estella les relacions entre senyors, serfs i vassalls³⁸⁰, per citar sols alguns exemples d'elevat ressò.

La combinació de temors i de vitalitat entorn a la recerca sobre el feudalisme en entrar el segle XXI pot concitar, si de cas, tres possibles perills en l'estudi del tema: desencís, enquistament i sectorialització. El primer, fruit de la dispersió i varietat al voltant del tema, pot menar a abandonar-ne la recerca, com si s'hagués exhaurit en les entel·lèquies dels historiadors. El segon transllueix quan la polèmica, sempre sana i enriquidora científicament, sembla conduir a postures poc poroses i irreductibles, bo i més quan la precarietat de les fonts facilita que segons la clau interpretativa la mateixa base documental pugui justificar coses contraposades. El tercer, abocat a un treball més puntual defugint els riscos de les visions globals a voltes pot semblar la millor via pera prosseguir l'estudi, però pot menar a una fragmentació de la recerca que dificulti la necessària visió de conjunt.

Davant d'aquesta realitat, ens va semblar que, si més no, els cursos d'estiu comtat d'Urgell es podien oferir com a marc per a facilitar una trobada on pouar noves perspectives. De fet, el tema de la feudalitat sembla inherent a un àmbit d'estudi que invoca les arrels comtals, i per això mateix ja endegàrem les primeres passes, el 1996 amb una conferència inaugural que ens apropava als novedosos anàlisis sobre "*senyors i pagesos al camp feudal*"³⁸¹. Sols faltava trobar el moment adient per a centrar la trobada específicament sobre el feudalisme. Amb serenor, el canvi de mil·leni semblava indicar que havia arribat el moment. A nivell global les diferents postures estaven ben plantejades i àdhuc confrontades en els anys immediats; en l'àmbit peninsular acabàvem d'assistir a una dècada intensa en noves aportacions; i en l'espai català l'apertura de nombroses perspectives que diferien del paradigma establert en el darrer vintenni incitava a cercar una nova visió de conjunt.

El mateix panorama, però, sembla reflectir la dificultat en apamar una definició sobre el feudalisme que superés les postures confrontades. Els canvis s'estaven accelerant, com era prou clr a Catalunya, on de ser un dels paradigmes de l'explicació mutacionista ha passat a ser un dels escenaris de la polèmica sobre la viabilitat d'aquesta teoria. Més calmadament, a la resta de la Península Ibèrica la forta embranzida de recerques en els darrers anys també ha conduït a plantejaments diversos i, a voltes, clarament divergents. Aquests diferents estadis ens feren valorar un triple nivell d'actuació: sengles taules rodones per afrontar la definició del feudalisme i el seu desenvolupament als comtats peninsulars de procedència carolíngia; un seguit de conferències que exposessin l'estat de les recerques punteres en les diferents zones de la Península; i uns debats on aquestes aportacions es poguessin contraposar per part dels diferents protagonistes historiogràfics.

La materialització d'aquests desitjos va tenir lloc a Balaguer entre els dies 11, 12 i 13 de juliol de 2001. S'hi evidencià immediatament una elevada qualitat que posteriorment ha estat convenientment digerida per aconseguir la traslació en unes actes que, en ser publicades, pretenen garantir un efecte multiplicador dels beneficis científics de la trobada. Les dificultats previsibles a les reunions d'aquestes dimensions es concentraren sobretot en la taula rodona dedicada a assolir una definició del feudalisme, que s'envoltà d'una casuística ben variada, constatada de ben aviat arran de les expectatives que aixecà i continuada pel nombre i varietat de participants, tots procedents de llocs ben diversos, amb agendes ben variades i sota circumstàncies personals prou complexes, conjunt que conduï a una pluralitat de situacions, on uns assumiren engrescadorament la iniciativa però finalment no pogueren participar per problemes familiars o de salut, altres preveieren no poder assistir però trameteren textos per a poder ser-hi si més no per escrit o, també, foren localitzats a posteritat de tancar el programa, seguint encara un llarg etcètera de circumstàncies que no cal desglossar perquè l'objectiu d'un es actes no és tant fer la relació del

---

³⁷⁹ *Fiefs et féodalités dans l'Europe méridionale (Italie, France du Midi, Péninsule Ibérique) du X au XIIIe siècle*, Pierre Bonnassie, ed., CNRS - Université Toulouse - Le Mirail, Toulouse, 2002.

³⁸⁰ *Señores, siervos, vasallos en la Alta Edad Media. XXVIII Semana de Estudios Medievales (Estella, juliol, 2001)*, Gobierno de Navarra, Pamplona, 2002.

³⁸¹ Paul FREEDMAN, *Senyors i pagesos*, "Els grans espais baronials a l'edat mitjana. Desenvolupament socioeconòmic (Balaguer, juliol, 1996)", Pagès editors, Lleida, 2002, p. 11-22.

desenvolupament d'una trobada com difondre'n els coneixements assolits. Per això, a l'hora de traslladar la paraula al paper, hem simplificat les circumstàncies al recull de respostes a la pregunta que volíem formular a cadascun: quina és la definició de feudalisme? El repte és assumit per deu medievalistes prou representatius, com són Dominique Barthélemy, Guy Bois, Pietro Corrao, Paul Freedman, José Ángel García de Cortázar, Alain Guerreau, Jean Pierre Poly, Julio Valdeón, Stephen Whitte i Chris Wickham.

Atorguem un apartat específic, en la publicació, a les reflexions de Juan Ignacio Ruíz de la Peña, Pierre Toubert i Igor Philippov, perquè ens precisen, amb un major detall i extensió, la concreció de la feudalitat en àmbits específics. Així, ultra repensar el concepte en la seva globalitat, com planteja Juan Ignacio Ruíz de la Peña, es pot reprendre i revisar la reivindicació sobre el feudalisme mediterrani i penetrar específicament en l'espai bizantí de la mà de Pierre Toubert, o apropar-se a l'evolució del plantejament del fenomen en una historiografia que ha canviat tant darrerament com la russa, seguint els mots d'Igor Philippov.

La concreció de la feudalitat a Catalunya menava a un escenari on la innovació d'idees s'havia produït amb intensitat sectorial en els darrers anys, arran d'aportacions diverses que afectaven, per separat, la pagesia, la frontera, la castralització, l'economia, l'exercici de la violència, la cronologia... apuntant sentits i orientacions a voltes concordants i d'altres divergents. Semblava, doncs, que convenia sobretot facilitar un àmbit de diàleg on compaginar les diferents aportacions, a la recerca d'una visió tan unitària com fos possible. Calia mesurar com la sincronització de les diverses novetats podia il·luminar una visió conjunta alternativa i com es podia combinar amb les explicacions imperants en els anys immediats. Per això s'adoptà la figura de la taula rodona entre alguns dels destacats historiadors que han interpretat el feudalisme als comtats que esdevindran catalans des de plantejaments força oposats. Amb aquest objectiu, Antoni Riera moderava un diàleg entre Thomas N. Bisson, Gaspar Feliu i José Enrique Ruiz Doménec - amb absència injustificada d'un quart ponent, Josep Maria Salrach -, articulats entorn a dues qüestions: la definició del feudalisme a Catalunya i la indagació de noves vies per entendre la feudalitat a Catalunya. La transcripció dels mots intercanviats, degudament corregida, s'ha traslladat a les presents pàgines per a contribuir, precisament, a la recerca d'una visió global ajustada.

De manera diferent, les explicacions sobre el desenvolupament de la feudalitat a la Península Ibèrica es beneficiaven d'importants estudis geogràficament sectorials però plantejats de forma global. Això ens permet copsar el sorgiment del feudalisme en els espais septentrionals, el seu desenvolupament vers la plana i l'obtenció de nous llocs meridionals, tot agermanant els conceptes de repoblació, conquesta i expansió. Tot seguit, el concepte es perllonga secularment en amotllar-se als nous estímuls urbans i econòmics propis de la baixa edat mitjana. Més que una confrontació d'idees, semblava idoni apropar-se a un recorregut específic, en cada àmbit geogràfic, efectuat per alguns dels seus investigadors, com són José María Mínguez, Carlos Estepa, Juan José Larrea, Flocel Sabaté, Enric Guinot, Manuel González, Maria Bonet, Antonio Malpica i Carlos Laliena. Aquest darrer no va poder acceptar la invitació a participar en la trobada, però va tenir l'amabilitat de lliurar el text que hauria exposat i que, per tant, publiquem entre els altres.

La riquesa conceptual entorn a aquestes recerques incitava a completar les exposicions amb uns debats que aviat s'evidenciaren ben fructífers. La combinació dels parers dels ponents, tant dels participants a taules rodones com a les conferències, dels presidents de sessions - Francisco Javier Faci, Esteban Sarasa, Aymat Catafau -, de diferents catedràtics i professors desplaçats a la trobada per l'atractiu del tema - Philippe Araguas, Amancio Isla, Ernesto Pastor... - i dels diversos participants, alguns coneixedors del tema des de la sempre suggerent perspectiva d'investigacions doctorals en curs - Mónica Carbelo, Manuel Pastor, Francesc Xavier Rivera, Eduard Vives... - confluïren en uns debats força rics, la publicació dels quals, per això mateix, no podíem negligir.

Com a curs d'estiu, els assistents encara pogueren resseguir les petges físiques de la feudalitat a través de la incidència de l'activitat monàstica, el desplegament parroquial, l'articulació castral i el desenvolupament canonical, tal com es copsà en un recorregut per la canònica de Ponts, el cenobi benedictí de Gualter i les esglésies i restes castrals del territori de la Baronia de Rialb. Aquesta concreció permeté compaginar els plantejaments generals amb l'adaptació específica a un espai

ben precisat, com bé pogué demostrar Pere, des dels seus coneixements com a historiador especialitzat en l'evolució d'aquest conjunt monumental.

La suma de perspectives assumides aportà un fluid intercanvi d'idees, raonaments i plantejaments que, mitjançant la seva translació al paper, s'ofereix per tal de contribuir, des de la pròpia modèstia, a la clarificació del temps i l'espai del feudalisme, qüestió que no deixa de ser un dels aspectes que sosté gran part de la identitat medieval i de la projecció d'aquest període als temps posteriors.